

ROZVOJ VENKOVA 1 **(RURAL DEVELOPMENT)**

Mendelova univerzita v Brně, Agronomická fakulta

SOUČASNÝ STAV A VÝVOJOVÉ TENDENCE **JIHOMORAVSKÉHO VENKOVA**

Výstup projektu Interní grantové agentury AF MENDELU

Autoři: Antonín Vaishar (ed.), Milada Šťastná, Hana Vavrouchová, Bohdan Stejskal, Lukáš Hlisenkovský, Lenka Jakešová, Tereza Kniezková, Hana Kozáková, Zdeňka Lipovská, Gabriela Marciánová, Miloslava Náplavová, Kristýna Novotná, Zuzana Ošťádalová

Technické a kartografické zpracování: Jana Pokorná

Brno 2011

Antonín Vaishar (ed.), Milada Šťastná, Hana Vavrouchová, Bohdan Stejskal,
Lukáš Hlisnikovský, Lenka Jakešová, Tereza Kníezková, Hana Kozáková,
Zdeňka Lipovská, Gabriela Marciánová, Miloslava Náplavová, Kristýna Novotná,
Zuzana Ošťádalová

Současný stav a vývojové tendence jihomoravského venkova

Mendelova univerzita v Brně
Zemědělská 1, 613 00 Brno
Brno 2011

Tato publikace je výsledkem řešení projektu Interní grantové agentury
Agronomické fakulty Mendelovy univerzity v Brně číslo TP6/2010

a projektu 7. rámcového programu EU číslo 225204
Development of Europe's Rural Regions in the Era of Globalization (DERREG)

Recenzovali:
Ing. Igor Kyselka, CSc.
Doc. RNDr. Antonín Věžník, CSc.

Vydání: 1.

Stran: 166

Technická redakce: Jana Pokorná

Tisk: Ediční středisko MENDELU, Zemědělská 1, Brno

ISBN: 978-80-7375-537-9

Obsah

1. Úvod	5
2. Teorie a metodologie	6
2.1. Teoretická východiska	6
2.2. Cíle a hypotézy	7
2.3. Metodologie	8
2.4. Vymezení jihomoravského venkova	8
2.5. Charakteristika a postavení jihomoravského venkova v rámci Česka	9
2.6. Jihomoravský kraj v rámci Evropy	10
3. Zhodnocení přírodních předpokladů pro rozvoj JM venkova a jeho diferenciaci včetně aspektů ochrany přírody	13
3.1. Analýza vybraných charakteristik primární struktury krajiny a souvisejících aspektů sekundární struktury krajiny Jihomoravského kraje	13
3.2. Ochrana přírody a krajiny	21
3.3. Využití půdy	22
3.4. Vybrané krajinotvorné činnosti	23
3.5. Krajinná typologie	24
3.6. Limity a konflikty rozvoje	24
3.7. Závěr	25
4. Zhodnocení a diferenciaci osídlení jihomoravského venkova	26
4.1. Charakteristika sídelní sítě jižní Moravy	26
4.2. Struktura venkovského obyvatelstva Jihomoravského kraje	29
4.3. Demografický vývoj jihomoravského venkova	31
4.4. Jihomoravská malá města jako motory rozvoje venkova	33
4.5. Případová studie Tišnov	34
5. Suburbanizovaný venkov	40
5.1. Projevy suburbanizace v okolí Brna	40
5.2. Případové studie Česká, Lelekovice, Podolí, Velatice	41
5.3. Suburbanizované malé město: případová studie Modřice	46
6. Venkov jihomoravských úvalů	54
6.1. Charakteristika vnitrozemských částí Hodonínska, Břeclavska a Znojemska	54
6.2. Jihomoravské úvaly	55
6.3. Případová studie Velké Pavlovice	56
6.4. Mikroregion Modré hory	64
7. Venkov jihomoravské vnitřní periferie	72
7.1. Charakteristika a zvláštnosti vnitřní periferie	72
7.2. Případová studie Olešnicko	72
8. Pohraniční venkov	86
8.1. Charakteristika jihomoravského pohraničí	86
8.2. Případová studie Vranov nad Dyjí	91
9. Zvláštnosti mikroregionů po těžbě nerostů	103
9.1. Vliv těžby a jejího ukončení na venkovské mikroregiony	103
9.2. Těžba ropy – případová studie Dambořice	109
10. Význam živého folkloru a kultury vína pro rozvoj venkova	113
10.1. Kultura vína na jižní Moravě	113
10.2. Přežívající jihomoravský folklór	115
10.3. Případová studie Kyjovsko	116
10.4. Vliv folkloru a kultury vína na rozvoj jihomoravského venkova	119
11. Obnovitelné energetické zdroje a krajina jihomoravského venkova	121
11.1. Význam obnovitelných zdrojů energie pro energetiku a rozvoj Jihomoravského venkova	122

11.2.	Biomasa.....	123
11.3.	Větrné a solární elektrárny a jejich vliv na krajinu.....	125
11.4.	Solární elektrárny.....	128
11.5.	Vodní elektrárny v Jihomoravském kraji.....	130
12.	Jihomoravský venkov a problematika ukládání odpadů	133
12.1.	Způsob nakládání s biologicky rozložitelnými odpady v Jihomoravském kraji	133
13.	Jihomoravský kraj a brownfieldy	141
14.	Spolupráce: význam sdružení obcí, místních akčních skupin a euroregionů, územně plánovací dokumentace.....	144
14.1.	Státně správní struktura: obce s rozšířenou působností a pověřené obecní úřady	144
14.2.	Samosprávná struktura: mikroregionální sdružení	145
14.3.	Místní akční skupiny LEADER+	145
14.4.	Euroregion Pomoraví	146
15.	Závěrečné poznámky	148
15.1.	Silné a slabé stránky jihomoravského venkova, příležitosti a ohrožení.....	148
15.2.	Výzvy a strategie pro jihomoravský venkov.....	149
15.3.	Závěr	150
	Summary.....	152
	Literatura.....	155
	Seznam map	159
	Seznam obrázků	160
	Seznam tabulek.....	162
	Rejstřík.....	163

1. Úvod

Ačkoliv za motory rozvoje jsou právem považována města, pozornost výzkumníků se stále více obrací i k venkovu. Je tomu tak zřejmě proto, že venkov stále více přestává být protikladem města a stává se jeho partnerem. Současné urbanizační procesy jsou zaměřeny mimo jiné na stěhování obyvatelstva na venkov v rámci suburbanizace a amenitní migrace. Venkov, ač sociálně již zdaleka nezávisí na primárních ekonomických odvětvích, představuje většinou výrazně zemědělskou a lesní krajinu, důležitou pro udržitelný rozvoj státu. Proto je velká část venkovské krajiny předmětem různých forem ochrany.

Naši analýzu jsme zaměřili na jihomoravský venkov, což koresponduje s lokalizací Mendelovy univerzity v Brně a z toho vyplývajícím morálnímu závazku vzhledem k Jihomoravskému kraji. Nicméně jsme přesvědčeni, že právě jihomoravský venkov hraje z několika důvodů významnou roli mezi všemi českými rurálními oblastmi.

Vycházíme mimo jiné z předpokladu, že venkov jižní Moravy není jednotný. Zcela zřejmě se liší suburbanizované venkovské zázemí Brna od vinorodého venkova jižní Moravy a ten je opět různý od venkova vnitřní periferie a pohraničí. Dokumentace těchto odlišností a především jejich důsledků je jedním z cílů předkládané práce. Snažili jsme se doplnit naši práci o některé specifické problémy, jakými jsou do budoucna velmi významná problematika ukládání odpadů ve venkovském prostoru, v rámci Česka jedinečná problematika úlohy živého folklóru a kultury vína pro rozvoj venkova, problematika rurální krajiny po těžbě nebo vliv obnovitelných energetických zdrojů na jihomoravskou krajinu. Pozornost je věnována rovněž malým městům jižní Moravy jako motorům rozvoje venkova.

Předkládaná publikace byla zpracována v rámci grantového úkolu Interní grantové agentura Agronomické fakulty Mendelovy univerzity v Brně číslo TP6/2010. Navazuje na předcházející projekt New Prosperity for Rural Regions (Research Support Scheme OSI/HESP), v jehož rámci byly zpracovány v Jihomoravském kraji případové studie Vranov nad Dyjí / Jemnice a Kunštát na Moravě. Souběžně řešenými projekty jsou „Rozvojové zájmy českého pohraničí“ Národního programu výzkumu II Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR číslo 2D06001 nebo projekt „Rozvoj evropských rurálních regionů v éře globalizace“ 7. rámcového programu Evropské unie. Kromě toho práce navazuje i na některé diplomové a disertační práce studentů Mendelovy univerzity v Brně.

Práce vznikla během jediného roku jako týmový projekt skupiny akademických pracovníků a doktorandů. Shrnuje poznatky na určitém stupni poznání, které se stále rozvíjí stejně jako realita v interakci s evropskými a globálními trendy.

2. Teorie a metodologie

Venkov byl až do nedávné doby vnímán především jako prostor pro zemědělství. Byl symbolem hůře vyvinutého zaostalého prostoru, který sloužil nanejvýš jako zdroj pro celkový rozvoj (tažený městy). V relativně nedávné době se však situace začíná pod vlivy současných urbanistických procesů radikálně měnit. V Evropě tyto trendy zesílily zhruba v 70. letech minulého století, u nás byly uvolněny dřívější bariéry od let devadesátých, z čehož vyplývá, že je tato problematika relativně nová.

Uvedené změny jsou charakterizovány přesunem pracovních sil z primárních odvětví do nevýrobních, takže v Jihomoravském kraji již poklesl podíl ekonomicky aktivních osob v zemědělství a lesnictví pod 4 %. Nicméně zemědělství a lesnictví stále obhospodařuje přes 80 % celkové výměry Jihomoravského kraje. Ekonomický význam zemědělství pro venkov tedy silně poklesl, ale jeho mimoprodukční význam zůstává i nadále vysoký. Nicméně ani nad produkčním zemědělstvím nelze lámat hůl. Otázky potravinové bezpečnosti mohou v nepříliš vzdálené budoucnosti ještě nabýt na významu. Ani dopady klimatických změn nelze podceňovat. Na venkově se nacházejí i další potřebné zdroje, zejména vody, půdy, bioty, ale i prostoru a energie.

Mohutný rozvoj individuální automobilové dopravy umožnil vysokou intenzitu vyjížďky za prací a otevřel prostor pro suburbanizaci a kontraurbanizaci. v důsledku toho se podíl venkovského obyvatelstva v Česku zvyšuje. Venkov přestal mít stigma zaostalosti a stává se prestižní adresou. Nicméně v tomto smyslu nelze hovořit o jediném venkovu ani v měřítku kraje. Existují zde minimálně tři venkovy: suburbanizovaný v okolí Brna, dobře průchodný „mezilehlý“ venkov v úrodných jihomoravských úvalech se zachovalým folklórem a periferní venkov v členitých a odlehlých pohraničních částech kraje (kde k marginalitě přispěla poválečná etnická výměna obyvatel).

Venkov se stal místem, kde tráví značná část městského obyvatelstva volný čas, jehož význam se ve struktuře hodnot zvyšuje. Cestovní ruch je rozvojovým odvětvím, týkajícím se i rozvoje venkova, i když zatím převážně v podobě chataření a chalupaření, ale s rozvojovým potenciálem i v komerční sféře.

Na venkov směřují i další aktivity, například výrobní, logistické a komerční činnosti náročné na plochu, likvidace (zneškodňování) a ukládání odpadů. Je to především venkov, který poskytuje podmínky pro využívání obnovitelných energetických zdrojů. Vzhledem ke stárnutí evropské populace je venkov vhodným místem pro lokalizaci řady zařízení sociální péče a rozvoj služeb pro seniory. Venkov se tak stává multifunkčním prostorem. Jeho technická infrastruktura se již přiblížila městu. Problémem bývá sociální infrastruktura, zvláště v případě nejmenších sídel. Nejbolavějším jevem je zřejmě rušení venkovských škol pro nedostatek žáků. Samozřejmě, že v rámci svého rozvoje se na venkov dostávají i negativní sociální jevy. Celý vývoj se děje v konkurenci s ostatními venkovskými regiony a pod vlivem globalizace.

Je zřejmé, že zároveň s vymoženostmi města se na venkov dostávají i negativa městského způsobu života. Jde například o environmentální problémy nebo o průnik sociálně patologických jevů. Zároveň může masový vpád novousedlíků v některých venkovských sídlech ohrozit jejich původní identitu, aniž by vytvořil novou. Zdá se však, že díky menšímu počtu a hustotě obyvatelstva, které charakterizují venkov, se problémy, vyplývající z koncentrace lidí a aktivit ve městech, mohou na venkově projevit jen v omezenější míře.

2.1. Teoretická východiska

Na proměny venkova postupně reaguje i výzkum. Existuje řada prací, zabývajících se jednotlivými aspekty rozvoje venkova, případně práce, zabývajících se konkrétními mikroregiony nebo problematikou perifernosti a marginality a jejich překonávání.

Jinou otázkou je však pojetí venkova jako celku v jeho dynamice a multifunkčnosti. Na evropské úrovni hraje v tomto ohledu významnou úlohu především anglosaská škola, reprezentovaná pracemi B. Ilberyho (1998), K. Halfacree (1993), P. Cloke (2003), M. Moseleyho (2003) nebo M. Woodse (2005), pronikajícího v poslední době do otázek rurálních souvislostí globalizace. Venkov je nahlížen z různých stránek, například z pohledu osídlení a ovlivnění urbanistickými procesy (Hill, 2003), z pohledu venkovských společenství (Holloway a Moya, 2004) a kvality venkovského života (Giarchi, 2007) nebo rurálního managementu (Tapiador, 2008). Důraz bývá kladen na venkov jako evropskou periferii (Labrianidis 2004).

Významná je rovněž germánská škola, která má z geografických důvodů blíže k českým poměrům (např. Schmied, 2005). Tato škola se blíže zajímá o problematiku venkovské krajiny (např. Helming a Wiggering, 2003, Palang et al., 2004), případně využití země (Mander et al. 2007). Vedoucí roli v postsocialistickém výzkumu venkova, který je však stále ještě zaměřen více zemědělsky než rurálně, hraje polská věda (např. Bański, 2007, Grykiewicz a Hasiński, 2007).

Český výzkum venkova se odehrává na poli geografickém, sociologickém (zejména sociologická laboratoř V. Majerové na České zemědělské univerzitě s její sérií prací, z nichž nejnovější je Majerová, 2008), ekonomickém, krajinářském a dalších. Rozvíjí se jako výzkum periferních oblastí (Jančák, 2001, Novotná, 2005, Perlín 2010), osídlení (Kubeš, 2000) a podobně. Venkovem se zabývali i autoři dalších disciplín, například geolog a krajinář V. Cílek (2002), urbanista M. Baše (2009), sociolog B. Blažek (2004).

Práce navazuje rovněž na vlastní výzkumy venkova, mimo jiné na výzkum periferního venkova v 90. letech (Vaishar, Kallabová & Zapletalová, 2003), na studium malých měst jako předpokladů udržitelného rozvoje periferního venkovského prostoru (Vaishar, 2008) a na hodnocení možností rozvoje pohraničního venkova (Vaishar & Zapletalová, 2009).

2.2. Cíle a hypotézy

Hlavním cílem publikace je zmapovat a analyzovat současné problémy jihomoravského venkova, pojmenovat hlavní potenciály, bariéry, příležitosti a ohrožení a vyslovit se k budoucím trendům. Výsledkem je práce monografického charakteru, jejímž účelem bude definovat venkov jižní Moravy a teoretické přístupy k jeho studiu, charakterizovat rurální oblasti Jihomoravského kraje v jejich diferenciaci na základě existujících datovýchází a podkladů, vystihnout některé zvláštnosti tohoto území a upozornit na jeho hlavní problémy v současnosti.

Rozvojem venkova nebudeme rozumět zvyšování kvantitativních ukazatelů (počtu obyvatel, zemědělská a lesní výroby apod.), ale rozvoj kvalitativní. Při definování kvalitativního rozvoje můžeme vycházet z pojmu kvality života venkovské populace. Tento pojem je sám o sobě obtížně definovatelný. Je jisté, že se skládá na jedné straně z „objektivně“ měřitelných ukazatelů jako je výše příjmů, vzdělání, zdraví obyvatel, charakteristik bytového a domovního fondu, infrastruktury a podobně. Ve skutečnosti však podobné indikátory mají jen malý vztah ke skutečné kvalitě života, jak je vnímána obyvateli. Percepce kvality života je druhou stranou problému. Jedním z problémů může být i to, že různé sociální skupiny mohou tentýž venkov vnímat rozdílně.

Protože však naše práce není zaměřena na analýzu vnímání venkova, budeme na kvalitativní rozvoj usuzovat spíše z nepřímých kritérií. Takovým kritériem může být s mnoha výhradami například demografický vývoj. Jinou možností je vnímání samotných výzkumníků v jednotlivých modelových mikroregionech.

Při práci vychází řešitelský tým z následujících hypotéz, které by měly být potvrzeny nebo vyvráceny:

1. Jihomoravský venkov je diferencovaný. Tato diferenciacie má značný význam pro rozvojové perspektivy jednotlivých jeho mikroregionů a měla by se odrážet i v regionální politice.
2. Jihomoravský venkov se výrazně mění pod vlivem současných urbanizačních pochodů, evropských politik a globalizačních tlaků.
3. Jihomoravský venkov je perspektivním prostorem, poskytujícím podmínky pro alternativní způsob života svým obyvatelům, prostor pro podnikání a realizaci volného času.

2.3. Metodologie

Při řešení projektu bude využito následujících metod vědecké práce:

- studium literatury s cílem na jedné straně teoreticky zasadit problematiku venkova do současné vědy, a dále vytvořit přehled relevantní literatury o jihomoravském venkově,
- sběr statistických a dalších faktografických materiálů, vážících se k problematice jihomoravského venkova, jejich zpracování s využitím kartografických a dalších grafických metod,
- zhodnocení získaných poznatků metodami konzultací s odborníky v resortním výzkumu a praxi, vědecké diskuse v akademické sféře, využitím brainstormingu a SWOT analýzy,
- terénní výzkum ve vybraných případových mikroregionech, jehož cílem bude především dokumentovat získané poznatky na konkrétním území.

Případové studie budou tvořit hlavní empirickou náplň publikace. Jejich smyslem je dokumentovat situaci jednotlivých typů jihomoravského venkova a jednotlivých speciálních problémů na konkrétním teritoriu.

Hlavní metodou pak bude monografické zpracování problematiky v potřebné jazykové, formální, grafické a věcné rovině. Důraz bude položen na týmové zpracování problematiky.

2.4. Vymezení jihomoravského venkova

Venkov je jedním z pojmů, o nichž každý předpokládá, že zná jejich význam, ale jehož přesná definice je mimořádně obtížná (Woods 2005). Halfacree (1993) dělí definice venkova na dvě skupiny. První z nich se snaží charakterizovat odpovídající typ venkovské lokality. Druhá skupina vychází ze sociálně kulturního pojetí. Zdá se, že takováto nemateriální definice může v post-moderní době dominovat nad alternativou, založenou na lokalitě.

Za venkov je podle metodiky OECD (kterou používá i Eurostat) považováno území s hustotou obyvatelstva menší než 150 osob na km². Tato definice však nebere v úvahu regionální specifika, která jsou pro rurální prostor významnější než pro města. Definice Českého statistického úřadu upřesňuje, že venkovskými jsou všechny obce s počtem obyvatel do 2 tisíc a dále obce s počtem obyvatel do 3 000 pokud nejsou sídlem alespoň správního obvodu obce s rozšířenou působností nebo vyššího územního celku. Vzhledem k výrazně odlišné sídelní struktuře Jihomoravského kraje přijala krajská správa Českého statistického úřadu¹ definici, podle níž venkovský prostor je tvořen obcemi, jejichž počet obyvatel je nižší než 4 000. K těmto obcím byla přiřazena tři města (Letovice, Rousínov, Velké Opatovice), která se skládají z většího počtu malých sídel.

¹ Postavení venkova v Jihomoravském kraji. Český statistický úřad Brno 2009, 171 s.

I když bychom jihomoravský venkov v geografickém smyslu mohli vymezit i jinak, budeme v této práci z praktických důvodů považovat za jihomoravský venkov rurální prostor Jihomoravského kraje jako administrativní jednotky 2. řádu v Česku a regionu NUTS 3 v rámci EU. Venkovský prostor Jihomoravského kraje podle této definice tvoří 647 obcí, v nichž žilo (průměr let 2003-2007) 44,2 % obyvatel. Tyto obce zaujímaly 96,1 % rozlohy kraje. Vráťme-li se k definici OECD, je Jihomoravský kraj prostorem významně venkovským. Pokud bychom vyňali město Brno, žije ve venkovských obcích kraje dvě třetiny obyvatel. Z toho je zřejmé, že jihomoravský venkov je velmi diferencován. Existují velmi značné rozdíly mezi okolím Brna, druhého nejvýznamnějšího střediska Česka a největšího města historické Moravy a periferními mikroregiony kraje na státní nebo zemské hranici.

Další otázkou je prostorové vymezení jednotlivých typů jihomoravského venkova. To by mělo být součástí analytické části práce. Bude třeba vymezit suburbanizovaný venkov v okolí Brna na základě reálného průběhu uvedeného procesu. Pohraničí a vnitřní periferie se nachází v podstatě podél státní a zemské hranice. Bude třeba určit hloubku území, zasaženého pohraničními charakteristikami. Zbytek jihomoravského venkova zahrnuje jednak úrodné území jihomoravských úvalů, jednak severní členitější část kraje Drahan-ské vrchoviny s krajinou Moravského krasu.

2.5. Charakteristika a postavení jihomoravského venkova v rámci Česka

Jihomoravský venkov je sledován v rámci Jihomoravského kraje, který je státně správní a samosprávnou jednotkou NUTS 3 podle terminologie EU. Ve venkovských obcích Jihomoravského kraje žije přes půl milionu obyvatel. Venkovská obec měla v průměru 783 obyvatel. Nejčtenější byly středně velké obce s 500 -999 obyvateli. Nejvíce obyvatel (téměř třetina) žilo ve velkých venkovských obcích nad 2 tisíce obyvatel. Zhruba třetina venkovského prostoru měla hustotu obyvatel nižší než 50 osob/km² a další třetina 50-99 obyvatel na km².

Z hlediska využití země zaujímala zemědělská půda 63,6 %, lesní půda 26,0 % a zastavěné plochy 1,6 % rozlohy. Kraj má z celostátního hlediska nadprůměrný podíl zemědělských ploch a výrazně podprůměrný podíl lesů. V jihomoravských městech je více než 30% podíl lesů, z čehož vyplývají i příznivější hodnoty koeficientu ekologické stability² ve městech (0,76) než na venkově (0,62).

Měřítkem odlehlosti bývá dostupnost nejbližšího střediska. Sídla správních obvodů (zjednodušeně nejbližší města nebo střediskové obce) jsou 92,6 % obyvatel venkova dostupné po silnici do 30 minut. Brno je dostupné pro 21,4 % obyvatel jihomoravského venkova do 30 minut, zatímco pro 24,2 % obyvatel za dobu přesahující 1 hodinu. Důležitá je i frekvence spojů hromadné dopravy. Většinu území dnes pokrývá Integrovaný dopravní systém Jihomoravského kraje, v němž se spojilo 20 dopravců. Systém pokrývá 289 linkami 513 obcí a 1 030 tisíc obyvatel. Zajišťuje vysokou frekvenci, pravidelnost a návaznost spojů, a to i o víkendech a o svátcích.

I když obyvatelstvo jihomoravského venkova stárne³, je v průměru stále mladší než obyvatelstvo měst kraje. Ve věkové skupině 0-14 let se nachází 14,8 % obyvatel, zatímco 65 let a více má 14,7 % obyvatel (města mají těchto seniorů 16,2 %). Průměrný věk obyvatel jihomoravského venkova je 40 let, v jihomoravských městech činí 41,4 roku. Hrubá míra porodnosti stejně jako obecná míra plodnosti byla na venkově nepatrně nižší než ve

² Poměr ekologicky stabilních a nestabilních ploch

³ Data o obyvatelstvu představují průměr let 2001 - 2008

městech, zato venkov vykazoval výrazně nižší podíly dětí narozených mimo manželství a potratů – jak přirozených, tak umělých.

Úmrtnost byla na venkově nepatrně vyšší než ve městech (10,5 respektive 10,3 zemřelých na tisíc obyvatel). Rozdíly byly v příčinách smrti, když na venkově byl ve srovnání s městy vyšší podíl úmrtí na nemoci oběhové soustavy, zatímco ve městech na novotvary. Přirozený úbytek obyvatelstva byl vyšší na venkově (0,9 ‰) než ve městech. Naproti tomu venkov zaznamenal přírůstek migrací ve výši 6,3 ‰, čemuž odpovídá celkové kladné saldo pohybu obyvatelstva na úrovni 5,4 ‰. Města byla negativní i migračně. Z toho vyplývá, že podíl venkovského obyvatelstva se v Jihomoravském kraji v posledním období zvýšil.

V první polovině roku 2010 se nejvíce zvyšoval počet obyvatel okresu Brno-venkov a přilehlých částí okresů Vyškov, Blansko a Břeclav. Ztrácelo město Brno a periferní okresy kraje. To ukazuje na stále výrazný podíl suburbanizace na vývoji rozmístění obyvatelstva kraje. Celkem přibýlo v kraji za uvedené období 1 111 osob, na čemž se podílel ze 78 % přirozený přírůstek, z 22 % přírůstek migrací. To zároveň iniciuje předpoklad, že po vyčerpání současného demografického boomu (vyvolaného vstupem silných ročníků 70. let minulého století do reprodukčního procesu), bude demografický vývoj opět poměrně nejistý.

Výrazný rozdíl v neprospěch venkova spočívá ve vzdělanostní struktuře obyvatelstva staršího 15 let⁴. Na venkově výrazně převažuje základní vzdělání a absolvování učebních oborů bez maturity (71,2 % oproti 52,7 % ve městech). U středního a vyššího vzdělání je tomu naopak. Absolventů vysokých škol žije na venkově pouhých 5 %, zatímco ve městech 14,2 %.

Tomu odpovídá i nižší podnikatelská aktivita obyvatel venkova. Ve venkovském prostoru Jihomoravského kraje připadá na tisíc obyvatel 199 ekonomických subjektů, 108 aktivních podniků (2008). Rozpočty venkovských obcí mají k dispozici 15,5 tisíce Kč na obyvatele, zatímco ve městech dvojnásobek. Překvapivě však na venkově připadá na tisíc obyvatel více lůžek v ubytovacích zařízeních (29,9) než ve městech. Zajímavý je však vývoj. Relativní růst počtu ekonomických subjektů v období 2001-2008 byl významně vyšší na venkově. Přitom města vykazovala vyšší růst subjektů v primárním sektoru a ve výrobních podnicích napojených na primární výrobu, zatímco venkov zaznamenal vyšší intenzitu růstu podniků ve službách.

Průměrná hrubá měsíční mzda zaměstnanců v kraji činila ve druhém čtvrtletí roku 2010 celkem 21 729 Kč, což představovalo 92,4 % celostátního průměru. Fyzické osoby si vydělaly v průměru 20 892 Kč, tj. 92,1 % celostátního průměru.

2.6. Jihomoravský kraj v rámci Evropy

Jihomoravský kraj se nachází na jihovýchodě Česka, v jižní části historické Moravy. Vznikl jako kompromisní výsledek politických jednání o novém členění státu v roce 2000. Jedním z výchozích předpokladů bylo zachování stávajících okresů (i když okresní úřady byly v roce 2003 zrušeny), takže nové kraje byly vymezovány prakticky přeskládáním okresů. I když později došlo k částečné nápravě situace při členění některých obcí s výrazným spádem k Brnu do Jihomoravského kraje, současné vymezení neodpovídá v žádném směru ani spádovému obvodu Brna jako střediska kraje ani nerespektuje historické hranice Moravy.

Centrální vláda tehdy neměla zájem na vzniku velkých krajů, které by jí mohly v některých záležitostech oponovat, a proto využila odstředivých tendencí vedení některých méně významných měst, aspirujících na funkci středisek krajů (v případě jižní Mora-

⁴ Sčítání lidu, domů a bytů 2001

vy šlo o Zlín a Jihlavu). Výsledkem byl vznik malých krajů, které nemohou být jednotkami NUTS2 v rámci Evropy. Proto se ve většině případů musí pro příjem některých evropských podpor sdužovat v tzv. regiony soudržnosti, které však nejsou samosprávnými jednotkami a musí o programech podpory vyjednávat. Jihomoravský kraj tvoří takový region soudržnosti s krajem Vysočina.

Rozdělíme-li Česko velmi zhruba na severní urbanizovanou a jižní rurální část a na část západní, přiléhající k západní Evropě a východní, vzdálenou od rozvojových regionů, nachází se Jihomoravský kraj teoreticky v nejméně výhodné poloze z hlediska předpokladů rozvoje. Jeho situaci ovšem výrazně zlepšuje jeho středisko Brno, které je bezesporu druhým nejvýznamnějším městem státu s výraznou vysokoškolskou, vědeckou a obchodní funkcí.

Z hlediska Evropy je Jihomoravský kraj odlehlejší od centra finančního, ekonomického a politického života. Avšak na rozdíl od Čech, které představují kotlinu, obklopenou přírodní bariérou pohraničních hor, je Morava tranzitní zemí. Na jižní Moravě se křižují výrazné železniční a dálniční dopravní trasy ze severozápadu na jihovýchod Evropy (Hamburg – Praha - Budapešť – Bukurešť) a ze severu na jih (Varšava – Vídeň – Řím). Tato druhá trasa využívá od nepaměti průchodu Moravskou branou, který je nejvýhodnějším spojením mezi severem a jihovýchodem Evropy v její střední části.

Z Brna je blíže než z Prahy k hlavním městům všech sousedních států Česka (kromě Německa). Zatímco Vídeň je od Brna vzdálena asi 125 km (dálnice je ve stavbě) a Bratislava asi 130 km po dálnici, vzdálenost Brno – Praha činí po dálnici přes 200 km. Zdá se tedy, že Jihomoravský kraj nemusí v podmínkách Schengenského prostoru nutně hledat svou budoucnost jako periferie Česka, ale může využít jako alternativních rozvojových směrů vazeb na oba sousední státy.

Jihomoravský kraj je tedy vymezen okresy Blansko, Brno-město, Brno-venkov, Břeclav, Hodonín, Vyškov a Znojmo. Má rozlohu 7 196 km², žije v něm 1 152 819 obyvatel (30. 6. 2010), což představuje průměrnou hustotu 160 osob/km². To je těsně nad hranicí evropského kritéria pro rurální regiony. Odečteme-li však Brno, pak je Jihomoravský kraj rurálním regionem, i když se nedá hovořit o řídkém osídlení.

Hranice Jihomoravského kraje jsou značným dílem součástí státní hranice s Rakouskem (spolková země Niederösterreich) a Slovenskem (kraje Trnavský a Trenčinský). Na rozdíl od většiny ostatního území jde o hranice, které nejsou tvořeny převážně horskými pásmy. Fyzickou bariéru zde představují řeky Morava a Dyje a zčásti jde o otevřenou krajinu. Pouze nejvýchodnější část kraje je od Slovenska oddělena pohorím Bílých Karpat. Vnitrostátní hranice odděluje Jihomoravský kraj od kraje Zlínského (jde o umělou hranici, která neodpovídá přirozeným zázemím obou center), kraje Olomouckého (kde je hranice spádového obvodu k Olomouci poměrně výrazná), kraje Pardubického (kde spádový vliv Brna přesahuje krajskou hranici), kraje Vysočina (jejíž celá východní část fakticky inklinuje k Brnu) a velmi malým úsekem na západní Moravě od kraje Jihočeského.

Míra nezaměstnanosti v roce 2008 (to znamená před vypuknutím ekonomické krize) představovala 4,4 %, což bylo 164. místo z 892 regionů NUTS 3 Evropské unie. Pokud jde o sousední regiony, měly nižší nezaměstnanost rakouský Waldviertel, Vysočina, kraje Pardubický a Zlínský. Naopak vyšší nezaměstnanost byla zaznamenána v Trnavském a Trenčianském kraji a v kraji Olomouckém. Kdyby byla výrazněji rozvinuta migrace za prací, byl by Jihomoravský kraj zřejmě ztrátový zejména ve prospěch sousedních krajů Česka, zatímco imigranti by mohli teoreticky přicházet z východu. V srpnu 2010 se míra nezaměstnanosti podstatně zvýšila na 9,6 %, přičemž v Brně byla o procentní bod nižší. Z toho vyplývá, že rurální nezaměstnanost v kraji ve většině případů překračuje hodnotu 10 %.

Regionální hrubý domácí produkt regionu soudržnosti Jihovýchod činil v roce 2008 jen 71,7 % průměru evropské sedmadvacítky. Kupní síla domácností regionu Jihovýchod

činila v roce 2007 celkem 8 475 EUR. Nižší kupní sílu měly pouze regiony východního okraje Evropské unie. Internet pravidelně používalo v roce 2009 pouze 49 % osob, přičemž 31 % osob internet nikdy nepoužilo. Teoreticky se tudíž zdá, že Jihomoravský kraj patří k marginálním územím Evropy. Je samozřejmě otázkou, nakolik jsou tyto „objektivní statistiky“ vnímány obyvateli jako nevýhoda.

Z hlediska polohy leží Jihomoravský kraj v periferní části Evropy. Je obklopen dalšími relativně marginálními regiony Česka a Slovenska. Snad pouze blízkost Vídně poněkud tuto situaci vylepšuje. Krajem probíhá řada dálničních a železničních komunikací evropského významu. Je samozřejmě otázkou, co tato významná tranzitní poloha kraji přináší v současné době.

3. Zhodnocení přírodních předpokladů pro rozvoj JM venkova a jeho diferenciaci včetně aspektů ochrany přírody

3.1. Analýza vybraných charakteristik primární struktury krajiny a souvisejících aspektů sekundární struktury krajiny Jihomoravského kraje

Textová část kapitoly volně vychází zejména z Územně analytických podkladů Jihomoravského (2009), z Programu rozvoje kraje (2006), z odborné literatury a z vlastních znalostí regionu.

Území Jihomoravského kraje utvářejí třetihorní sníženina Panonské pánve, prvohorní Západoevropská platforma a Západní Karpaty, Česká vysočina, Západní Karpaty a provincie Panonská (Mackovčín 2007). Jihozápadní, západní a severní část kraje je tvořena Českomoravskou vrchovinou (součástí České vysočiny) s nejvyšší nadmořskou výškou 702 m. Typickým znakem jsou zde plošiny, na nichž se střídá zemědělská půda s lesy. V této oblasti je častý výskyt hlubokých, převážně zalesněných údolních svahů řek Svatky, Oslavy, Jihlavy, Rokytne, Jevišovky, Dyje a jejich menších přítoků⁵. Směrem do jádra kraje dále navazuje Brněnská vrchovina (součástí České vysočiny) s maximy nadmořské výšky nad 700 m. Součástí Brněnské vrchoviny je významné krasové území tvořené devonskými vápenci - Moravský kras. Na Českou vysočinu dále navazuje v jižní a severovýchodní poloze od Brna pásmo úrodných nížin s převážně plochým reliéfem (Dyjsko-svratecký úval a Vyškovská brána, součást Západních Karpat).

Východní část kraje je pak tvořena vrchovinami a pahorkatinami Západních Karpat. Převládají zde pahorkatiny v nadmořské výšce 150 až 250 m. Klima je zde teplé a půdy úrodné, vytvářející základ pro pěstování vinné révy. Území je protkáno říčními nivami se zbytky původních lužních lesů. Členitost krajiny v karpatské části kraje zvyšují vrchoviny Pavlovských vrchů (Děvín 550 m n. m.), Výhonu (355 m n. m.), Ždánického lesa (U Slepice 437 m n. m.), Litenčické vrchoviny (Hradisko 518 m n. m.) a okrajově Chřibů (Bradlo 543 m n. m.) (Beránek a Kolářová 2009). Do jihovýchodního cípu kraje zasahují Moravsko-Slovenské Karpaty (Bílé Karpaty a Vizovická vrchovina). Nejvyšším bodem kraje je Čupovec (819 m n. m., Bílé Karpaty, okres Hodonín), nejnižší položeným bodem je pak soutok Moravy a Dyje (150 m n. m., okres Břeclav).

Geologický vývoj jihomoravského regionu trvá asi jednu miliardu let. Z geologického hlediska lze na území kraje rozlišit tři hlavní regionálně geologické jednotky – Český masiv na západě, Brněnskou jednotku ve středu a Západní Karpaty s přechodem v jihovýchodní linii (Mackovčín 2007). Západní část kraje je tvořena převážně moldanubickými granulity a hadci (Český masiv). Centrální část kraje je tvořena hlubinnými vyvřelinami (granity až diority). V severní části kraje se nacházejí devonské horniny (slepence, pískovce, vápence, břidlice) a částečně zde zasahuje i česká křídová pánev (pískovce a slínovce). V jižní části kraje převládají spraše.

⁵ BARÁNEK, K.; KOLÁŘOVÁ, B.. *Jihomoravský kraj* [online]. Brno : 2009 [cit. 2010-03-30]. Územně analytické podklady Jihomoravského kraje. Dostupné z WWW: <http://www.kr-jihomoravsky.cz/oupsr_uap_jmk/index.html>.

Obr. 1 Meandry řeky Dyje. Foto P. Trnka

Na území kraje jsou četné zásoby nerostných surovin - z paliv se jedná o ložiska ropy a zemního plynu (četná ložiska v okrese Břeclav a Hodonín) s životností až stovky let a hnědého uhlí (Hodonín) s životností 6-8 let. Těžba černého uhlí v kraji již neprobíhá (dříve aktivní ložiska v Rosicko-oslavanské pánvi).

V západní a jihozápadní části kraje, kde vystupují metamorfované a vyvřelé horniny Českého masivu, probíhají významné těžby stavebních surovin zejména na lokalitách Leskoun, Dolní Kounice, Želešice. Vyhledávanou surovinou jsou i vápence (např. lomy Mokrá-Horákov nebo Čebín). V jihomoravských úvalech a podhůří Karpat jsou rozsáhlé sprašové pokryvy a jim podobné sedimenty využitelné jako cihlářské hlíny (Hodonínsko, Znojemsko, Břeclavsko). V Dyjsko-svrateckém a Dolnomoravském úvalu jsou významná ložiska štěrkopísků, resp. písků těžená na plošně rozsáhlých lokalitách, většinou postupně rekultivovaná - např. Bratčice⁶.

Těžba hornin/nerostů lomovým dobýváním znamená významný zásah do reliéfu krajiny, do krajinného rázu. Velké lomy jsou svým způsobem „velkými jizvami“ v krajině, jejichž biotické zacelení trvá desetiletí až staletí. Rovněž poddolovaná území v místech těžby uhlí (Rosicko-Oslavansko) a lignitu (Hodonínsko) s výsypkami a odvaly představují ekologickou zátěž krajiny. V rámci Jihomoravského lignitového revíru došlo k ukončení a útlumu těžby hnědého uhlí v první polovině 90. let minulého století (1991 Důl Osvobození Ratíškovice, 1993 Důl Dukla Šardice, 1994 Důl 1. máj II Dubňany). Důlní díla jsou likvidována a poddolovaná území rekultivována. Přesto však dochází k prosedání a vzniku zamokření v poklesových kotlinách a je zapotřebí dalších technických opatření; výstavba v poddolovaných územích je omezena a je řízena příslušnými normami. V roce

⁶ CHABIČOVSKÁ, K.; HYNEK, A. *Aktualizace návrhové části programu rozvoje Jihomoravského kraje : Oznámení koncepce dle zákona č. 100/2001 Sb., o posuzování vlivů na životní prostředí, ve znění pozdějších předpisů*. In [online]. Brno : [s.n.], 2006 [cit. 2010-10-20]. Dostupné z WWW: <eia.cenia.cz/sea/download.php?id=MZP040K&field=oznameni>.

2010 ukončila těžbu poslední šachta Důl Mír Mikulčice, který od roku 1995 vlastnil s.r.o. Lignit Hodonín. Roční kapacita těžby v 1999 byla 512 000 tun a v roce 2000 to bylo 453 000 tun⁷.

Těžba ropy a zemního plynu pomocí hlubinných vrtů má negativní vliv na všechny složky krajiny. Při výstavbě těžebních vrtů a přepravě ropy dochází ke znečištění ovzduší emisemi (CO₂, SO₂, prach). Také může dojít k úniku z plynové pumpy a separátorů. Emise z těžby jsou odhadovány na 0,05 %. Ztráty při přepravě plynu plynovody se odhadují na 0,02 %. Dále je těžba zdrojem hluku. Jedná se o hluk z vrtné soupravy (při vrtání vrtů), dopravy ropy a provozu kogeneračních jednotek. Hodnota okamžité krátkodobé akustické hladiny hluku všech agregátů na soupravě činí asi 80 dB, v 50m vzdálenosti klesá na 65 dB. Měřením hluku 5 m od kogenerační jednotky byla zjištěna akustická hladina hluku ve výši 77,1 dB. Vliv hluku z provozu na samotném vrtu je závislý na konfiguraci terénu a na ostatním hluku. Vodní zdroje mohou být ovlivněny při vrtání vrtů ztrátou výplachu do horninového prostředí a průsakem znečištěné vody z vrtného pracoviště. Povrchové vody i okolní půdy mohou být znečištěny ropou, pokud není plošina vyspádovaná a odizolována fólií a splachové vody nejsou zachyceny v jímkách, ale dostávají se do okolí. Znečišťující může být i materiál použitý na podsyp plošin, který má často negativní vyluhové vlastnosti. Kvůli zvýšené frekvenci dopravy a práci na lokalitách vrtů (hluk, plynné a prašné emise) může docházet k narušení migrace živočichů v denní dobu. Celkově však nemá těžba obvykle významné a nevratné následky na faunu a flóru ani ÚSES. Těžbou ropy a plynu jsou zmenšovány zásoby nerostných surovin, které ale nemají na geologický systém prakticky žádný vliv. Na povrchu se neprojeví pokles pružné energie horského masivu v hloubce.

Jihomoravský kraj je tvořený provincií středoevropských listnatých lesů a provincií panonskou (celkem zde zasahuje 17 bioregionů). Nachází se zde bioregiony hercynské podprovincie (Jevišovický, Velkomeziříčský, Sýkořský, Svitavský, Brněnský, Macošský, Dražanský a Prostějovský), bioregiony západokarpatské podprovincie (Ždánicko-litenčický, Chřibský, Hlucký a Bělokarpatký) a bioregiony severopanonské podprovincie (Lechovický, Mikulovský, Hustopečský, Hodonínský, Dyjsko-moravský) (Culek, 2003).

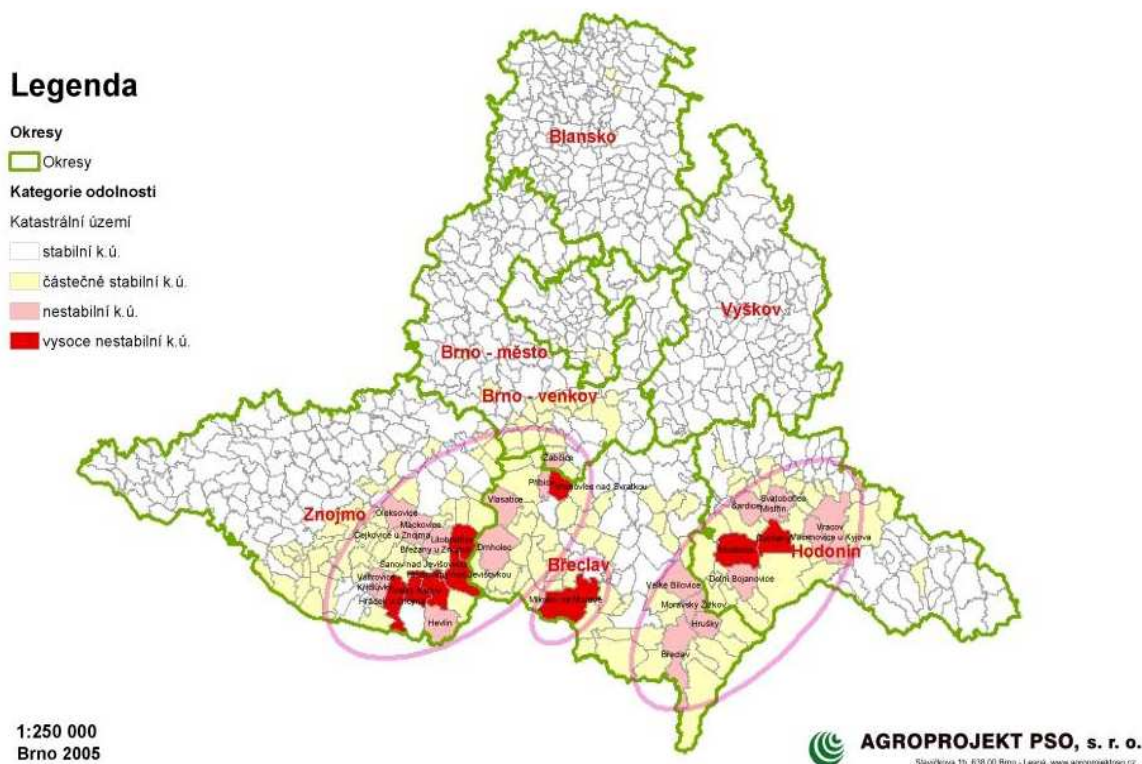

Obr. 2 Z cesty nad vinicí. Foto M. Flekalová

V Jihomoravském kraji se nacházejí velmi rozmanité půdní druhy včetně nejúrodnějších půd v České republice. Lesní půdy jsou v lužních oblastech v okolí řek Dyje a Moravy a ve vyšších polohách v okresech Vyškov a Blansko (tj. Dražanská vrchovina, Ždánický les, CHKO Moravský kras, aj.). Proti půdám zemědělským představují jen malé procento celkové plochy kraje. Nejrozšířenějšími zemědělskými půdami jsou půdy molické a z nich černozemě. Tyto se vyskytují převážně na Břeclavsku a Hodonínsku (Dyjsko-svratecký úval, Dolnomoravský úval, Moravsko-slovenské Karpaty). Problémem těchto půd je silná erodovanost na svažitéjších pozemních a zasolenost v údolních nivách. Na sprašových

⁷ VALÍČEK, S. *Vliv těžby ropy a plynu na životní prostředí. Zpravodaj EIA* [online]. 1998, 1998, 2, [cit. 2010-08-03]. Dostupný z WWW: <<http://www.mzp.cz/osv/edice.nsf/doc/B18C18B302379CCCC1256FC000407A70>>.

i jiných pokryvech jsou menší celky hnědozemě. (Ždánický les, Litenčická pahorkatina, Oslavanská brázda, Řečkovicko-kuřimský prolom, Lipovská vrchovina a Jevišovická pahorkatina). Na mnoha místech se vyskytují s doprovodnými kambizeměmi. V lesnatých oblastech se vyskytují především hnědé půdy (okres Blansko, Brno-venkov, Hodonín, Vyškov a Znojmo - Dražanská vrchovina, Křižanovská vrchovina, Ždánický les a Znojemská pahorkatina). V okolí řek Dyje, Svratky, Jihlavy a Moravy se na štěrkových a štěrkopískových terasách objevují kambizemě. Na jihu Blanenska a na rozhraní Brna-města a Brna-venkova se nacházejí rendziny, které se na svahovinách vápenců prolínají s luvizeměmi. Pararendziny pokrývají jižní část Výškovska, a jeho hranice s Hodonínem se rozkládají v rozlehlých nivách řek (Morava, Dyje, Svratka, Svitava a Jihlava). Na mnoha místech navazují na fluvizemě černice (podél řek Moravy, Dyje, Litavy, Veličky, Jevišovky, aj.). Na Blanensku jsou na spraše vázány šedozemě. Dále se v kraji nachází pseudogleje (Blanensko, Znojemsko – NP Podyjí) a gleje (podél potoků a pramenišť) (Mackovčín, 2007).

Mapka 1 Odolnost území jihomoravského kraje proti větrné erozi.
 Zdroj: DOLEŽAL, P.; PODHRÁZSKÁ, J.; NOVOTNÝ, I. Větrná eroze půdy v Jihomoravském kraji : Problémová studie. In Jihomoravský kraj [online]. Brno : Agroprojekt PSO s.r.o. a VUMOP Praha- Oddělení pozemkových úprav Brno, 2005 [cit. 2010-09-24]. Dostupné z WWW: <<http://www.krjihomoravsky.cz/Default.aspx?PubID=5451&TypeID=2>>.

Popis kategorií odolnosti území proti větrné erozi dle Doležala a kol. (2005):

Území označené jako stabilní - jedná se o všechna katastrální území, která jsou z hlediska potenciální ohroženosti na stupni 1-3 podle tabulky č.1. V rámci JmK se jedná o převážnou část okresu Blansko, Brno- město a Vyškov. Částečně jsou v této kategorii zastoupeny i ostatní okresy JmK.

Území označené jako částečně stabilní - jedná se o katastrální území, kde je výměra půdy v kategorii ohrožená do 1000 ha, v kategorii silně ohrožená se jedná o výměru do 500 ha a kategorie půdy nejohroženější není zastoupena.

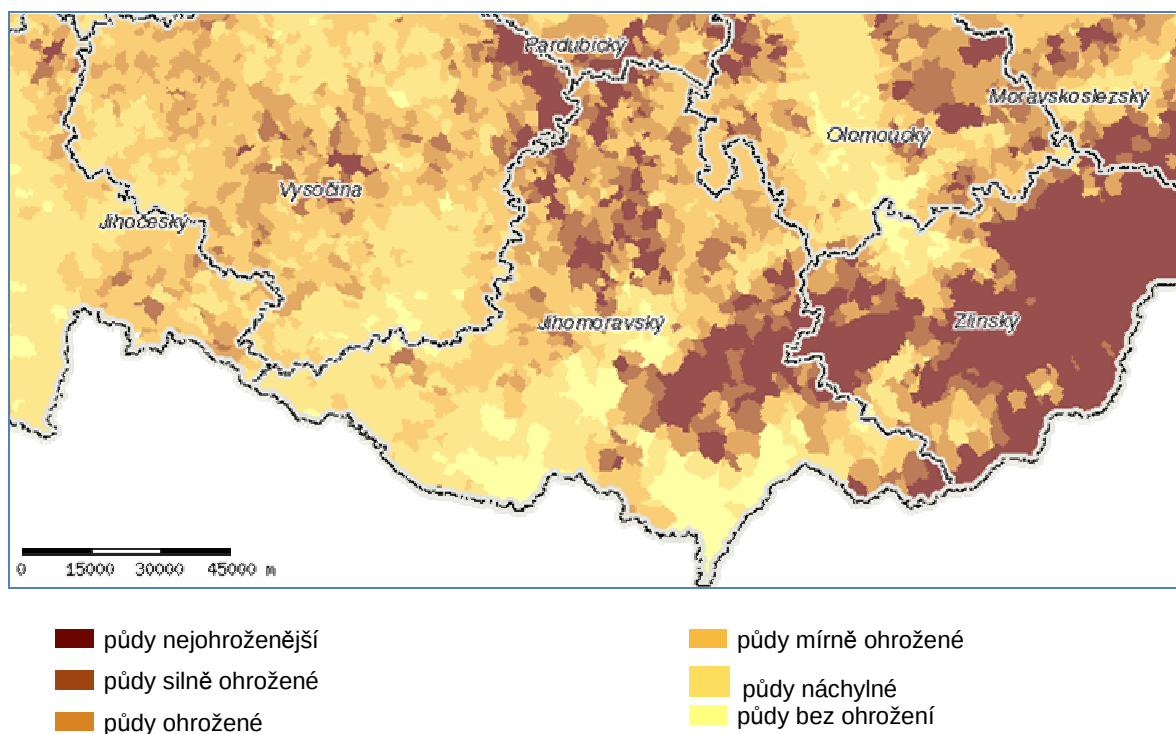
Území označené jako nestabilní - jedná se o katastrální území, kde výměra půdy v kategorii ohrožená je v intervalu 1000 – 1500 ha, v kategorii silně ohrožená je výměra v intervalu 500 – 1000 ha a výměra půdy v kategorii nejohroženější je v intervalu 10 – 500 ha.

Území označené jako vysoce nestabilní - jedná se o katastrální území, kde není zastoupena orná půda v kategorii ohrožená, orná půda v kategorii silně ohrožená je na výměře v intervalu 1000-1500 ha a orná půda v kategorii nejohroženější je na výměře půdy v intervalu 500 – 1500 ha.

Úvalové části Jihomoravského kraje a podhůří Jihomoravských a Středomoravských Karpat mají půdy s nejvyšším produkčním potenciálem v ČR, které však jsou zároveň vystaveny silné větrné erozi. Ta je většinou kombinovaná se zrychlenou antropogenní vodní erozí v malých povodích, kde se prosazuje hlavně na erodibilních plodinách, k nimž patří např. kukuřice a cukrovka.

V Jihomoravském kraji vyžaduje pozornost vodní a větrná eroze, které zde negativně působí především díky intenzivnímu zemědělství (především v jižní a jihovýchodní části). Větrná eroze působí jak na odnos půdy a tak na znečištění ovzduší. Hlavní důvodem větrné eroze je vítr a další klimatičtí činitelé, kteří jej podmiňují. Pokud by v krajině působily pouze tyto faktory, nepřesáhla by rušivá činnost větru hranice přirozené eroze. Až vliv člověka a jeho hospodářské činnosti způsobuje, že má vítr v krajině ničivé účinky. Za erozně účinný je považován vítr o rychlosti 3 m.s^{-1} a víc. Působí zde především větry jižní a jihovýchodní, v úvalech řek také severovýchodní, a na Znojemsku severozápadní.

Větrná eroze může probíhat na všech půdách, lehkých až těžkých. Bylo zjištěno, že nejvíce potenciálně ohroženými okresy jsou Břeclav (10,12 %), Hodonín (6,19 %) a Znojmo (11,67 %), kde je výrazné zastoupení výměry půdy ohrožené větrnou erozí. Co se týká ochrany Jihomoravského kraje proti účinkům větrné eroze, zajišťuje méně než 30 % ohrožených oblastí, z čehož vyplývá, že je nutné problém ochrany urychleně řešit. Velice účinný nástroj v realizaci účinných protierozních opatření je realizace plánu společných zařízení komplexních pozemkových úprav, který nezbytně obsahuje soustavu protierozních opatření (Doležal, Podhrázská, Novotný, 2005).

Mapka 2 Potenciální ohroženost Jihomoravského kraje vodní erozí.

Zdroj: ms.sowac-gis.cz

Velkým problémem v rámci celého Jihomoravského kraje je vysoký podíl orných půd a zhutnění podorniční půdy používáním těžké mechanizace v agrotechnice. Zhoršilo se tak zasakování srážek, fyzikálně chemické vlastnosti půd, a tím i jejich úrodnost. Převaha agrochemikálií nedokáže nahradit původní humus, zato vede k vyššímu obsahu cizoro-

dých látek, které vstupují do potravních řetězců zahrnujících i člověka. Do půd se dostávají i škodliviny z ovzduší a v případě záplav jsou ohroženy chemickými škodlivými látkami i pole a louky na nivách (Chabičovská, Hynek, 2006).

Snižování rozlohy zemědělské půdy a změny v prostorovém uspořádání půdního fondu jsou důsledkem neregulovaného, respektive špatně regulovaného prostorového růstu sídel - především měst, ale lokálně i malých sídel (Chabičovská, Hynek, 2006). V Jihomoravském kraji se suburbanizační proces na komerční i rezidenční úrovni týká především krajského města Brna, zasahuje však v menší míře i okolí okresních měst.

Díky střetu tří fytogeografických jednotek je vegetace Jihomoravského kraje velmi pestrá. Od jihu proniká Panonské termofytikum - teplomilná vegetace (148 až 550 m n. m., průměrná roční teplota vzduchu 8,5 až 9,5 °C, průměrný roční úhrn srážek 500 až 720 mm). Pro tuto jednotku jsou typické teplomilné doubravy s šípákem, panonské prvosenné dubohabřiny, svahové akátiny, stepní a teplomilné trávníky, vegetace písčín a slanisk. Jedná se o významnou oblast teplomilných hub.

Obr. 3 Pouzdřanská step, v pozadí Pavlovské vrchy. Foto P. Trnka

Na jihovýchodě Moravy, ve vyšších pahorkatinách a vrchovinách, se rozkládá Karpatiské mezofytikum (183 až 970 m n. m., průměrná roční teplota vzduchu 6,0-8,2 °C, průměrný roční úhrn srážek 620 až 1 000 mm). Pro přirozenou vegetaci jsou typické ostricové dubohabřiny, výše pak bučiny, dále se zde vyskytují karpatské louky s typickými lučními mokřady a prameništi, ale i rozsáhlé ovocné sady.

Poslední jednotkou je Českomoravské mezofytikum, které se rozkládá na západní části Znojemska, Brněnska, Vyškovska a na Blanensku (600 až 735 m n. m., průměrná roční teplota vzduchu 6,2 až 8 °C, průměrný roční úhrn srážek 600 až 650 mm). Nacházejí se zde rozsáhlé plochy kulturních smrčín, dále rašelinné louky, hercynské černýšové dubohabřiny, ve vyšších polohách bučiny. Po celém Jihomoravském kraji se nachází četná stanoviště, na kterých se vyskytují tzv. relikt (pozůstatky vegetací z minulých ob-

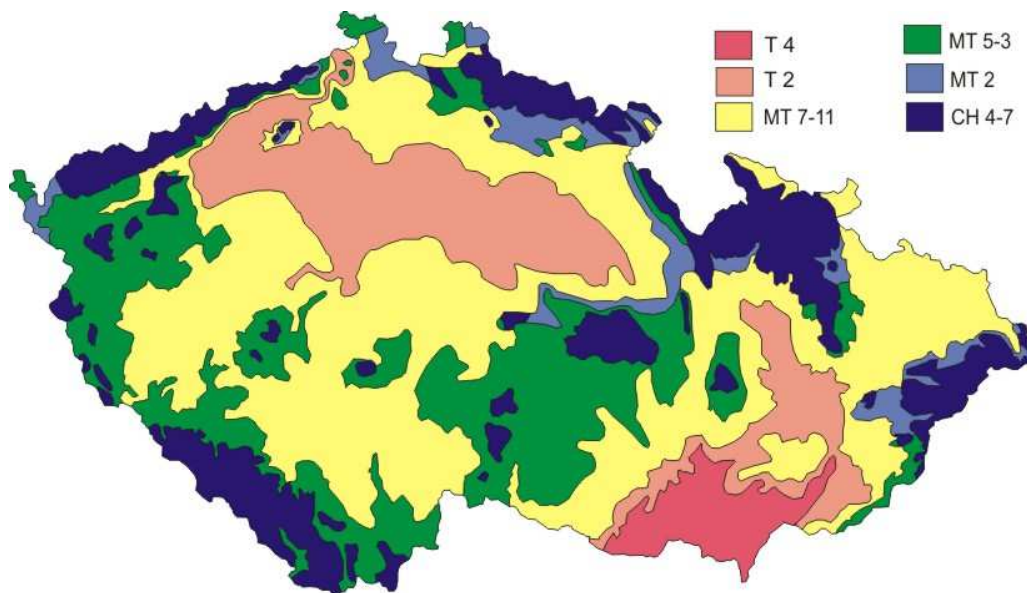
dobí), např. lomikámen vždyživý (*Saxifraga paniculata*). Mezi endemii této lokativy patří např. hvozdík moravský (*Dianthus moravicus*) nebo kohutka Matthiolova moravská (*Cor-tusa motthiolo* subs. *Moravica*) (Mackovčín 2007).

Téměř celé území kraje spadá do povodí řeky Moravy (cca 86 %), pouze některé části do povodí řeky Dyje (cca 14 %). Hustota říční sítě je 0,81 km/km². Výskyt vody v kraji zcela závisí na atmosférických srážkách. Roční srážkové úhrny v kraji dosahují 450-700 mm. Zhruba polovina toků v kraji je upravena, většina z těchto úprav byla prováděna z důvodů stabilizace koryt toků a jako ochrana před erozí. Došlo k odvodnění a melioračním úpravám celé řady drobných vodních toků. Tyto negativní zásahy do vodního režimu v krajině způsobují rozkolísání povrchového odtoku, změny splaveninového režimu, zrychlení odtoku velkých vod, zmenšení zásob podzemní vody, snížení samočisticí schopnosti toků a snížení migrace vodních živočichů.

V kraji se nachází dvanáct údolních vodních nádrží. Vedle retenčního účinku jsou určeny k zajištění dodávky pitné a užitkové vody a pro energetiku. Vedle toho jsou zde četné rybníky a jejich soustavy (Pohořelická, Lednická, Hodonínská). V roce 2007 došlo k aktualizaci seznamu malých vodních nádrží včetně rybníků s plochou větší než 1 ha; celková plocha hladin činila 7 105 ha (Beránek, Kolářová, 2009).

V Jihomoravském kraji jsou významné zdroje podzemních vod. Dolní tok Moravy a její niva jsou v chráněném režimu CHOPAV – Kvartér řeky Moravy (chráněná oblast přirozené akumulace vod). Řeky Dyje a Morava jsou hraničními řekami (Rakousko, Slovensko) a jejich úpravy mají mezinárodní rozměr (Chabičovská, Hynek, 2006).

Hlavním cílem ochrany před povodněmi je odstranění kritických míst (tzn. zkapacitnění koryt, zřízení hrází, vytváření umělých retencí), hájení nezastavěných míst vhodných k řízeným rozlivům povodní a provádění revitalizací toků. V Jihomoravském kraji je navrhováno celkem 24 ochranných opatření. V roce 2009 byla nově vymezena záplavová území, která jsou součástí návrhů oblastí povodí. Na území kraje je vyhlášeno celkem 44 záplavových území na tocích ve správě Povodí Moravy, které představují cca 80 % celkové délky těchto toků (Beránek, Kolářová, 2009).

Mapka 3 Klimatické oblasti dle QUITTA. Zdroj: Tolasz 2007

Podnebí Jihomoravského kraje je z větší části nejteplejší a nejsušší, ale v západní a východní části kraje zasahuje ve svých nejvyšších částech do podnebí chladného a vlhkého. Ve střední části pak převládá podnebí mírně teplé až mírně vlhké/suché (Chabíčovská, Hynek, 2006). Dle mapy klimatických oblastí (viz Mapka 3) je zřejmé, že na území kraje převažuje oblast teplá (W2), do jejíž jižní části kraje (v oblasti Novomlýnských nádrží a soutoku Dyje a Moravy) zasahuje oblast teplá (W4). V severozápadní linii kraje se pak vyskytuje oblast mírně teplá (MW 4, 7 a 11). Charakteristické klimatické prvky pro uvedené oblasti jsou obsaženy v

Tab. 1. Průměrné roční teploty se zde pohybují v rozmezí od 7 °C do 11 °C. Roční úhrny srážek variují od 400 mm do 600 mm.

Tab. 1 Charakteristické klimatické prvky vybraných klimatických oblastí v Jihomoravském kraji

Parametr	Klimatická oblast				
	W2	W4	MW4	MW7	MW11
Počet letních dní	50-60	60-70	20-30	30-40	40-50
Počet dní s průměrnou teplotou 10 °C a více	160-170	170-180	140-160	140-160	140-160
Počet dní s mrazem	100-110	100-110	110-130	110-130	110-130
Počet ledových dní	30-40	30-40	40-50	40-50	30-40
Průměrná lednová teplota	-2 - -3	-2 - -3	-2 - -3	-2 - -3	-2 - -3
Průměrná červencová teplota	18-19	19-20	16-17	16-17	17-18
Průměrná dubnová teplota	8-9	9-10	6-7	6-7	7-8
Průměrná říjnová teplota	7-9	9-10	6-7	7-8	7-8
Průměrný počet dní se srážkami 1 mm a více	90-100	80-90	110-120	100-120	90-100
Suma srážek ve vegetačním období	350-400	300-350	350-450	400-450	350-400
Suma srážek v zimním období	200-300	200-300	250-300	250-300	200-250
Počet dní se sněhovou pokrývkou	40-50	40-50	60-80	60-80	50-60
Počet zatažených dní	120-140	110-120	150-160	120-150	120-150
Počet jasných dní	40-50	50-60	40-50	40-50	40-50

Zdroj: Quitt 1971

Obr. 4 Znojensko – Hnanice. Foto P. Trnka

Po roce 1989 je v kraji patrný dlouhodobý pozitivní trend snižování znečištění ovzduší. Toto je dáno zejména deindustrializací a restrukturalizací průmyslu, dále přechodem ve vytápění na ušlechtilá paliva (především na zemní plyn), částečně i elektrickou energii a růstem cen energií, který podporuje jejich úspornější využívání a nasazení lepších technologií (Chabičovská, Hynek, 2006).

3.2. Ochrana přírody a krajiny

Početně je nejvíce zvláště chráněných území zastoupeno v okrese Brno-venkov a Břeclav, plošně však převažuje chráněné území v okresech Brno-venkov a Blansko, další významné lokality se nacházejí v periferních oblastech kraje při státní hranici. Součástí kraje je vojenský prostor Březinka, který obsahuje z hlediska přírodovědného i krajinářského cenné lokality, avšak bez ochranného režimu. Následující tabulka uvádí ucelený přehled lokalit se zvláštním režimem ochrany (přírodního a kulturního bohatství).

Tab. 2 Přehled chráněných a přírodně a kulturně hodnotných území v Jihomoravském kraji

Charakteristika	Počet	Rozloha [ha]	Popis
<i>Zvláště chráněná území</i>			
Národní park	1	6 259	NP Podyjí (okres Znojmo)
Chráněná krajinná oblast	3	35 512	CHKO Pálava (okres Břeclav), CHKO Moravský kras (okres Blansko), část CHKO Bílé Karpaty (okres Hodonín).
Národní přírodní rezervace	18	2 811	nejvíce NPR v okrese Břeclav
Národní přírodní památka	13	357	nejvíce NPR v okrese Břeclav
Přírodní rezervace	96	3 518	nejvíce PR v okrese Brno-venkov
Přírodní památka	155	1 624	nejvíce PP v okrese Brno-venkov
<i>Natura 2000</i>			
Ptačí oblasti	8		nejvíce PO v okrese Hodonín
Evropsky významné lokality	195		nejvíce EVL v okrese Znojmo
<i>Obecná ochrana</i>			
Přírodní park ⁸	20	90 000	Baba, Bobrava, Halasovo Kunštátsko, Jevišovka, Lysicko, Mikulčický luh, Niva Dyje, Niva Jihlavy, Oslava, Podkomorské lesy, Rakovecké údolí, Rokytňá, Řehořkovo Kořeňsko, Říčky, Strážnické Pomoraví, Střední Pojhlaví, Svratecká hornatina, Údolí Bílého potoka, Výhon, Žďánický les,
<i>Kategorie UNESCO</i>			
Biosférická rezervace	2	30 000	BR Dolní Morava (součástí CHKO Pálava), BR Bílé Karpaty
Oblast přírodního a kulturního bohatství	1	28 308	Lednicko-valtický areál
Podíl přírodně hodnotného území na celkové rozloze kraje			cca 18 %

Zdroj: Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, vlastní výpočty

⁸ Martiško (2007)

Do popředí se dostává nutnost zvýšení ekologické stability krajiny především v jihomoravských úvalech, Boskovické brázdě a podhůří karpatských pohoří. Návrh gene-relu nadregionálního a regionálního ÚSES Jihomoravského kraje vychází především z územně technického podkladu regionálních a nadregionálních ÚSES ČR. Problémy při určování nadregionálního a regionálního ÚSES Jihomoravského kraje dle Kociána (2003):

- Chybějící důležité popisné informace regionálního ÚSES
- Jednoznačné hranice nadregionálních biocenter
- Pojem „osa nadregionálního biokoridoru“
- Význam a pojetí ochranných zón os nadregionálních biokoridorů
- Překročení limitující délky dílčích úseků os nadregionálních biokoridorů a regionálních biokoridorů
- Existence „slepých“ větví nadregionálního a regionálního ÚSES
- Nemožnost dodržení deklarovaných cílových ekosystémů v celých průbězích os nadregionálních biokoridorů
- Kontrastní změny typů cílových ekosystémů v rámci jedné osy nadregionálního biokoridoru
- Propojení charakterem zcela odlišných regionálních biocenter
- Rozpory s platnou územně plánovací dokumentací
- Chybějící aktualizace

Ministerstvo životního prostředí plánuje vyhlásit na území kraje novou lokalitu v režimu chráněné krajinné oblasti – jde o komplex lužních lesů při soutoku řek Moravy a Dyje zahrnující též Lednicko-valtický areál. Oblast je již v současné době součástí soustavy Natura 2000; vyhlášení ochranného režimu CHKO by však přineslo zvýšená omezení (pro rozvoj lázeňství, pro řešení dopravní infrastruktury apod.), proto je o její vyhlášení veden spor mezi státní správou, samosprávou a soukromými subjekty. Dalším záměrem v kraji je vyhlášení širšího území Moravského krasu geoparkem (statut spojující propagaci geologického dědictví s regionálním rozvojem).

3.3. Využití půdy

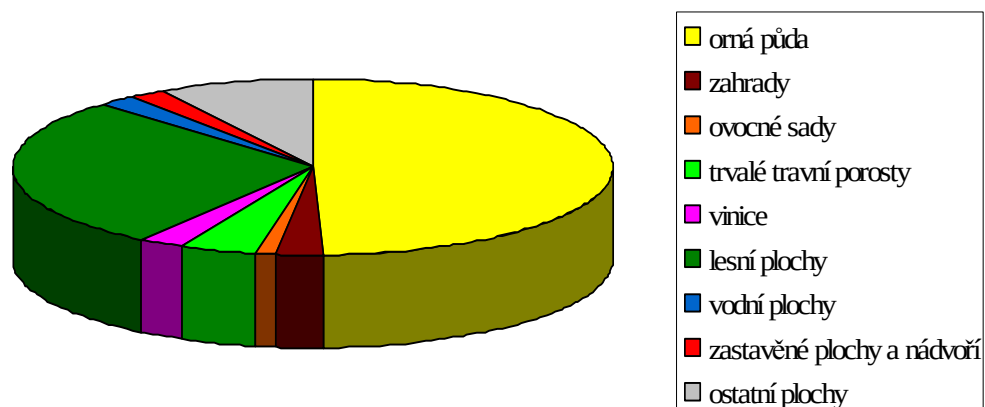
Téměř 60 % z celkové rozlohy kraje tvoří zemědělská půda; polovina území kraje je pak využita jako orná půda. Stabilní složky krajiny v souhrnu zaujímají cca 40 % výměry kraje – s distribucí zejména v severní a severozápadní části kraje a lokálně též v jihovýchodním cípu území, obecně v periferiích při státní hranici se Slovenskou republikou.

Tab. 3 Využití půdy v Jihomoravském kraji [ha]

Orná půda	358 858	Lesní plochy	201 311
Zahrady	16 010	Zastavěné plochy a nádvoří	14 149
Ovocné sady	9 292	Vodní plochy	15 221
Trvalé travní porosty	29 931	Ostatní plochy ⁹	58 090
Vinice	17 156		
Zemědělská půda celkem	430 858	Celkem	719 630

Zdroj: Krajská ročenka Jihomoravského kraje 2009

⁹ Patří sem všechny ostatní pozemky, určené jako skladištní a dílenské prostory, stavební místa, pozemky určené k dopravě nebo k telekomunikaci, určené pro zdravotnictví, tělesnou výchovu a rekreaci, rekreační plochy u chat (nikoli soukromých) a hotelů, pozemky určené jako státní přírodní rezervace nebo jiná chráněná území, areály kulturních památek, parky, okrasné zahrady, pozemky určené k dobývání nerostů a jiných surovin a k ukládání vedlejších produktů při těžbě nerostů a jiných surovin a jako stálé manipulační prostory apod. Dále jsou to hřbitovy a pozemky, které nejde zemědělsky obdělávat (rokle, výmoly, ochranné hráze atd.) a pozemky, které neposkytují trvalý užitek z jiných důvodů, zejména plochy zarostlé křovinami nebo zanesené šterkem a kamením nebo slatinou, tj. půdy zamokřené.

Graf 1 Využití ploch v Jihomoravském kraji

Ve využití ploch Jihomoravského kraje je třeba podtrhnout mimořádně vysoký rozsah orné půdy ve srovnání s ostatními kraji. Stupeň zornění zemědělské půdy činí 83,2 %. Naproti tomu lesy zauímají pouze necelých 28 % plochy kraje. V Jihomoravském kraji se nachází rovněž naprostá většina českých vinic. Trvalé travní porosty na druhé straně nepředstavují příliš významnou rozlohu.

3.4. Vybrané krajinotvorné činnosti

Zemědělství se podílí na celkové hrubé přidané hodnotě kraje 3,6 %. Z hlediska výrobních oblastí je zemědělství zaměřeno především na obiloviny, řepku a cukrovku. Tradiční je zde vinařství, ovocnářství a zelinářství. V kraji se nachází více než 90 % plochy vinic ČR. Vinohradnictví je rozvinuto především v okrese Břeclav, kde je 46 % plochy všech vinic v ČR, ale i v okresech Hodonín, Znojmo a částečně také Brno-venkov. Pouze 2 % zemědělské půdy jsou obhospodařována v režimu ekologického zemědělství (cca 80 subjektů). V roce 2010 bylo oseto ozimou pšenicí 110 tisíc ha, jarním ječmenem 39 tisíc ha, řepkou 34 tisíce ha. Kraj je největším českým producentem okurek nakladaček. Plochy oseté řepkou každoročně vzrůstají, zatímco od pěstování cukrovky se upouští. Chovají se především prasata a drůbež. Základem kvalitního zemědělství na jižní Moravě jsou dobré půdně klimatické podmínky a lidské zdroje.

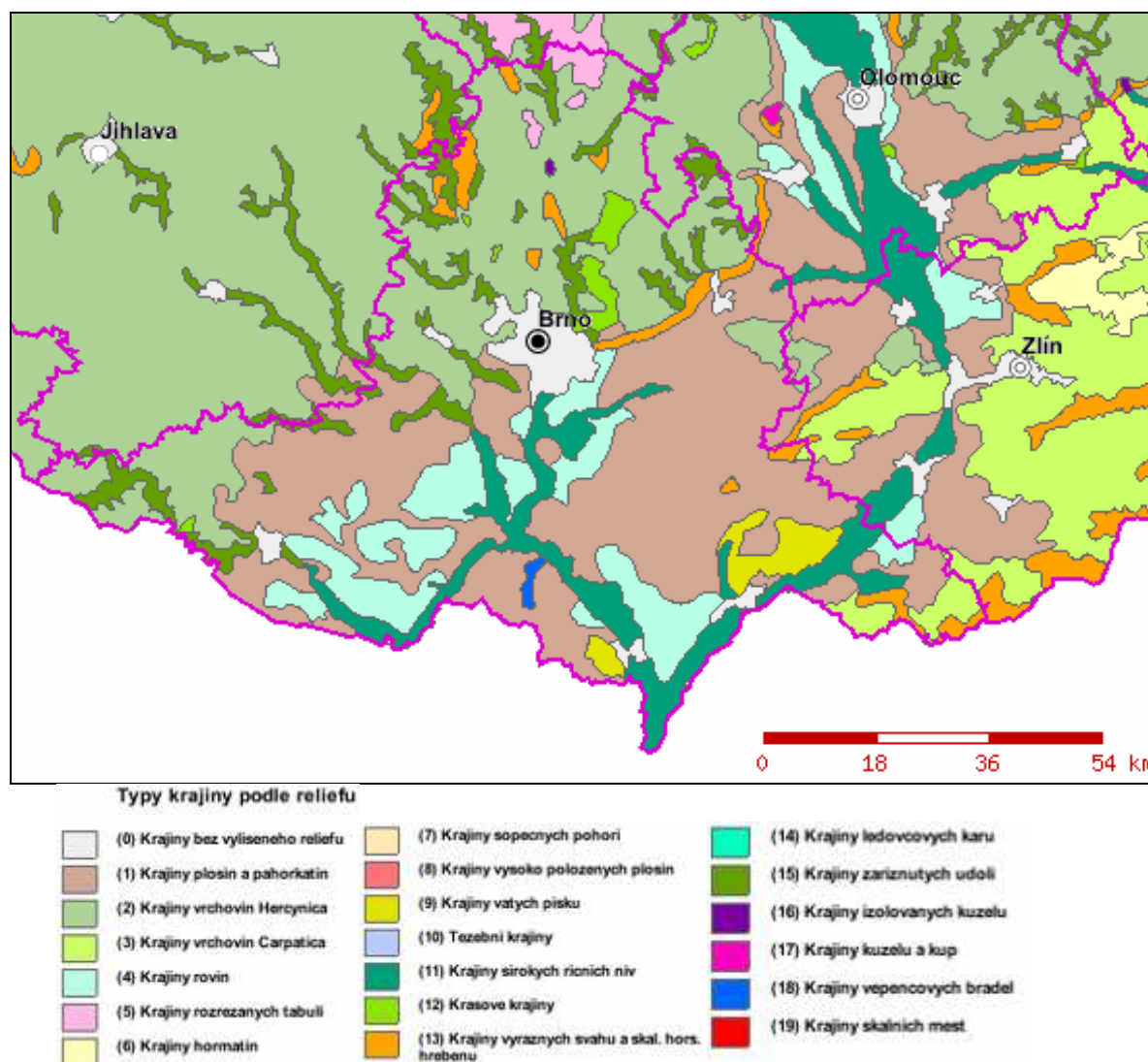
Jihomoravský kraj patří k nejméně zalesněným oblastem České republiky, trend růstu výměry je však dlouhodobě vzestupný. Celkem jsou obhospodařovány 202 tisíce hektarů lesa (2009). V témže roce se vytěžilo 1 068 m³ běžné kulatiny, z toho nahodilá těžba činila 30 %. Těžba jehličnanů představovala 67 % celkové hodnoty.

Převažujícím vlastníkem lesů v kraji je stát (téměř ¾); více než desetina lesů je v rukou obcí a 16 % připadá na soukromé vlastníky a jejich družstva a společenstva. Dle zákonné kategorizace jsou v kraji cca dvě třetiny hospodářských lesů, necelá třetina lesů zvláštního určení a 2 % lesů ochranných (souhrnně je desetina lesů součástí zvláště chráněných území). Druhová skladba je tvořena vyrovnaným poměrem jehličnatých a listnatých dřevin, převažuje smrk a dub. Druhová skladba je ovšem proti přirozené silně pozměněna, s čímž koresponduje i zhoršený zdravotní stav porostů. V jižní části regionu se nacházejí rozsáhlé komplexy lužních lesů.

Území Jihomoravského kraje je značně pestré, čemuž odpovídá i široká škála nabídky cestovního ruchu (přírodní a kulturní bohatství, lázeňství, vinařská turistika, folklór, veletržní turistika, golfová hřiště a sportoviště). V prvním pololetí 2010 navštívily kraj 422 tisíce turistů, což představuje meziroční propad o 20 %.

3.5. Krajinná typologie

Na území Jihomoravského kraje se nachází 11 krajinných typů: převažuje krajina plošin a pahorkatin (v zásadě jde o nejúrodnější části kraje) a krajiny vrchovin Hercynika (nejvíce zalesněná území kraje) s přechodem v linii od jihozápadu k severovýchodu území kraje. Dále jsou zastoupeny v jižní části kraje krajiny rovin a širokých říčních niv. Do jihovýchodního cípu kraje zasahují krajiny vrchovin Carpatica. Dalšími typy jsou krajiny výrazných svahů a krajiny vátných písků. Pro severní část kraje jsou symptomatické krajiny zaříznutých údolí a lokálně i krasové oblasti.

Mapka 4 *Krajinná typologie Jihomoravského kraje*

Zdroj: www.portal.gov.cz (Löw a spol.)

3.6. Limity a konflikty rozvoje

Na území kraje se nacházejí četná **sesuvná území**, jež mohou v první řadě limitovat výstavbu a dále též výrazně ovlivnit zemědělskou a lesní produkci. Nejčastější sesuvy půdy jsou indikovány na území Západních Karpat (jihozápad území kraje); příčinou je nejčastěji erozní činnost svažitého území spojená s rozkolísaným vodním režimem a boční erozí

vodních toků. V těžbou zasažených regionech jsou sesuvy spojeny s poddolovaným územím.

Obr. 5 Krajina u Velkých Bílovic. Foto M. Flekalová

Konfliktní situace mohou vznikat při kontaktu těžby s chráněnými území (CHKO Pálava, CHKO Moravský kras). Otevřenou otázkou je potenciální konflikt zájmů ochrany podzemních vod v CHOPAV Kvartér řeky Moravy, těžby štěrkopísků (Tasovice, Hodonice, Božice), kaolínu (Únanov) a neustále se vynořující zájem na plavebním kanálu Dunaj-Odra-Labe. Na území Jihomoravského kraje je řada dosud chráněných ložiskových území stanovených v minulosti za jiných ekonomických a ekologických podmínek. Mají význam většinou jen lokální až regionální, nicméně představují překážku v jiném rozvoji území.

Území Jihomoravského kraje (části okresů Hodonín a Břeclav) je přímo ohroženo rozlivy řeky Moravy. Protipovodňová opatření je v kraji možné rozdělit na moravní a dyjskou část. V moravní části je realizace protipovodňových opatření výrazně závislá na protipovodňových opatřeních provedených na horním toku. Je navrženo zlepšení ochrany měst, obcí, sídel a průmyslové zástavby před záplavami.

Problém eutrofizace vod v kraji je zcela limitující pro rozvoj rekreace a střednědobě i rybářského a dalšího ekonomického využití nádrží a toků. Vážnost problému znečištění toků dokumentuje situace v celém povodí Dunaje. Mimo jiné se projevuje drastickým zhoršením kvality vody v deltě Dunaje a úbytkem rybí populace.

3.7. Závěr

Území jihomoravského venkova je diferencováno. Zahrnuje areály vhodné pro intenzivní zemědělskou výrobu, areály s výrazným podílem lesních porostů, areály s významnou rekreační hodnotou (pro něž je rozhodující zejména propojení krajinných a historicko-architektonických hodnot) jakož i plošně méně rozsáhlá území degradovaná či ohrožená. Navíc dochází k urbanizaci venkovského prostoru v zázemí Brna a v menší míře i okresních měst. V řadě případů se jednotlivé potenciály prolínají. Příklady využití existujících potenciálů krajiny jsou uvedeny v následujících kapitolách.

4. Zhodnocení a diferenciacie osídlení jihomoravského venkova

Významným zdrojem jihomoravského venkova je vedle přírody jeho obyvatelstvo, sídla, hmotná a nehmotná kultura v nejširším slova smyslu. z nich vyplývá identita (nebo identity) venkova a motivace pro rozvoj venkova.

4.1. Charakteristika sídelní sítě jižní Moravy

Jednoznačným střediskem Jihomoravského kraje je druhé největší město státu a největší město Moravy Brno, jehož centrální význam přesahuje hranice kraje. V Brně je trvale hlášeno 371 399 obyvatel¹⁰, což představuje 32,3 % obyvatelstva kraje a tento podíl dlouhodobě klesá. Podle údajů Policie ČR, která registruje i dlouhodobé pobyty, žije v Brně 403 360 obyvatel¹¹ a jejich počet roste. Podle odhadů Masarykovy univerzity a Karlovy univerzity se spodní hranice počtu obyvatel, přítomných v Brně, pohybuje okolo 515 až 535 tisíc osob. Brno je tedy velmi výrazným střediskem.

Dále se v kraji nachází 5 okresních měst střední velikosti: Znojmo (34 725 obyvatel), Hodonín (25 526 obyvatel), Břeclav (24 164 obyvatel), Vyškov (21 847 obyvatel) a Blansko (21 057 obyvatel). Celkový počet obyvatel Jihomoravského kraje, žijících ve městech střední velikosti, tedy činí 127 319, což představuje 11,2 %.

Malých měst s počtem obyvatel 5 až 20 tisíc je v kraji 17. Z nich přes 10 tisíc obyvatel mají Veselí nad Moravou, Kyjov, Boskovice a Kuřim. Žije v nich trvale 131 188 osob, to znamená 11,5 % obyvatel kraje. V obcích pod 5 tisíc obyvatel tedy bydlí 45 % obyvatel Jihomoravského kraje. Některé z těchto obcí jsou sice oficiálně městy, ale o jejich rurálním charakteru lze v některých případech jen těžko pochybovat. Malá města budeme považovat za integrální součást venkova.

Tab. 4 Seznam malých měst Jihomoravského kraje s více než 5 tisíci obyvatel

Město	Počet obyvatel	Město	Počet obyvatel	Město	Počet obyvatel
Veselí nad Mor.	11 713	Mikulov	7 454	Mor. Krumlov	5 994
Kyjov	11 597	Šlapanice	6 993	Hustopeče	5 972
Boskovice	10 917	Letovice	6 940	Strážnice	5 755
Kuřim	10 632	Dubňany	6 509	Rosice	5 506
Ivančice	9 346	Bučovice	6 462	Rousínov	5 306
Tišnov	8 575	Slavkov u Brna	6 220		

Pramen: Český statistický úřad

Charakter a funkce malého města má však i řada dalších obcí Jihomoravského kraje. Krajská správa ČSÚ klade městskou hranici v kraji na úroveň 4 000 obyvatel, ale některé obce (u nichž relativně velkou část počtu obyvatel tvoří připojená sídla a také obce bez městského statutu – Ratíškovice) ze seznamu měst vyřazuje.

Pro zajímavost uvádíme ještě seznam dalších 26 obcí Jihomoravského kraje se statutem města. Jde většinou o typická malá venkovská města (výjimky představují průmyslový Adamov a suburbanizované Modřice). Poslední dvě z těchto obcí (Olešnice a Jevišovice) jsou ve skutečnosti městy pouze podle statutu.

¹⁰ Počty obyvatel jsou k 1. lednu 2010. Český statistický úřad Praha.

¹¹ Ministerstvo vnitra ČR, údaj z 1. ledna 2009

Tab. 5 *Města Jihomoravského kraje s méně než 5 tisíc obyvateli*

Adamov	4 691	Rájec-Jestřebí	3 757	Ivanovice na Hané	2 956
Oslavany	4 617	Lanžhot	3 746	Podivín	2 900
Pohořelice	4 555	Valtice	3 586	Kunštát	2 703
Vracov	4 554	Židlochovice	3 473	Ždánice	2 630
Modřice	4 421	Hrušovany n.J.	3 268	Dolní Kounice	2 300
Bzenec	4 322	Újezd u Brna	3 097	Klobouky u Brna	2 298
Velké Opatovice	4 071	Velké Pavlovice	3 068	Olešnice	1 732
Zbýšov	3 937	Rajhrad	3 012	Jevišovice	1 146
Velké Bílovice	3 861	Miroslav	2 981		

V kraji se nachází ještě téměř 40 obcí se statutem městyse. I když tento statut signalizuje spíše historickou funkci, některé z uvedených obcí hrají rovněž jistou střediskovou úlohu. Těmito obcemi jsou v okrese Blansko Černá Hora, Doubravice nad Svitavou, Jedovnice, Knínice u Boskovic, Křtiny, Lysice, Ostrov u Macochy, Sloup, Svitávka. V okrese Brno – venkov patří mezi městyse Deblín, Doubravník, Drásov, Lomnice, Medlov, Nedvědice, Nosislav, Ostrovačice, Pohořelice, Troskotovice, Veverská Bítýška, v okrese Břeclav Boleradice, Drnholec, Moravská Nová Ves a Velké Němčice. Okres Vyškov má městysy Brankovice, Hvazdice, Švábenice a okres Znojmo Běhařovice, Blížkovice, Lukov, Mikulovice, Olbramkostel, Olbramovice, Oleksovice, Prosiměřice, Šatov, Štířaty, Vémyslice, Vranov nad Dyjí.

Největší vesnicí kraje jsou Ratíškovice (4 043 obyvatel). Následují Mutěnice (3 631 obyvatel), Svatobořice-Mistřín (3 574 obyvatel), Rohatec (3 496 obyvatel), Bílovice nad Svitavou (3 298 obyvatel), Hrušovany u Brna (3 247 obyvatel), Vnorovy (3 014 obyvatel), mikroregionální středisko Velká nad Veličkou (3 006 obyvatel). Více než 2 tisíce obyvatel mají ještě další obce, nacházející se většinou buď v suburbanizovaném území okolo Brna nebo v úrodných jihomoravských rovinách Hodonínska, Břeclavska, méně Znojemska. Zajímavostí mezi nimi je Lednice (2 318 obyvatel) se Zahradnickou fakultou Mendelovy univerzity a s lázněmi.

Pro Jihomoravský kraj je typické vyšší zastoupení větších venkovských obcí než odpovídá průměru Česka. Méně než 200 obyvatel má 17 % obcí kraje, ale 25 % obcí Česka. Méně než 500 obyvatel má 47 % obyvatel kraje a 57 % obyvatel celého státu.

Tab. 6 *Velikostní struktura venkovských obcí Jihomoravského kraje*

Počet obyvatel	1 000 – 4 999	500 - 999	200 - 499	méně než 200
Počet obcí	155	180	199	116

Struktura venkovských obcí v kraji však není homogenní. Zatímco velké venkovské obce jsou typické spíše pro jižní část kraje (jihomoravské úvaly), severní polovina v členitějším reliéfu Dražanské a Českomoravské vrchoviny, jakož i Ždánického lesa a Chřibů má více obcí malých a středních. Sídlní strukturu charakterizuje průměrná velikost venkovského sídla, které ze statistických důvodů ztotožníme s venkovskými částmi obcí.

Tab. 7 Sídlní struktura Jihomoravského kraje (bez Brna) podle obvodů pověřených obecních úřadů 2001¹² (přepočteno na administrativní stav 2008)

Obvod POÚ	Hustota obyv. ¹³	Obcí	Prům. obec ¹⁴	Částí obcí	Prům. sídlo ¹⁵
Blansko	141	41	693	50	622
Boskovice	101	50	410	64	364
Břeclav	136	17	2 022	23	1 985
Bučovice	92	19	497	25	452
Bzenec	106	5	1 420	5	1 420
Hodonín	221	17	2 108	18	1 991
Hrušovany nad Jeviš.	54	11	998	11	998
Hustopeče	106	19	1 138	19	1 138
Ivančice	133	16	853	23	715
Ivanovice na Hané	80	7	380	8	390
Klobouky u Brna	72	8	589	9	549
Kuřim	234	9	1 010	9	1 010
Kyjov	144	27	868	31	905 ¹⁶
Letovice	88	15	224	36	157
Mikulov	81	16	763	16	763
Miroslav	63	10	701	13	539
Moravský Krumlov	65	22	421	26	409
Pohořelice	64	12	670	14	613
Rosice	131	23	764	24	732
Rousínov	121	5	509	11	464
Slavkov u Brna	125	17	817	17	817
Strážnice	105	2	854	2	854
Šlapanice	149	39	1 153	44	1 029
Tišnov	79	58	325	88	216
Velká nad Veličkou	68	8	1 087	9	966
Velké Opatovice	105	5	426	11	226
Veselí nad Moravou	172	10	1 200	13	1 065
Vranov nad Dyjí	24	22	251	25	221
Vyškov	145	27	551	49	594
Znojmo	90	77	489	94	471
Ždánice	74	8	1 059	10	848
Židlochovice	139	23	1 044	23	1 044

Výše uvedené údaje charakterizují diferenciaci osídlení jihomoravského venkova. Vysokou hustotu obyvatelstva vykazují zejména mikroregiony v okolí Brna a v jihovýchodní části kraje, zejména na Hodonínsku. Naproti tomu extrémně nízká hustota obyvatelstva je na Vranovsku, které se tímto vymyká všem ostatním mikroregionům. Zde se setkává vysoká odlehlost s problémy následků výměny obyvatelstva po 2. světové válce. Nízkou hustotou obyvatelstva jsou charakterizovány zbývající mikroregiony okresu Znojmo (s výjimkou užšího Znojemska) a přilehlé Pohořelicko a periferie Chřibů, Ždánického lesa a Bílých Karpat.

Ukazuje se také, že až na výjimky severního půlkruhu okolo Brna (Tišnovsko, Boskovicko, Letovisko, Vyškovsko, Rousínovsko, Velkoopatovicko) se počet sídel příliš neliší od počtu obcí. Integrace obcí v kraji obecně není na vysoké úrovni.

¹² Počty obyvatel za části obcí jsou k dispozici pouze ze sčítání lidu. Vzhledem k tomu, že v této tabulce jde o charakteristiku sídlní struktury – nikoliv o aktuální počty obyvatel, lze tato starší data akceptovat

¹³ Obyvatel/km²

¹⁴ Počet obyvatel průměrné venkovské obce

¹⁵ Průměrný počet obyvatel venkovských částí obcí

¹⁶ Do venkovských sídel jsou započítávány i místní části středisek mikroregionů kromě částí centrální. Proto v některých případech může být průměrné sídlo větší než průměrná venkovská obec

V řadě mikroregionů patří průměrná obec nebo dokonce sídlo do kategorie velkých venkovských obcí (s více než tisícem obyvatel). Na Břeclavsku a Hodonínsku dokonce tento ukazatel činí okolo dvou tisíc osob. Ostatní mikroregiony s velkými vesnicemi se nacházejí jednak na takzvaném mezilehlém venkově, reprezentovaném okresy Hodonín a Břeclav, jednak v některých suburbanizovaných částech okolí Brna. Lze předpokládat, že v těchto mikroregionech jsou jednotlivá sídla většinou schopna zajišťovat základní služby a rozvoj vlastní obce.

Naopak nejmenší sídla najdeme v mikroregionu Letovic, kde průměrné venkovské sídlo je velmi malou obcí (s méně než 200 obyvateli). Hranici dvou set obyvatel jen mírně překročily průměry v mikroregionech Tišnova, Vranova nad Dyjí a Velkých Opatovic. Kromě Vranovska jde o mikroregiony v kopcovitých terénech severní poloviny kraje. Sem patří i následující mikroregiony Boskovic a Ivanovic na Hané. Je tedy zřejmé, že z hlediska velikosti sídel můžeme kraj rozdělit na jižní část s relativně velkými venkovskými obcemi a severní část, v níž se vyskytují problémy malých obcí. Mikroregion Vranova nad Dyjí je výjimkou.

4.2. Struktura venkovského obyvatelstva Jihomoravského kraje

Podíl obyvatel jihomoravského venkova (tj. počet obyvatel obcí bez 26 obcí vyčleněných jako města k počtu obyvatel těchto měst) v posledním období mírně, ale soustavně roste.

Tab. 8 Počet obyvatel jihomoravského venkova

Stav obyvatel k 31.12.	2004	2005	2006	2007	2008
JMK celkem	1 130 240	1 130 358	1 132 563	1 140 534	1 147 146
Venkov	491 630	492 953	495 232	502 306	506 694
Podíl [%]	43,50	43,61	43,73	44,04	44,17

Jihomoravský venkov podobně jako veškerá populace v posledních letech poměrně rychle stárne. Podíl obyvatel v předproduktivním (0 – 14 let) a poproduktivním (65 a více let) věku se změnil od převahy mladých ještě v roce 2004 (hodnota ukazatele 1,01) po zřetelnou převahu osob v důchodovém věku v roce 2008 (0,89). Celostátní tendence dlouhodobě směřuje ke zhoršování uvedeného poměru. Příčinou je nízká fertilita žen a také pomalu se prodlužující pravděpodobnost dožití v jednotlivých ročnících. Nicméně i v tomto ukazateli je venkov diferencován. Poměr obyvatel v předproduktivním a poproduktivním věku podle jednotlivých mikroregionů ukazuje následující tabulka.

Mladší obyvatelstvo vykazují některé pohraniční mikroregiony, kde se doposud reprodukuje výhodnější věková struktura z dob masové imigrace po 2. světové válce (pokud se mladé obyvatelstvo dosud nevystěhovalo) a také suburbanizační mikroregiony v okolí Brna, kde se projevuje současná masová imigrace obyvatel na počátku ekonomicky aktivního věku. Věková struktura jihomoravského venkova byla mírně progresivnější než věková struktura měst kraje.

Podstatné rozdíly existují v úrovni formálního vzdělání. Zatímco jihomoravský venkov vykázal při sčítání obyvatelstva v roce 2001 celkem 7,4 % obyvatel starších 15 let s vyšším a vysokoškolským vzděláním, u měst tento ukazatel dosáhl hodnoty 18,4 %¹⁷. Rozdíly ve vzdělávání jsou nejmarkantnějším rozdílem mezi venkovem a městy ve sféře struktury obyvatelstva.

¹⁷ Postavení venkova v Jihomoravském kraji. Krajská správa ČSÚ Brno 2009

Tab. 9 *Některé údaje o venkovském obyvatelstvu Jihomoravského kraje podle obvodů pověřených obecních úřadů*

mikroregion	Podíl obyvatel 0-14/65+	Podíl obyvatel 15+ s vyšším a VŠ vzděláním	Míra nezaměstnanosti [%]	Intenzita podnikatelské aktivity
Blanensko	0,88	9,0	8,9	12,3
Letovicko	0,88	9,6	10,4	12,0
Velkoopatovicko	1,02	7,8	11,5	8,1
Boskovicko	1,10	7,7	10,6	12,0
Ivančicko	1,08	6,7	11,0	14,2
Kuřimsko	1,02	12,3	8,4	15,4
Pohořelicko	1,04	5,5	9,8	12,3
Rosicko	0,96	8,7	11,0	12,8
Šlapanicko	1,05	11,1	8,0	16,0
Tišnovsko	0,90	8,4	11,0	13,9
Židlochovicko	1,05	7,3	6,9	13,8
Břeclavsko	0,98	7,3	10,1	12,9
Kloboucko	0,85	7,5	12,4	13,9
Hustopečsko	1,00	5,6	9,3	14,1
Mikulovsko	1,12	4,7	11,1	13,3
Hodonínsko	0,97	6,7	15,5	13,1
Bzenecko	1,11	4,6	12,3	10,1
Ždánsko	0,94	6,5	12,3	11,0
Kyjovsko	0,95	5,4	14,2	12,0
Strážnicko	0,84	5,7	11,5	11,9
Hornácko	0,90	7,6	13,9	12,5
Veselsko	0,90	6,8	13,2	13,9
Bučovicko	0,94	5,8	9,4	13,0
Slavkovsko	1,02	6,2	7,9	13,4
Ivanovicko	1,03	6,8	9,0	10,6
Rousínovsko	0,95	6,5	8,3	13,5
Vyškovsko	0,96	7,0	8,9	12,3
Mirotavsko	1,01	5,9	11,9	14,6
Moravskokrumlovsko	0,92	4,9	9,7	12,3
Hrušovansko	1,38	4,7	11,4	12,0
Vranovsko	0,96	5,1	13,2	12,2
Znojensko	1,22	5,4	11,4	13,0

Zdroje: Podíl obyvatel v předproduktivním a poproduktivním věku 2008, podíl obyvatel s vyšším a VŠ vzděláním a intenzita podnikatelské aktivity podle Postavení venkova v Jihomoravském kraji, Krajská správa ČSÚ Brno 2009. Míra nezaměstnanosti v září 2010 podle Integrovaného portálu Ministerstva práce a sociálních věcí ČR

Úroveň vzdělání vykazuje poněkud opačnou zákonitost teritoriálního rozdělení. Nejvyšších úrovní dosahuje formální vzdělání v suburbanizovaných mikroregionech v zázemí Brna, zatímco v pohraničních mikroregionech je vzdělání nejnižší. To platí nejen pro pohraničí s Rakouskem, ale i se Slovenskem.

Významným problémem jihomoravského venkova je nezaměstnanost. V tomto případě jsou uvedeny míry nezaměstnanosti podle celých mikroregionů včetně jejich středisek, neboť nezaměstnanost je mikroregionálním, nikoliv lokálním jevem. Nejnižší nezaměstnanost je opět v suburbanizovaných mikroregionech v okolí Brna, kde je v některých obvodech nižší než v Brně samotném. Nejvyšší míra nezaměstnanosti existuje v mikroregionech okresu Hodonín, za nímž následuje okres Znojmo. Obecně lze konstatovat, že míra nezaměstnanosti se mění krátkodobě podle ročních období a dlouhodobě podle krizového vývoje. Regionální rozdíly však zůstávají víceméně zachovány.

Osobní problémy s nezaměstnaností lze řešit podnikatelskými aktivitami. Ukazatel intenzity podnikatelské aktivity je konstruován jako procentuální podíl OSVČ a zaměstnavatelů ze všech ekonomicky aktivních obyvatel. Z dat je zřejmé, že intenzita podnikatelské aktivity není vysoká v mikroregionech s nejvyšší nezaměstnaností, ale opět v suburbanizovaných mikroregionech v okolí Brna. Nejnižší je opět v mikroregionech okresu Hodonín.

4.3. Demografický vývoj jihomoravského venkova

Demografický vývoj jihomoravského venkova v posledním období byl hodnocen na základě ročních bilancí obyvatelstva. Byl sledován přirozený pohyb, mechanický pohyb, celková bilance a obrat mechanického pohybu za mikroregiony. Absolutní údaje byly vztaheny ke střednímu stavu obyvatelstva za uvedené pětileté období. Výsledky jsou v tabulce číslo 9.

Celkově lze konstatovat, že naprostá většina venkovských částí jihomoravských mikroregionů zaznamenala v posledním období přírůstek obyvatelstva. Nelze tedy v žádném případě hovořit o obecných depopulačních tendencích. Záporný demografický vývoj proběhl u evidentně periferních mikroregionů Vranovska v nejdlehlším západním pohraničí (středisko Vranov nad Dyjí), Hornácka v nejdlehlším východním pohraničí (středisko Velká nad Veličkou), Velkoopatovicka na periférii směrem k Pardubickému kraji a mírně rovněž Miroslavska.

Naopak největší přírůstky zaznamenaly mikroregiony, o nichž lze hypoteticky tvrdit, že jsou postiženy suburbanizací Brna – především Kuřimsko a Šlapanicko. Přes 5 % obyvatel za uvedené pětileté období získaly i venkovské mikroregiony Rosicka, Tišnovska, Židlochovicka, Slavkovska a Rousínovska. Ve zbývajících mikroregionech došlo k mírnému zvýšení počtu obyvatel. Šlo buď o regiony jen částečně v dosahu Brna, případně také v dosahu jiného města střední velikosti nebo v ekonomicky rozvinutějších částech kraje (Blanensko, Boskovicko, Ivančicko, Pohořelicko, Kloboucko, Vyškovsko, Znojmsko atd.).

Populační růst venkovských obcí se děje především na základě migrací. Pozitivní migrační růst je někdy doprovázen menším přirozeným přírůstkem (zejména v suburbanizovaných oblastech, kam se stěhují obyvatelé v reprodukčním věku a také v některých pohraničních regionech s příznivější věkovou strukturou obyvatelstva). V některých mikroregionech dochází k přirozenému populačnímu úbytku, který je více či méně kompenzován migračním přírůstkem.

Zajímavým údajem je obrat mechanického pohybu, který indikuje stabilitu populace. Nejstabilnější obyvatelstvo je v jihovýchodním cípu kraje na Hodonínsku a Břeclavsku, kde součet přistěhovalých a vystěhovalých obyvatel činí méně než 20 % za pět let. Naopak přes 30 % vystupuje obrat migrace v suburbanizovaných mikroregionech s extrémem na Šlapanicku.

Tab. 10 Demografický vývoj jihomoravského venkova podle regionů za období 2005-2009

Mikroregion	Přirozený pohyb [‰]	Mechanický pohyb [‰]	Celkový pohyb [‰]	Obrat mechan. pohybu [%]
Blanensko	0,41	37,98	38,39	24,27
Letovicko	-4,51	20,69	16,18	24,82
Velkoopatovicko	-6,46	-13,88	-20,34	19,99
Boskovicko	5,30	28,92	34,22	22,37
Ivančicko	8,07	26,08	34,15	47,79
Kuřimsko	8,23	89,49	97,72	30,42
Pohořelicko	4,15	21,24	25,39	27,95
Rosicko	3,73	47,99	51,72	29,93
Šlapanicko	13,90	85,94	99,84	44,02
Tišnovsko	-4,95	57,61	52,66	27,38
Židlochovicko	5,32	57,82	63,14	36,02
Břeclavsko	-3,66	16,80	13,14	19,85
Kloboucko	0,70	30,30	31,00	22,67
Hustopečsko	-2,16	18,37	16,21	18,32
Mikulovsko	0,91	6,76	7,67	20,65
Hodonínsko	0,14	16,13	16,27	18,12
Bzenecko	-8,16	12,36	4,20	19,03
Ždánsko	-6,42	14,62	8,20	18,70
Kyjovsko	-5,07	12,68	7,61	19,44
Strážnicko	-18,21	36,43	18,22	15,90
Hornácko	-18,57	-7,55	-26,12	19,04
Veselsko	-6,23	2,02	-4,21	17,30
Bučovicko	-6,44	8,58	2,14	25,23
Slavkovsko	5,12	59,20	64,32	26,14
Ivanovicko	3,72	5,50	9,22	26,16
Rousínovsko	4,05	54,88	58,93	33,45
Vyškovsko	-4,57	44,58	40,01	27,10
Miroslavsko	-10,81	8,39	-2,42	21,89
Moravskokrumlovsko	-5,61	9,49	3,88	19,43
Hrušovansko	7,53	25,16	32,69	26,14
Vranovsko	-9,07	-20,58	-29,65	27,26
Znojemsko	4,42	34,67	39,09	28,56

Zdroj dat pro výpočty: Databáze demografických údajů za obce ČR. Český statistický úřad Praha

4.4. Jihomoravská malá města jako motory rozvoje venkova

Malá města představují alternativu mezi kvalitou městského života a života na venkově. Umožňují městský způsob života v relativně kvalitním životním prostředí venkova. Výhodou malých měst je kvalitnější bytový fond než nalezneme na venkově, avšak s nižší zástavbou a podílem bytů v bytových domech než ve větších městech. Malá města spojují přednosti individuálního bydlení se službami, které malé město poskytuje. Zároveň je většina míst ve městě dostupná bez použití auta, pouze pěšky či na kole. V malých městech lze počítat s vyšší sociální kontrolou než je tomu ve městech větších, i kriminalita je zde menší.

Technická vybavenost malých měst dnes svým rozsahem dosahuje vybavenosti středních a velkých měst. Všechna moravská města jsou napojena na vodovod, většina má vybudovanou kanalizaci spolu s čistírnami odpadních vod a je připojena na systémy dodávky plynu. Nedílnou součástí technické vybavenosti jsou telefonní sítě, pokrytí mobilním telefonním signálem, dostupnost vysokorychlostního připojení k internetu.

Obyvatelům svého zázemí nabízejí malá města základní městské funkce. Zejména se jedná o pracovní příležitosti, vzdělání na základních a středních stupních škol, základní zdravotní a sociální služby, služby státní správy, maloobchodní funkce, možnost omezeného sportovního a kulturního vyžití, a někdy jsou i nositeli identity mikroregionu (uchovávají tradiční způsob života). Zároveň zprostředkovávají výhodnější dopravní spojení do lépe vybavených středisek. Nezastupitelný význam mají malá města zejména v periferních oblastech. Zde se stávají centrem městských služeb, snadněji získávají finance než jejich venkovské zázemí a často se stávají jádrem zájmových sdružení (mikroregionů). Nebezpečím však bývá struktura trhu práce, která často neumožňuje zvýšení kupní síly místních obyvatel (periferní regiony jsou převážně chudé). Pokles ekonomické síly pod únosnou hranici tak může vést až k depopulaci.

V současnosti mohou mít malá moravská města řadu funkcí, které se různě kombinují. Centrální funkce malých měst, zejména těch s dobře vyvinutým spádovým obvodem (např. Boskovice) je nezastupitelná. Pokud je malé město výrazným střediskem svého zázemí (zejména státní správy), jsou jeho výhledy do budoucnosti poměrně dobré. Významnou aktivitou pro malá města je jejich výrobní funkce, která však postupně přechází do pozadí. Důležitým faktorem pro malá města se zdá diverzifikace výrobních funkcí. Jednostranně průmyslově orientovaná města mohou být soustavně ohrožena změnou vývoje trhu. To následně může mít pro tato města fatální důsledky. V současné době se v řadě malých měst rozvíjí stavba průmyslových zón, což může znamenat radikální změnu ekonomických struktur malých měst.

Zřejmě nejvýrazněji dochází v malých městech, zejména těch v zázemí velkých měst, k rozvoji bydlení. To se realizuje jak výstavbou bytových domů tak individuální výstavbou rodinných domů. Rozvoj této funkce je, kromě ostatních funkcí, závislý na kvalitě životního prostředí a dopravního napojení. Významnou funkcí pro rozvoj malých měst se může stát cestovní ruch. Do budoucna může jít o výraznou doplňkovou funkci malých měst. Na sociální a zdravotní funkce malých měst může být navázána řada pracovních příležitostí. Pro některá malá města se mohou tyto funkce stát nosným ekonomickým sektorem. Vzdělávací funkce nebývá v malých městech tak výrazná. Střední školství ale může malým městům poskytnout řadu příležitostí, zejména pokud jsou obory diverzifikované a navázané na místní potřeby. Specializace se v některých případech může stát nosným pilířem prosperity města, avšak v současné ekonomické situaci to s sebou nese výrazná rizika.

4.5. Případová studie Tišnov

Tišnov se nachází na pomezí Brněnské a Českomoravské vrchoviny, ve středu Boskovické brázdy v Tišnovské kotlině. Výraznými krajinnými dominantami jsou vrchy Květnice (470 m n.m.) a Klucanina (415 m n.m.). Město leží převážně na levém břehu Svatky, na pravém nalezneme pouze rozptýlenou zástavbu. Okolí města je také obklopeno členitým terénem s výrazným hlubokým údolím Svatky (Demek, 2006).

V katastru Tišnova nalezneme velmi různou půdní mozaiku. V území převládají hnědozemě modální a fluvizemě modální, dále se objevují černozemě černické i fluvické, kambizemě modální, renziny modální (vrcholová a JZ část Květnice) a pseudogleje modální. Půdní typy v katastru Tišnova patří téměř z poloviny k úrodným půdám (hnědozemě, fluvizemě) a velmi úrodným půdám (černozemě), zejména zalesněné části katastru pokrývají středně až méně úrodné půdy až málo úrodné půdy (kambizemě, renziny a pseudogleje).

Tišnov leží v klimatické oblasti mírně teplé s normálně dlouhým, mírně teplým a mírně suchým létem. Jaro i podzim jsou krátké a mírné. Zima je normálně dlouhá, mírně teplá, suchá až mírně suchá s krátkým trváním sněhové pokrývky (Quitt, 1970). Průměrná teplota je v Tišnově 8,1 °C. Ročně spadne na město 579 mm, což je o 33 mm méně než je srážkový normál pro danou nadmořskou výšku v ČR. Převládajícími větry v území jsou větry severozápadní, dále pak jihovýchodní.

Obr. 6 Tišnovská radnice
Foto A. Vaishar

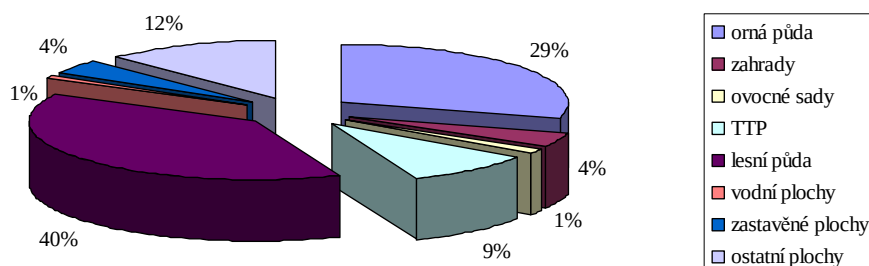

Obr. 7 Tišnov – jádro města
Foto A. Vaishar

Město Tišnov leží u řeky Svatky (průměrný průtok $7,43 \text{ m}^3 \cdot \text{s}^{-1}$). Průtok v řece Svatce v Tišnově je ovlivňován vodní nádrží Vír, která leží 37 km nad Tišnovem. Voda ve Svatce je z hlediska kvality zařazena do 3. třídy jakosti vody, tj. voda znečištěná. Pokud budeme brát v úvahu pouze vodní toky s povodím větším než 5 km^2 jsou v území kromě řeky Svatky významné tyto toky: Loučka (průměrný průtok $2,13 \text{ m}^3 \cdot \text{s}^{-1}$), Besének (průměrný průtok $0,17 \text{ m}^3 \cdot \text{s}^{-1}$), Lomnička (průměrný průtok $0,03 \text{ m}^3 \cdot \text{s}^{-1}$), Závistka (průměrný průtok $0,03 \text{ m}^3 \cdot \text{s}^{-1}$), Lubě (průměrný průtok $0,17 \text{ m}^3 \cdot \text{s}^{-1}$), Pejšovský potok (průměrný průtok $0,03 \text{ m}^3 \cdot \text{s}^{-1}$).

Vzhledem ke specifické geografické poloze města, členitostí jeho reliéfu a rozmanitým geologickým podložím je Tišnov charakteristický vysokou biodiverzitou. Na jeho území lze nalézt až 20 druhů zvláště chráněných rostlin (např. dub pýřitý, okrotice bílá a červená, brambořík nachový, plamének přímý, atd.) a řadu druhů zařazených do Černého a červeného seznamu cévnatých rostlin ČR (Procházka, 2001) (např. jeřáb břek, brslen bradavičatý, černýš polní, zapalice žluťuchovitá atd.). Z hlediska zoologického je Tišnov významný především výskytem teplomilné entomofauny (Lauterer, 2000) až 11 druhů netopýrů.

Podle fytogeografického členění spadá převážná část vlastního města do Panonského termofytika (fytogeografický okres Znojensko-brněnská pahorkatina, ostatní území do Českomoravského mezofytika (fytogeografického okresu [68] Moravské podhůří vysočiny). Culek a kol. (1996) řadí území na pomezí [1.24] Brněnského a [1.51] Sýkořského bioregionu. Katastry Tišnova patří do čtyř vegetačních stupňů – 2. bukodubového a 3. dubobukového, extrazonálně se vyskytuje 1. dubový a 4. bukový stupeň. Bez zásahu člověka by převážná část území byla pokryta různými lesními společenstvy.

Graf 2 Druhy pozemků v Tišnově v r. 2009

Vlastní katastr má lesnatost 27,6 %, avšak ostatní katastry mají lesnatost výrazně větší (Jamné 42 %, Hájek s Hajánky 45 % a Pejškov dokonce 65 %). Celková lesnatost zájmového území se tak pohybuje kolem 38,9 %. Původní listnaté lesy byly z větší části přeměněny na smrkové a borové monokultury, avšak na území se zachoval poměrně vysoký podíl listnatých porostů. Trvalé travní porosty na katastru Tišnova prakticky chybějí. Většinou byly v 60. letech rozorány (včetně nivních luk kolem Svratky). Ostatní katastry mají podíl luk a pastvin v porovnání s katastrem Tišnova i s celorepublikovým vyšší. Část z nich je však v současnosti neobhospodařována a dochází zde k sekundární sukcesi. Rozptýlená zeleň je v katastru Tišnova zastoupena především liniovými břehovými porosty podél toku Svratky. V katastrech integrovaných sídel jsou četné remízky, meze i zatravněné sady.

Z chráněných území zde nalezneme přírodní památku Květnice, která byla vyhlášena v r. 1950 a rozkládá se na rozloze 127,37 ha. Severně od Tišnova se rozkládá přírodní park Svratecká hornatina.

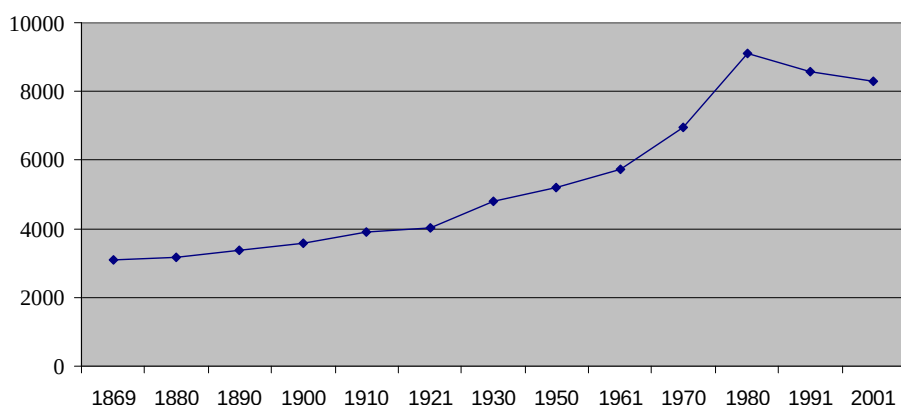

Obr. 8 Tišnov – vilová čtvrť, v pozadí gymnázium. Foto A. Vaishar

Obr. 9 Tišnov – jedna z honosnějších vilek. Foto A. Vaishar

K 31. 12. 2009 žilo v Tišnově 8 575 obyvatel. Z toho 4 060 mužů, což představuje 47,3 % populace. Z hlediska dlouhodobého vývoje počtu obyvatel města lze říci, že až do 50. let rostl počet obyvatel pouze mírně. V 50. a 70. letech 20. století byl nárůst počtu obyvatel skokový. Vrcholu dosáhl počet obyvatel v r. 1980. Od té doby až do r. 2005 postupně klesal. V současnosti počet obyvatel postupně narůstá a to zejména z důvodu začlenění města do suburbanizačního pásu kolem Brna. Průměrný věk obyvatelstva je 39 let, mužů 39 let, žen 41 let.

Graf 3 Vývoj počtu obyvatel Tišnova

Trh práce v Tišnově je propojen s brněnským trhem práce. V současnosti je největším zaměstnavatelem v tišnovském regionu Hartmann-Rico ve Veverské Bitýšce a Siemens Electric Machines s.r.o. v Drásově, ČSAD Tišnov, spol. s r.o., Steinhauser s.r.o., TRIGA TRADE, s.r.o. Tišnov nebo MEZ a.s. v Nedvědicích. Míra nezaměstnanosti se v roce 2009 pohybovala kolem 9,48 % (muži 9,58 %, ženy 9,37 %). V roce 2009 bylo v Tišnově evidováno 394 uchazečů o práci.

Při posledním sčítání lidu v roce 2001 bylo ve městě 3 146 trvale obydlených bytů v 1 059 trvale obydlených domech. Z toho bylo 981 domů rodinných. v Tišnově nalezneme většinu bytů v bytových domech. Na jeden dům v roce 2001 připadalo necelých 9,5 bytu. Strukturu trvale obydlených domů a bytů lze vidět v tabulce. Většina bytů v rodinných domech byla postavena do r. 1919, převážná část bytů v bytových domech v období 1947 až 1970.

Tab. 11 Struktura trvale obydlených domů a bytů

Typ domu	Trvale obydlené domy		Trvale obydlené byty	
	počet	[%]	počet	[%]
Rodinné domy	833	78,7	1020	32,5
Bytové domy	208	19,6	1965	62,4
Ostatní budovy	18	1,7	160	5,1
Celkem	1 059	100,0	3 146	100,0

V Tišnově je obhospodařováno celkem 752 ha zemědělské půdy. Z toho je 498 ha půda orná. Lze zde nalézt různé typy zemědělsky využívaných ploch, od intenzivně obhospodařovaných po podhorský typ zemědělství. Samotný Tišnov spadá do obilnářské

výrobní oblasti, stejně tak i Jamné. Pejškov spadá do bramborářské výrobní oblasti a Hájek-Hajánky do píceňářské. V katastrech Jamného a Hájků-Hajánek jsou registrovány méně příznivé oblasti (LFA), kategorie ostatní. Podle výsledku sčítání lidu, domů a bytů v r. 2001 pracovalo v zemědělství, lesnictví a rybářství v Tišnově 1,83 % ekonomicky aktivních obyvatel. Na území Tišnova hospodaří především společnost Agria Drásov s.r.o. Majoritním vlastníkem lesů na území města jsou Lesy ČR, s.p. Celkový počet subjektů zabývajících se zemědělstvím je ve městě 40.

Obr. 10 Tišnov – penzion pro seniory. Foto A. Vaishar

Obr. 11 Tišnov – rekonstruovaná panelová zástavba. Foto A. Vaishar

Dle výsledků cenzu z r. 2001 pracovalo v průmyslu v Tišnově 31,92 % ekonomicky aktivního obyvatelstva. Průmyslové aktivity se v Tišnově soustřeďují zejména do pásu táhnoucího se kolem železniční trati. Celý tišnovský mikroregion lze považovat za spíše průmyslový a dříve patřil spíše k oblastem s nižší mírou nezaměstnanosti. V současnosti však nenajdeme v Tišnově žádný podnik, který by bylo možno podle počtu zaměstnanců zařadit mezi velké podniky. Mezi střední podniky lze zařadit potravinářskou firmu Stainhauser, s.r.o. (součástí podniku jsou jatka, masná výroba a prodejny masa, atd.). Dalšími významnějšími podniky jsou Kvřezáč, s.r.o. (výroba lan), Morfico, s.r.o. (výroba nekovových minerálních výrobků), Koral, s.r.o. (výroba plastových a pryžových výrobků), Mouka Tišnov, s.r.o. (výroba uzlových sítí), Guard-Murdoch, s.r.o. (výroba bezpečnostních zámků), Systra, s.r.o. (zpracování dřeva), Jicom, s.r.o. (výroba elektrických zařízení), TENST, s.r.o. (betonárna a stavitelství), TRIGA TRADE, s.r.o. (prodej nátěrových hmot a laků).

Tišnov leží na železniční trati Brno – Havlíčkův Brod. Město je regionálním uzlem silnic II. třídy. Vzdálenost Tišnova od Brna je 23 km. Na silnici II. třídy navazuje poměrně hustá síť komunikací III. třídy. Silnice I. třídy je vzdálena 13 km. Dopravní obslužnost města Tišnova veřejnou dopravou je velmi dobrá. Veřejná doprava je součástí Integrovaného dopravního systému Jihomoravského kraje.

Vodovodní a kanalizační síť spravuje Svazek vodovodů a kanalizací Tišnovsko, s.r.o. Kvalita pitné vody je v Tišnově vysoká. Čistírna odpadních vod se nachází na katastru obce Březnice a je společná s Předklášteřím. Tišnov byl plynofikován v 70. letech minulého století. Přidružená sídla plynofikována nejsou. Ve městě jsou položeny kabely pro kabelovou televizi. Území je pokryto sítěmi všech mobilních operátorů. Je zajištěn pravidelný svoz domovního odpadu a ve městě je k dispozici sběrný dvůr.

V Tišnově nalezneme dvě mateřské školy, reálně však 4. (jednu v zástavbě rodinných domů, jednu v centru města a dvě sídlištní). Kapacita těchto škol je 329 míst. Základní vzdělání zabezpečují dvě úplné základní školy s kapacitou 1370 míst. Ze středního školství zde nalezneme Gymnázium (kapacita 500 studentů) a Střední odborné učiliště (kapacita 500 studentů) s domovem mládeže (kapacita 60 míst). Kromě výše zmíněných zde nalezneme i Základní uměleckou školu a Dům dětí a mládeže.

Nabídka zdravotnických služeb odpovídá regionálnímu významu Tišnova. Ve městě sídlí nemocnice, která má formu příspěvkové organizace. V současné době jsou součástí nemocnice dvě lůžková oddělení - interní a následné rehabilitace (léčebna dlouhodobě nemocných) a také interní, kardiologická, diabetologická, chirurgická, neurologická, RFM a gastroenterologická ambulance, rehabilitace a lékařská služba první pomoci. Ve městě dále ordinuje 6 praktických lékařů pro dospělé a tři pro děti a dorost, sedm stomatologů, 2 gynekologové a 10 specialistů (někteří sídlí v Poliklinice Tišnov). Obyvatelům jsou k dispozici i tři lékárny.

Obr. 12 Tišnov – nová výstavba bytových domů. Foto A. Vaishar

Obr. 13 Tišnov – nová výstavba rodinných domů. Foto A. Vaishar

Domy s pečovatelskou službou jsou v Tišnově dva - jeden na Králově ulici na okraji Tišnova (je v něm k dispozici 145 bytových jednotek), druhý na ulici k Čimperku (60 bytových jednotek). Oba domy spravuje příspěvková organizace Centrum sociálních služeb Tišnov, které nabízí i pečovatelskou službu seniorům žijícím ve městě. Na Purkyňově ulici sídlí dětský domov.

Z hlediska sportu je významným objektem sokolovna a k ní přiléhající areál Sdružení sportovních klubů. Ke sportovním účelům lze využívat i školní tělocvičny. U gymnázia jsou vybudovány dva volně přístupné tenisové kurty. V městské části Ostrovec nalezneme travnaté fotbalové hřiště a 4 antukové kurty tenisového klubu. V části Na krétě je umístěno koupaliště. V blízkosti se nachází též kemp a ubytovna. Dětská a sportovní hřiště jsou i na sídlištích. Na východě města je k dispozici střelnice, na jihu kynologický areál. V zázemí města (areál Klínek v Předklášteří) je i lyžařský vlek s umělým osvětlením a sněhovými děly.

Většinu kulturních akcí ve městě organizuje Městské kulturní středisko. Středisko spravuje i Kino Svatka a Galerii Jamborův dům. U příležitosti oslav patrona města sv. Václava jsou pořádány hody. Na kulturním životě města se významně podílejí i členové Sokola, který je zřejmě i nejvýznamnějším spolkem ve městě. Dalším je Sdružení sportovních klubů Tišnov, fotbalový AFK Tišnov, Autoklub Tišnov, Atletický klub Tišnov, atd. Významná je i ZO Českého zahrádkářského svazu, ZO Českého svazu včelařů, ZO Českého svazu chovatelů, MO Českého rybářského svazu a dále Kynologický klub a SDH Tišnov. Mládeži se věnuje Junák, Hnutí Brontosaurus, Brdů, Klub Pathfinder a OS Odyssey. Městská knihovna má oddělení jak pro děti tak i pro dospělé. Nejen turisté získají informace o městě v InfoCentru Tišnov. Tišnov je sídlem římskokatolického děkanátu. Ve městě je zastoupena i Československá církev husitská a Adventisté sedmého dne.

V Tišnově nalezneme více než 200 zařízení maloobchodu a služeb, které pokrývají prakticky veškerý sortiment. K dispozici jsou jak běžné prodejny potravin, tak večerky. Bohatě jsou zastoupeny prodejny textilu. Dále zde nalezneme např. prodejny bílé techniky, domácích potřeb, železářství, knihkupectví, květinářství i pohřební službu. Ve městě jsou i advokátní a architektonická kancelář, cestovní kancelář, veterinární ordinace atd. Své zastoupení má ve městě 5 peněžních ústavů a 6 pojišťoven.

Město postrádá výraznější kulturně historické objekty (snad jen kostel sv. Václava, barokní domy pocházející většinou ze 17. století stojící podél hlavní silnice procházející Tišnovem, Mariánský sloup, několik secesních vil na Riegrově ulici a funkcionalistická budova městské spořitelny z r. 1933). Významou kulturní památkou je však blízký klášter Porta coeli v Předkláštří ze 13. století. Návštěvníky Tišnova však může lákat přírodní park Svratecká pahorkatina či přírodní památka Květnice, NS Květnice a NS Kolem Tišnova. Na vrcholu Klucanina byla v roce 2003 otevřena rozhledna poskytující výborný výhled na město.

5. Suburbanizovaný venkov

Za jeden z motivů suburbanizace je považován odchod ze znečištěného města, plného koncentrovaných lidských aktivit, blíže k přírodě, do klidu a pohody venkova (mýtus středních vrstev o domu se zahradou, Lisowski, 2004). Skutečným motivem – zejména v post-socialistických zemích – je ale mnohem pravděpodobněji touha mít po letech kolektivismu vlastní dům a kousek pozemku, na němž je jeho vlastník svým pánem a kde by byl on a jeho rodina v relativní bezpečí. Tento sen je pravděpodobně silnější než nutnost dojíždění často na větší vzdálenost (Novák and Sýkora, 2007).

Proces suburbanizace – kdysi moderní - je dnes již odbornou veřejností považován za kontroverzní (Sýkora, 2003), a to zejména ve své neřízené spontánní formě, zvané urban sprawl, která se však v českých podmínkách vyskytuje jen zřídka. Mezi „objektivní“ problémy patří neefektivní využití území, zábor půdy vhodné pro zemědělství nebo příměstskou rekreaci, problematické a energeticky náročné zajišťování technické infrastruktury včetně silnic, nemožnost zorganizování efektivní sítě veřejné dopravy a podobně.

Zdá se však také, že suburbanizace ne zcela naplnila očekávání lidí, migrujících do okolí měst. Tito lidé tráví většinu mimopracovního času v autech mezi městem a suburbem a za zdmi nebo ploty svých obydlí. Mají málo času i sil využít deklarovaných předností venkova – blízkosti přírody a hodnot venkovského životního stylu. Někdy dokonce vznikají gated communities (ať už za skutečným plotem nebo za psychologickou bariérou), které striktně oddělují původní obyvatele venkova a přistěhovalce, patřící často k jiným sociálním skupinám. Navíc v suburbích bývají jen velmi omezené služby, takže do města je třeba jezdit nejen do práce, ale i za veškerými nákupy a komerčními i sociálními službami. V takových suburbích většinou chybí veřejná prostranství, je postrádána identita, symboly, dominanty.

Evropská suburbia fakticky nabývají některých nevýhod velmi podobných panelovým velkosídlím (monofunkčnost, nedostatek veřejných prostorů). Na rozdíl od sídlišť se však v suburbích zpravidla nehovoří o humanizaci, dodatečné výstavbě veřejných prostranství a služeb, zavedení velkokapacitní veřejné dopravy. Není vyloučeno, že perspektivně může být život v suburbích ze sociálního hlediska ještě problematičtější než v sídlištích, odkud řada lidí paradoxně odešla právě do okolí velkých a středních měst. Pokud v budoucnu očekáváme růst hodnoty nefinančních benefitů, jakými jsou čas, prostor, klid, příroda, bezpečnost, poskytují je vznikající suburbia jen částečně.

5.1. Projevy suburbanizace v okolí Brna

Suburbanizaci se zpravidla rozumí růst města prostorovým rozpínáním do okolní venkovské a přírodní krajiny. Nejde však o každé rozšiřování zastavěného území, ale o takový rozvoj v okolí měst, který charakterizují přívlastky rozvolněný, rozptýlený či roztroušený (Sýkora, 2002). V obcích v blízkosti větších měst se odehrává suburbánní rozvoj. K jeho nejviditelnějším projevům patří vznik satelitních městeček s převládající funkcí rezidenční nebo komerční (Ouředníček, 2008).

Ačkoliv určité projevy suburbanizace lze v některých případech pozorovat i u středních (okresních) měst Jihomoravského kraje, zřetelný suburbanizovaný pás najdeme především v okolí Brna. Pro účely této studie není podstatné, že suburbanizace v okolí Brna se objevila později než v okolí Prahy (Andrle, 2000).

Brestičová (2008) uvádí, že vývoj na suburbánním okraji Brna je jasně profilovaný a k jeho sledování dostačuje uvažovat k hranicím okresu Brno-venkov. Hlavní expanze proběhla v environmentálně kvalitním prostředí severního sektoru města, především v blízkosti obcí Útěchov, Soběšice, Ořešín, Ivanovice, Česká, (Mulíček, 2002) v této oblasti k rozvoji suburbanizačního procesu došlo nejdříve, tedy již v druhé polovině 90. let. Následovaly oblasti jižně od Brna (Chřlice, Horní a Dolní Heršpice), na začátku 21. století

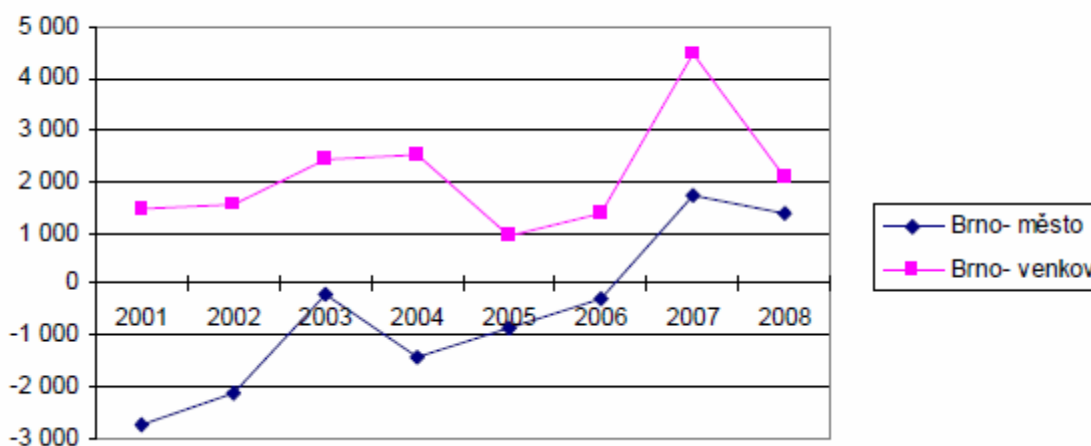
započala výstavba ve větším měřítku také na západním okraji Brna (Troubsko, Rosice, Zastávka, Rozdrojovice, Kníničky), nejnověji jsou suburbanizací zasaženy okrajové městské části Brno-Bystrc, Žebětín a obce ve větší vzdálenosti od Brna (Rajhrad, Syrovice, Hrušovany).

Mnoho prací se zabývá suburbanizací z pohledu měst. Řeší například problémy vztahu mezi vnitřními městy a suburbii, otázku dopravního zatížení a podobně. Naším záměrem je analyzovat problematiku suburbanizace v okolí Brna pokud možno z pohledu dotčených vesnic. Klademe si proto hlavní otázku: jak mění suburbanizace vzhled vesnic v okolí velkých a středních měst, jak mění způsob života místních obyvatel, jaké jsou vztahy mezi původním a přistěhovalým obyvatelstvem a podobně. Slovinská studie (Topole et al., 2006) využívá pro identifikaci těchto změn leteckých snímků. Pozornost jsme věnovali i malým městům v okolí Brna, která se rovněž stávají subjekty suburbanizace, ale která disponují základními službami. V určitém smyslu tvoří taková města specifickou kategorii (Lampič, Špes, 2007). Pohlížíme-li na suburbanizaci jako na kontroverzní trend, pro suburbanizovaná malá města to tak docela neplatí. Ve skutečnosti se zdá, že pokud by se podařilo nasměrovat rozhodující suburbanizační směry do malých měst, byl by tento proces mnohem pozitivnější.

Suburbanizované vesnice a malá města hypoteticky těží z blízkosti velkého města. Jejich obyvatelé v tomto městě uspokojují své potřeby pracovních příležitostí, služeb, sociálních kontaktů a podobně. Za to však mohou suburbanizovaná sídla zaplatit ztrátou své identity.

5.2. Případové studie Česká, Lelekovice, Podolí, Velatice

Suburbanizaci v okolí Brna charakterizoval zejména Mulíček (2002). Brno je v jeho práci charakterizováno jako monocentrická aglomerace tvořená výrazným centrem a prstencem center sekundárních. V okolí Brna lze vyčlenit suburbanizaci průmyslovou, maloobchodní a obytnou. Průmyslová a komerční suburbanizace směřuje především do jižních sektorů města do blízkosti dálnic a rychlostních komunikací. Atraktivními prostory pro rezidenční suburbanizaci byly zpočátku prostory v členitém terénu a lesnaté krajině severního půllobouku. Teprve v poslední době se rozvíjí tento proces i v méně atraktivní krajině jižně od města. Intenzitu suburbanizace naznačuje graf porovnávající migrační trendy okresů Brno-město a Brno-venkov s výhradou, že suburbanizace Brna není omezena pouze na okres Brno-venkov (Kozáková, 2009).

Graf 4 Vývoj počtu obyvatel v okresech Brno-město a Brno-venkov v období 2001 - 2008

Obce Lelekovice (1 723 obyvatel 2010) a Česká (795 obyvatel) se nacházejí severně od města Brna v okrese Brno-venkov ve spádovém obvodu obce s rozšířenou působností Kuřim. Spolu s Vranovem vytvořily sdružení obcí Ponávka, jehož hlavním společným rysem je právě suburbanizace. Obce jsou napojeny na brněnskou hromadnou dopravu v rámci Integrovaného dopravního systému Jihomoravského kraje, což zajišťuje kapacitní veřejnou dopravu do regionální metropole 24 hodiny denně. Česká navíc leží na frekventované železniční trati Brno – Havlíčkův Brod.

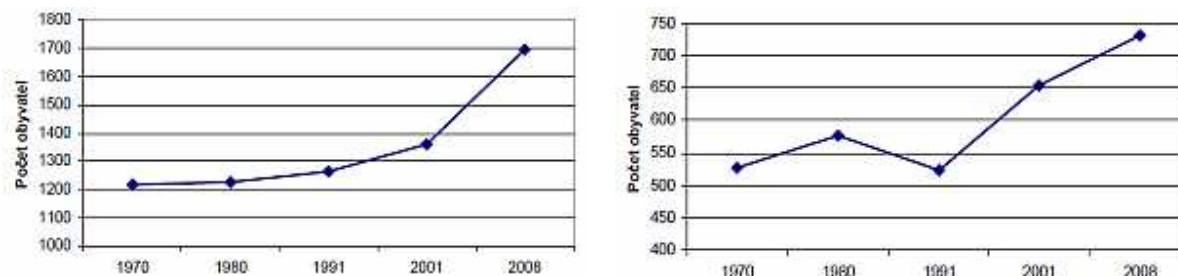

Obr. 14 Lelekovice – bytová výstavba při severním okraji obce. Foto H. Kozáková

Obr. 15 Lelekovice – nadstandardní bytové domy v dominantní poloze. Foto H. Kozáková

Z následujícího grafu je patrný vývoj počtu obyvatel obou obcí podle sčítání lidu 1970-2001 s přidáním aktuálního stavu. Od roku 1991 pozorujeme v obou případech poměrně prudký nárůst. Podstatné je, že tento nárůst je nesen věkovou kategorií 15-64 let, tedy obyvateli v produktivním věku, což je podstatným rysem suburbanizace. Statistika je zkreslena tím, že určitá část nových obyvatel (odhadem řádově 10 %) ještě neohlásila změnu trvalého bydliště a není tedy brána v úvahu.

Graf 5 Vývoj počtu obyvatel Lelekovic (vlevo) a České v období 1970 - 2008

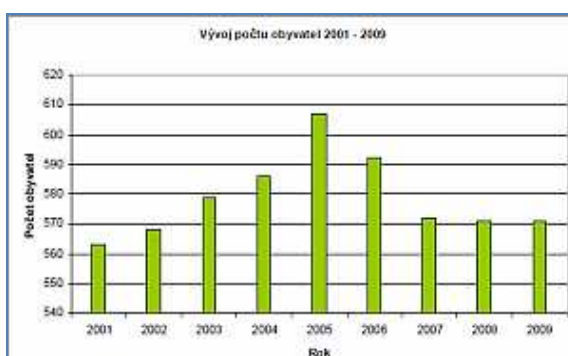
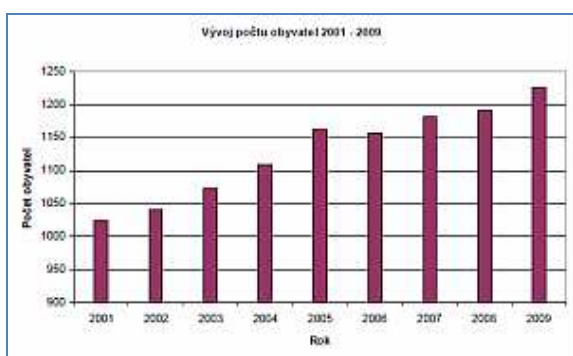
Suburbanizace v Lelekovicích a České měla poněkud rozdílný průběh, ovlivněný rozhodnutím obecních zastupitelstev. Zatímco Lelekovice si stanovily podmínku minimální rozlohy pozemku pro výstavbu 1 000 m², Česká určila tuto rozlohu na 300 m². Následky jsou vcelku zřejmé. V Lelekovicích nedošlo ke vzniku typického satelitního městečka, ale byla zde postavena řada nadstandardních rodinných domů, které zaujaly dominantní polohy. Obyvatelé tak přišli o zajímavé výhledy na obec a její okolí. Naopak v České byly postaveny dvě nové části s poměrně nahuštěnými typovými domy, řadovými domy a bytovým domem, ale bez veřejných prostorů. Odlišné jsou i sociální důsledky – zatímco v České přistěhovalí obyvatelé spíše komunikují s místní komunitou, v Lelekovicích je znatelný odstup mezi oběma skupinami.

Obr. 16 Česká – příklad suburbanizované výstavby. Foto H. Kozáková

Lelekovice jako větší obec má mateřskou školu a základní školu s 1.-5. ročníkem. Obě mají kapacitní problémy. Obě obce mají malá zdravotní střediska. V Lelekovicích jsou dva obchody s potravinami, 2 hotely, 2 gastronomická zařízení, dále pošta a opravna obuvi. Sportoviště jsou v obou obcích nedostatečná. Případný vznik dalších maloobchodních zařízení je limitován konkurencí nedalekého hypermarketu Globus na sousedním katastru Ivanovic. V obou obcích je 209 rekreačních objektů.

Suburbanizaci východního sektoru Brna zpracovala Marciánová (2009), která studovala problematiku na příkladech obcí Podolí (1 252 obyvatel) a Velatic (582 obyvatel). Obě obce jsou součástí mikroregionu Rokytnice spolu s dalšími sedmi obcemi. Jejich pověřeným obecním úřadem je městský úřad ve Šlapanicích. Podolí leží 8 km od Brna, ale ve skutečnosti fakticky navazuje na městskou část Líšeň. Jeho katastrálním územím prochází dálnice D1. Velatic jsou od Brna o 2 km dále.

Graf 6 Vývoj počtu obyvatel v Podolí (vlevo) a Velaticích v období 2001 - 2009

Z grafu vývoje počtu obyvatel je patrné, že suburbanizace v Podolí je zřejmě intenzivnější. Na Velaticích je zřejmé, že vnější projevy suburbanizace (výstavbu suburbii) není nutno vždy spojovat s permanentním růstem počtu obyvatel, ale může být charakterizován i relativní rozkolísaností vývoje.

Dopravní situace není tak výhodná jako u předcházejících dvou obcí. I když Podolí i Velatic leží na území Integrovaného dopravního systému Jihomoravského kraje, jsou mimo brněnskou městskou hromadnou dopravu. To znamená, že sice existuje frekventované dopravní spojení do Brna, ale chybí noční spojení a v případě Podolí je nutno přestupovat.

Obr. 17 Podolí – kontrast původní obytné zástavby a satelitu. Foto G. Marciánová

Obr. 18 Podolí – západní suburbium. Foto G. Marciánová

V Podolí tvoří dvě suburbia západní a východní okraj obce a navazují na původní sel-skou zástavbu. Obě formy zástavby se výrazně liší. Původní zástavba striktně dodržuje uliční čáru. Za obytnými staveními jsou hospodářské budovy a zahrady o průměrné rozloze okolo 4 000 m². Ve vedlejších ulicích převažují jedno až dvoupodlažní domy s předzahrádkami. Suburbia vyrůstají na pozemcích různých tvarů. Domy stojí zpravidla uprostřed pozemku. Užitková zahrada je nahrazena trávníkem s eventuálním bazénem. Domy bezprostředně navazují na okolí ornou půdu, přičemž chybí jakákoliv přechodová zeleň. Chybí veřejné prostory, chodníky, parkoviště.

Vzhledem k návaznosti na dálnici vyrůstá na území Podolí i areál komerční suburbanizace. Existence industriální zóny přináší obci příjmy z daně z nemovitostí, pracovní příležitosti, ale i problémy, související se zajištěním kamionů do obce. Problém je i s nedostatečným začleněním tohoto areálu do krajiny.

Ve Velaticích existují podobné rozdíly mezi původní a novou zástavbou co do charakteru domů, pozemků a jejich uspořádání. Suburbium na severním okraji obce je od ní prostorově odděleno a domy jsou rozptýleny téměř chaoticky.

Obr. 19 Podolí – komerční suburbanizace. Foto G. Marciánová

Obr. 20 Velatice – nepravidelná suburbaní zástavba. Foto G. Marciánová

Vzhledem k tomu, že v bezprostřední blízkosti obou obcí není žádný hypermarket, mají místní podnikatelé v maloobchodě teoreticky větší šanci. Nicméně ve skutečnosti je vybavenost obcí podobná jako v předcházející dvojici případů: v Podolí je mateřská škola a 1.-5. ročník základní školy, samoobsluha s potravinářským zbožím, obchod s potřebami pro domácnost, dvě restaurace, řada řemeslných provozoven, zatímco ve Velaticích na-

jdeme mateřskou školu, prodejnu smíšeného zboží, hostinec a řemeslné provozovny. Technická vybavenost obou obcí včetně plynofikace je na velmi dobré úrovni.

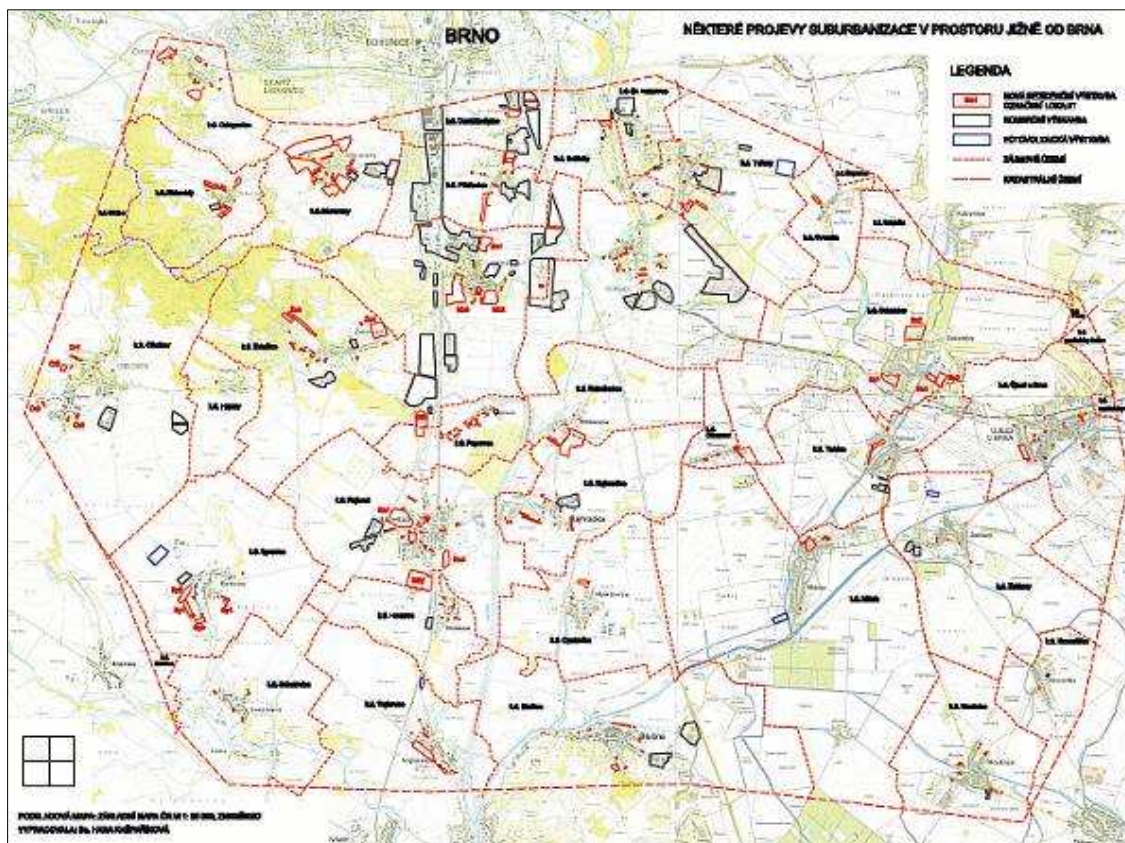
Byla provedena i anketní šetření mezi obyvateli obcí. Existují poměrně značné rozdíly mezi původními obyvateli a přistěhovalci. Zdá se, že méně spokojeni jsou noví obyvatelé, kterým vadí jednak podle jejich názoru nedostatečná vybavenost venkovských obcí, jednak problémy, které vyplývají ze samotného charakteru suburbanizace. Přistěhovalí obyvatelé jsou zpravidla mladší, vzdělanější a finančně lépe zajištění. I jejich životní styl je odlišný; typické je používání osobního automobilu. Zatímco starousedlíci považují individuální automobil za příležitostný dopravní prostředek, noví obyvatelé jej používají pro běžnou každodenní dopravu.

Nově nastupující rezidenční suburbanizaci v prostoru jižně od Brna sledovala Kašpaříková (2009), která se zaměřila na městskou část Brna Holásky a obce Sokolnice (2 155 obyvatel; 2010) a Syrovice (1 277 obyvatel). Zároveň však zmapovala průběh suburbanizace v celém jižním sektoru Brna. Určitou zvláštností Brna totiž je, že některé jeho administrativně připojené okrajové části si podržely až do konce 20. století venkovský charakter a staly se přednostním cílem suburbanizace. V případě Holásek vznikl ohledně plánované suburbánní výstavby konflikt mezi občany a brněnskou radnicí, který téměř vedl až k odtržení sídla od Brna.

Obecně lze říci, že suburbánní výstavba probíhá v obcích a jejich částech, kde existuje výborné dopravní spojení do Brna. Druhým faktorem, ovlivňující suburbánní výstavbu je kvalitní přírodní prostředí v okolí domů. Významnou úlohu hrají i otázky vlastnictví pozemků a politika obecních úřadů. Na druhé straně je suburbánní výstavba typická absencí veřejných prostorů, zeleně a chodníků, která neumožňuje kontakty mezi obyvateli. Absence veřejné zeleně je v prostoru jižně od Brna zvláště problematická vzhledem k intenzivně zemědělsky obhospodařované okolní krajině. Téměř se nestaví objekty občanské vybavenosti; v celém území jižně od Brna představuje výjimku pouze objekt mateřské školy v Moravanech.

Obr. 21 Suburbanizace jižně od Brna: Moravany. Foto H. Kašpaříková

Mapka 5 Projevy suburbanizace jižně od Brna. Zdroj: H. Kašpaříková 2009

5.3. Suburbanizované malé město: případová studie Modřice

Katastrální území Modřic přímo navazuje na jižní okraj Brna a na zástavbu brněnských průmyslových a komerčních ploch. Město leží na nízké, mírně svažité terase na západním okraji nivy řeky Svatky. Území města má rozlohu 1 005 ha, z čehož připadá 699 ha na zemědělskou půdu. Zornění zemědělské půdy dosahuje 74 %. Netypická je velmi značná rozloha sadů (112 ha), zahrad (55 ha) a vinic (10 ha). Zastavěná plocha Modřic dosahuje 59 ha. Území je téměř bezlesé. Hustota obyvatelstva činí 353 obyvatel na km² a 60 osob na hektar zastavěné plochy (Vaishar, Zapletalová, 2007).

Od 13. do 19. století vlastnili Modřice olomoučtí biskupové, kteří sem přivedli ve 13. století germánské kolonisty. Městečko bylo až do vybudování železnice zemědělským sídlem, které bylo proslaveno pěstováním zelí a cibule. Modřice profitovaly z výhodné dopravní polohy. V roce 1727 byly napojeny na císařskou silnici z Brna do Vídně a Znojma. V roce 1839 se staly zastávkou na první železnici na území Čech a Moravy. V návaznosti na železnici vznikl průmyslový areál, jehož počátky tvořily cihelna a cukrovar. Vzhledem k tomu, že většina obyvatel byla v první polovině 20. století německá, bylo v roce 1945 na 80 % obyvatel odsunuto. V roce 1994 se Modřice staly městem.

V primárních odvětvích¹⁸ pracuje 2,5 % ekonomicky aktivních obyvatel. V průmyslu je zaměstnáno 33,5 % ekonomicky aktivních osob. Z ostatních odvětví jsou nejvíce zastoupeny obchod a opravy (12,9 %), stavebnictví (9,7 %), školství, zdravotnictví, veterinární a sociální služby (9,0 %), služby pro podnikatele (6,8 %), doprava, pošty a telekomunikace (6,7 %) atd. Tyto skutečnosti charakterizují Modřice jako průmyslový satelit Brna s méně rozvinutými terciárními funkcemi.

Do zaměstnání denně vyjíždí 938 osob, z toho 487 mužů a téměř stejný počet - 451 žena. Vyrovnaný podíl mužů a žen ve vyjížděci za práci je atypický a je zřejmě umož-

¹⁸ Údaje v následujících odstavcích vycházejí ze Sčítání lidu, domů a bytů, Český statistický úřad Praha 2001

něh výhodnou polohou Modřic, nacházejících se v dosahu brněnské tramvajové dopravy. Podíl 50,9 % vyjíždějících znamená, že trh práce Modřic je do značné míry součástí trhu práce Brna. Do škol vyjíždí také 241 žáků, studentů a učňů. Největší podíl vyjíždějících cestuje na únosnou vzdálenost 15 až 29 minut. Průměrná doba vyjížděky za prací mírně překračuje 32 minuty.

Vzdělanostní struktura obyvatel Modřic je s 38,3 % obyvatel s maturitou méně příznivá než by bylo možno očekávat vzhledem k blízkosti Brna. Vysokoškolské vzdělání má pouze 8,9 % obyvatel starších 15 let. Jen základní vzdělání má 21,2 % osob. To je zřejmě odrazem původně průmyslového charakteru města.

Počet obyvatel Modřic od prvního poválečného sčítání lidu v roce 1950, kdy mělo město 2 423 obyvatele, poměrně rychle rostl až do roku 1980 (4 115 obyvatel). Příčinou však tehdy zřejmě ještě nebyla suburbanizace, ale industrializace a s ní spojená urbanizace a výstavba bytových domů. Mezi sčítáními v letech 1980 až 1991 nastal výrazný propad počtu obyvatel až na úroveň 3 484 osoby. Směr na jih od Brna, otevřený do zemědělsky intenzivně využívané krajiny, nepatřil v té době mezi atraktivní. Navíc zemědělská půda této kvality byla přísně chráněná. Od roku 1991 nastává pomalý obrat a počet obyvatel se opět zvyšuje na 3 504 při sčítání v roce 2001 a 4 301 osobu koncem roku 2009. Zdá se, že residenční suburbanizace se v modřickém směru prosazuje jen pomalu, respektive v konkurenci s jinými trendy (v úvahu připadá i suburbanizace obyvatel Modřic jako města do venkovských obcí v jejich okolí).

Při sčítání lidu, domů a bytů v roce 2001 bylo v Modřicích celkem 637 domů, z toho 570 jich bylo obydleno trvale. V neobydlených domech bylo 69 bytů a dalších 54 neobydlených bytů bylo v trvale obydlených domech. Nejčastějším důvodem neobydlení bylo přechodné bydlení (39,8 %), přestavba (8,9 %) a nezpůsobilost k bydlení (8,1 %).

Tab. 12 *Struktura trvale obydlených domů a bytů 2001*

Typ domu	Trvale obydlené domy		Trvale obydlené byty	
	počet	[%]	počet	[%]
Rodinné domy	514	90,2	564	43,6
Bytové domy	49	8,6	723	55,9
Ostatní budovy	7	1,2	7	0,5
Celkem	570	100,0	1294	100,0

Zdroj: Sčítání lidí, domů a bytů 2001

Předrevoluční Modřice se skládaly z původního venkovského jádra s návsí a sídliště bytových domů, postavených v 50. a 60. letech 20. století v návaznosti na průmyslové areály Fruta (konzervárna) a Kovolit (kovovýroba). Ačkoliv podíl rodinných domů překračuje 90 %, je v bytových domech více než polovina bytového fondu Modřic. Naprostá většina domů dosahovala v době posledního sčítání lidu (2001) výšky jednoho až dvou podlaží. Průměrné stáří domu činilo 45,5 roku. Ve vlastnictví fyzických osob bylo 519 domů, převážně rodinných. Ve vlastnictví stavebních bytových družstev bylo 13 domů, ve vlastnictví obce 8 domů, převážně bytových. Vlastnictví bytů je značně diferencované. Ze všech trvale obydlených bytů je 39,6 % ve vlastním, převážně rodinném domě. V osobním vlastnictví je 23,5 % bytů, 20,9 % bytů patří stavebním bytovým družstvům a 10,3 % bytů je nájemních.

Zatímco nejvíce rodinných domů bylo postaveno v meziválečném období, byty v bytových domech byly budovány v naprosté většině v socialistickém období 1945 - 1990. Toto období také představuje vrchol budování bytů ve městě. V posledním desetiletí od roku 1991 opět převažují nové byty v rodinných domech, ale jsou stavěny i byty v bytových domech.

Velikostní struktura bytů je poměrně příznivá. Převažují byty se 3 obytnými místnostmi (48,5 %). Bytů se 2 obytnými místnostmi je 30,4 %, bytů se čtyřmi obytnými místnostmi 8,8 %. Poměrně dost je i pěti a vícepokojových bytů (8,2 %), zatímco jednopokojových bytů je velmi málo (3,6 %). Průměrná obytná plocha bytu činí 81,4 m², přičemž v rodinných domech dosahuje tato hodnota 105,0 m², v bytových domech 63,3 m².

Údaje o velikostní struktuře bytů silně kontrastují se zmenšující se průměrnou velikostí domácnosti. V jednom bytě průměrně bydlí 2,71 osoby, z toho v bytě v rodinném domě 2,97 osoby, v bytovém domě 2,51 osoby. Na obytnou místnost větší než 8 m² připadá 0,94 obyvatele, přitom v rodinných domech 0,88 obyvatele, v bytových domech 0,99 obyvatele. Na osobu připadá 19,53 m²; v rodinných domech 22,65 m² a v bytových domech 16,65 m². To představuje na české poměry velmi dobré plošné standardy bydlení. Na plyn je připojeno 94,2 % bytů, na vodovod 98,7 % bytů, na veřejnou kanalizaci 86,8 % bytů. Vlastní splachovací WC má 97,0 % bytů, koupelnu či sprchový kout 98,0 % bytů, ale ústřední topení jen 69,6 % bytů. Hůře technicky vybavené byty se vyskytují pouze v rodinných domech.

Obr. 22 Modřice: původní zástavba. Foto A. Vaishar

Suburbanizační tendence se do roku 2000 projevovaly jen velmi mírně, neboť jižní okraj Brna nebyl z tohoto hlediska příliš populární. Přesto lze na území Modřic identifikovat minimálně dvě suburbia. Jedno z nich (lokalita rodinných domů *U hřiště* s bytovým domem *Za Humny*) přímo navazuje na intravilán města a může být obsluhováno jeho službami, druhé poblíž říčky Bobravy je od města odděleno rychlostní silnicí R52 a průmyslovou zónou a má charakter volného suburbia na zelené louce bez výraznějších kontaktů k Modřicím a bez veřejné dopravy. Lze předpokládat, že lidé z tohoto druhého suburbia konvergují spíše k Brnu i ve sféře základních služeb.

Menší intenzitu residenční suburbanizace v Modřicích lze vysvětlit mimo jiné environmentální situací. Životní prostředí Modřic je negativně ovlivňováno zejména dopravou. Ačkoliv vlastním intravilánem projíždí jen málo vozidel, hluk a exhalace ze silnic R52 a II/152 dosahují značných hodnot. Vzhledem k poloze města jižně od Brna je pravděpodobný i dálkový přenos znečištění ovzduší z brněnských zdrojů za převažujících severozápadních větrů. Problémem je celková estetika prostředí, kterou snižuje poloha Modřic téměř v rovině, sevření města mezi mimořádně frekventovanými komunikacemi a průmyslovými a obchodními areály a nedostatek veřejné zeleně. Esteticky kvalitní prostory nalezneme spíše v mikroměřítku vilových čtvrtí.

Zdá se, že původní a příchozí populace se odlišuje nejen sociálně, ale i demograficky. Původní obyvatelstvo stárne a staví se proti novým aktivitám. Proto se nedaří například vybudovat ve starší zástavbě hřiště pro děti. V části *U hřiště* sice taková zařízení jsou, ale sociální bariéra brání jejich využívání dětmi ze starších částí.

Obr. 23 Modřice: residenční suburbanizace. Foto A. Vaishar

Je-li residenční suburbanizace Modřic málo výrazná, komerční suburbanizaci nelze přehlédnout. Nákupní a zábavní centrum Olympia, uvedené do provozu v roce 1999, navazuje na nákupní centrum Avion Shopping Park na katastrálním území Brna, které je

ovšem slabším konkurentem. Využívá výhodné dopravní polohy při dálnici D2 v blízkosti křižovatky s D1 a prostřednictvím silnice II/152 i blízkosti rychlostní komunikace R52. Jde o druhé největší nákupní centrum v Česku (po Praze – Letňanech) se 140 obchody a prodejní plochou 84 tisíce m². Na webu jej ovšem nalezneme pod klíčovým slovem Olympia Brno, což je argumentem dokumentujícím ohrožení identity Modřic jako suburbanního malého města.

Srdcem Olympie je hypermarket Albert. Na něj navazují specializované obchody, některé služby a podniky rychlého občerstvení. Součástí komplexu je i největší multikino v brněnské aglomeraci Palace Cinemas (10 kinosálů, 2 287 míst). Parkoviště má kapacitu 3 200 míst. Jde samozřejmě o projev globalizace, o čemž svědčí sestava firem, které zde nabízejí své služby. Výstavba pokračuje i nadále. Cílovou rozlohou je 100 tisíc m² nákupní plochy. Po dokončení se očekává návštěvnost okolo 8 milionů osob za rok. Dosavadní maloobchodní obrat činil 3 miliardy CZK ročně. Zájem o zbylé volné plochy celkem 55 ha plánovaného obchodně zábavního centra je velký, město Modřice reguluje a rozhoduje o realizacích jednotlivých podnikatelských záměrů na doposud volné ploše protilehlé strany dálnice D2.

Obr. 24 Modřice: komerční suburbanizace. Foto A. Vaishar

Ve vlastních Modřicích lze hovořit spíše o rozptýleném maloobchodu. Prodejny jsou roztroušeny po městě zřejmě v závislosti na vazbách podnikatelů k soukromému vlastnictví rodinných domů – provozoven. Konkurence nákupního a zábavního centra Olympie se projevila zúžením sortimentu, ke krachům podnikatelů však nedošlo a to ani u prodejen s potravinami.

Areály původních modřických průmyslových podniků navazovaly na residenční části. Zatímco dosud největší zaměstnavatel v Modřicích KOVOLIT ještě vyrábí, cukrovar byl zrušen ve 30. letech minulého století, konzervárna Fruta a cihelna svou činnost v podstatě ukončily po roce 1990. Areály a objekty původních průmyslových podniků dnes slouží jako skladovací objekty nebo prostory pro střední a malé podniky.

Za rychlostní komunikací R52 a železniční tratí však vyrostla nová průmyslová zóna Central Trade Park Modřice, která byla v roce 2003 zvolena průmyslovou zónou s největším ekonomickým přínosem v rámci Česka. Zóna je ve vlastnictví soukromého developera z Nizozemí, který nabízí plochy pro výstavbu, hotové haly a kanceláře pro strategické služby a technologická centra. Zóna přilákala řadu významných investorů, například Andrew Telecommunications, Danaher Motion, Tyco, IFE/Knorr Bremse, IMI Norgren. Ne všechny firmy jsou výrobní - řada z nich se zaměřuje na logistiku. Ve většině případů jde o zahraniční investice. Rozloha zóny činí 400 000 m², z níž je zastavěno 45 %. V současné době v modřické průmyslové zóně našlo práci ve 22 firmách přibližně 2 000 osob.

Modřická průmyslová zóna konkuruje brněnským průmyslovým zónám, například Černovické terase. Zdá se, že hlavním motivem proč v této konkurenci vítězí Modřice, je jednodušší vyjednávání s lokálními orgány. Brno má dvoustupňovou administrativní strukturu (město a městská část). Navíc zájmy obou stupňů mohou být protichůdné. Město má zpravidla zájem o rozšíření počtu pracovních příležitostí, městská část o to, aby nový průmysl příliš nezasahoval do stávající fyzické struktury.

Počet pracovních příležitostí v Modřicích výrazně převyšuje díky existenci průmyslové zóny i dalších pracovních příležitostí počet ekonomicky aktivních obyvatel města. V roce 2007 bylo v Modřicích 6 281 obsazených pracovních příležitostí¹⁹, což převyšuje počet ekonomicky aktivních obyvatel města více než trojnásobně. Pro zajímavost: v Brně činil v době sčítání lidu tento poměr zhruba 1 : 1,3, Do Modřic dojíždí²⁰ celkem 2 614 osob za prací, nejvíce z Brna (1 317 osob), z dalších obcí okresu Brno-venkov (823 osob) a z ostatních okresů (474 osoby). Přitom v absolutních počtech není z žádné další jednotlivé obce dojíždka zvláště významná. Dojíždkové vzdálenosti do Modřic jsou poměrně výhodné. Do 30 minut trvá cesta 936 dojíždějícím, více než hodinu 328 dojíždějícím. Nezaměstnanost činila v Modřicích 7,1 %, zatímco v Brně 9,4 % (leden 2009)²¹.

Obr. 25 Modřice: průmyslová zóna. Foto A. Vaishar

Dopravně jsou Modřice zapojeny do systému městské hromadné dopravy města Brna a do Integrovaného dopravního systému Jihomoravského kraje. Jsou obsluhovány dvěma autobusovými linkami a tramvajovou linkou Dopravního podniku města Brna. Interval spojů se pohybuje v dopravních špičkách od 5 minut (tramvaj) do 10 minut (autobusy), v dopravních sedlech pak od 10 do 20 minut, mezi půlnocí a ránem činí 30-60 minut. Modřice mají s Brnem vlakové spojení v denních hodinách každou půlhodinu (doba jízdy 7 minut). Tyto dopravní možnosti jsou ještě znásobeny 22 autobusovými linkami s desítkami spojů, které zajišťují dostupnost nejen do Brna, ale i do okolních sídel. Vlastní bezplatnou hromadnou dopravu provozuje i Olympia a některé podniky průmyslové zóny.

Velmi zajímavé vztahy se vyvinuly s Brnem. Rovněž pro Brno jsou Modřice nejvýznamnějším cílem vyjíždky. Až 9,9 % vyjíždějících z Brna směřuje do Modřic, u denně vyjíždějících jde dokonce o 14,4 %. Přitom Modřice jsou ve vzájemné výměně na trhu práce aktivní. I když připočteme k vyjíždějícím za prací z Modřic do Brna i studenty a učně, vyjíždějících do brněnských škol, přesto je vyjíždkový proud z Brna do Modřic v absolutních počtech silnější. Rozdíl je samozřejmě v tom, že z Brna vyjíždí za prací

¹⁹ Příloha k vyhlášce Ministerstva financí ČR číslo 232/2007 Sb., o podílu jednotlivých obcí na stanovených procentních částech celostátního hrubého výnosu daně z přidané hodnoty a daní z příjmů

²⁰ Dojíždka za prací a do škol v Jihomoravském kraji (na základě výsledků SLDB 2001). ČSÚ, Krajská reprezentace Brno

²¹ Statistiky nezaměstnanosti, Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR Praha

7,6 % ekonomicky aktivních osob, zatímco z Modřic 61 % zaměstnaných. V obou směrech se nejvíce vyjíždí do průmyslu.

Vzhledem k blízkosti Brna se však nevyvinul spádový mikroregion Modřic z hlediska trhu práce. Modřice nejsou kromě Brna převažujícím cílem vyjížděky pro žádnou další obec – tím je zpravidla právě Brno. Modřice tedy neplní jednu ze základních městských funkcí – být střediskem pro okolní zázemí. Na druhé straně vzhledem k jasné převaze počtu pracovních příležitostí nad ekonomicky aktivní populací Modřic není nezaměstnanost v tomto městě problémem. Díky blízkosti Brna mohou zpravidla najít práci i obyvatelé méně obvyklých profesí a kvalifikací.

Vzhledem k existenci centra Olympia lze označit Modřice za středisko nákupní rekreace pro obyvatele Brna, což je v našich zemích relativně nový fenomén. Typicky jednodenní návštěvnost je v takovém případě relativně vyrovnaná po celý rok, s maximem v období před Vánocemi, což je jedním z typických znaků nákupní turistiky.

V Modřicích jsou celkem čtyři hromadná ubytovací zařízení, která v 72 pokojích nabízejí 157 lůžek. Index turistické funkce, vyjádřený jako poměr počtu lůžek a počtu obyvatel, dosahuje 4,5 %, což je z hlediska potenciálu cestovního ruchu relativně vysoké číslo, které však lze opět vysvětlit blízkostí Brna, konkrétně ubytováním pro brněnské veletrhy, které jsou odtud relativně dobře dostupné. Stravovací možnosti existují jednak ve vlastním městě a jednak v centru Olympia.

Město samo není pro cestovní ruch a rekreaci příliš atraktivní. Významnější snad může být cykloturistika. Z centra Brna vede podél řeky Svatky cyklotrasa, po které je možno pokračovat do turisticky atraktivního údolí říčky Bobravy. Východní částí katastru Modřic je pak vedena cyklotrasa z brněnských sídlišť Starý Lískovec a Bohunice s napojením opět do údolí Bobravy. Zmíněnými cyklotrasami je možno pokračovat i dále k jihu a jihozápadu na Břeclavsko a Znojensko.

Lokalizace průmyslové zóny a nákupního a zábavního centra Olympia, jakož i blízkost Brna zaručují minimálně v nejbližším desetiletí dostatek rozvojových perspektiv Modřic v ekonomickém smyslu. Proto se městský úřad může zaměřit především na zlepšování kvality života obyvatel. Mělo by se především jednat o rozvoj sociální infrastruktury, to znamená dobudování školství, zdravotnictví, výstavbu domu pro seniory. Dalším směrem by mělo být zlepšování zeleně a hřišť, dobudování malého lesoparku, zajištění možnosti koupání (rekreace u vody). Vzhledem k tomu, že se zvyšuje zájem o bydlení, mělo by město vycházet zájemcům vstříc vytvářením vhodných podmínek pro výstavbu rodinných domů. Finanční podmínky jsou vcelku ideální, neboť Modřice díky dani z nemovitostí patří mezi nejbohatší obce Česka v přepočtu na hlavu.

Jedním z podstatných úkolů bude budování identity Modřic, kterou snižují dvě okolnosti: poválečná výměna obyvatelstva a skutečnost, že intravilány Brna a Modřic prakticky srostly. Tím Modřice přicházejí o jednu z nejdůležitějších srovnávacích výhod malých měst a hrozí reálné nebezpečí, že se v povědomí lidí stanou přes administrativní samostatnost předměstím Brna. Proto je velmi vhodné podporovat lokální akce, místní kulturu a sounáležitost místního obyvatelstva. Jde pravděpodobně o nejobtížnější a také nejnaléhavější úkol radnice v blízké budoucnosti. Jedním ze směrů takového úsilí je i zachování špičkového sportu (nohejbal), ale také podpora spolkové činnosti a rekreačního sportu. Je otázkou zda, v jaké míře a v jakých souvislostech lze navazovat na předválečné tradice a spolupracovat s původními obyvateli německé národnosti. V případě úspěchu by taková spolupráce mohla identitu města podpořit.

Z pohledu Brna je zřejmě výhodnější koncentrace rezidenční, komerční a průmyslové suburbanizace do dobře dopravně napojeného malého města v zázemí než rozptýlení aktivit po okolí. Dojížděkový čas mezi centrem Brna a Modřicemi je podstatně výhodnější než doba dojížděky mezi středem Brna a jeho okrajovými částmi na severu.

Modřice jsou cílem rezidenční, komerční a industriální suburbanizace. Suburbanizace směřující do malého města odstraňuje některé problémy, spojené s uvedeným urbanizačním procesem. Jde o relativně koncentrovanou formu, která je efektivnější z hlediska záboru ploch, budování technické infrastruktury, energetiky a provozu. Vedle individuální dopravy je město dosažitelné mimořádně frekventovanou veřejnou dopravou. Malé město má své veřejné prostory a dominanty a také lepší finanční možnosti uspokojit nároky svých obyvatel.

Zároveň se však vyskytují některé problémy. Otázkou je zachování identity, akcentované v tomto konkrétním případě i poválečnou výměnou obyvatelstva. Problematické může být také soužití původního a přistěhovalého obyvatelstva s rozdílnou sociální a demografickou strukturou. Ceny pozemků v takto intenzivně suburbanizovaném městě rostou a v souvislosti s ním vyvstává otázka dobudování zelených prostorů a hřišť, jejichž přímý ekonomický efekt se nemůže vyrovnat prodeji pro výstavbu. Přesto se lze domnívat, že suburbanizace do malých měst v okolí velkoměst je ze společenského hlediska příznivější než budování suburbií ve venkovských obcích s minimální sociální infrastrukturou nebo dokonce než urban sprawl.

Modřice nejsou jediným suburbanizovaným malým městem v okolí Brna. Lze jmenovat například Kuřim 15 km severozápadně od Brna, která přesáhla počátkem roku 2008 počet 10 tisíc obyvatel (10,6 tisíce osob 2010) a kde rostou nejen čtvrtě rodinných domů, ale i bytové domy. Výrazem industriální suburbanizace v Kuřimi je lokalizace podniku Tyco Electronics Czech Ltd. s 1 900 pracovních příležitostí, zatímco bývalý největší zaměstnavatel TOS (strojírenství) snížil počet zaměstnanců z 3 900 v roce 1987 na 635 v roce 2006. Kuřim, podobně jako Modřice tedy nepředstavuje novou průmyslovou zónu, ale průmyslová suburbanizace zde nahradila nebo rozšířila průmyslové podniky, které byly v těchto městech lokalizovány již v minulosti.

Východně od Brna (10 km) se nacházejí Šlapanice (7 tisíc obyvatel), spojené s Brnem trolejbusovou linkou. Toto malé město plní některé přenesené administrativní funkce i pro řadu obcí v okrese Brno-venkov (včetně Modřic). Proto jedna z budov městského úřadu Šlapanice se nachází přímo v Brně, kam je z řady obcí lepší dostupnost než do Šlapanic. Ve městě je situováno konferenční centrum Masarykovy univerzity, takže Šlapanice se začínají realizovat ve sféře kongresového cestovního ruchu. Rosice (5,5 tisíc obyvatel) 19 km jihozápadně od Brna představují další příklad suburbanizovaného malého města. Víceméně podobně mohou fungovat i velké venkovské obce v okolí Brna s vlastním lokálním trhem a základní infrastrukturou, například Střelice (vzdálenost 12 km, 2 700 obyvatel), Bílovice nad Svitavou (10 km, 3 300 obyvatel) nebo Veverská Bítýška (22 km, 3 000 obyvatel) s podnikem Rico-Hartmann (hygienické potřeby pro zdravotnictví). Všechna uvedená sídla a řada dalších se nacházejí v dosahu Integrovaného dopravního systému Jihomoravského kraje.

Návaznost výstavby nových suburbií na původní zástavbu je dána spíše než kvalitou urbanistického plánování ekonomikou připojení na technické sítě původního osídlení. V některých případech jsou základní investice do technické infrastruktury (silnice, elektrický proud, vodovod, kanalizace, komunikační kabel) provedeny původní obcí, dovezeny až ke stavebním parcelám a takto „zainvestovaný“ areál je nabízen developerům k výstavbě domů.

V okolí Brna tak vzniká systém suburbanizovaných sídel, která mají svou vlastní historii, identitu, lokální trh a do značné míry i ekonomický život a poskytují služby základní hierarchické úrovně. Koncentrace obyvatelstva do omezeného počtu suburbií, oddělených od sebe někdy zbytky cenných přírodních areálů, umožňuje efektivně řešit problém dopravy a technické infrastruktury. Není vyloučena ani vzájemně výhodná dělba práce mezi metropolí a suburbií. Tento systém je podstatně výhodnější než omezeně kontrolovaná výstavba v prostoru.

6. Venkov jihomoravských úvalů

Venkov jihomoravských úvalů s úrodnými půdami je tradičně považován za bohatou zemědělskou oblast. Je samozřejmě otázkou, nakolik to platí i v současné době v souvislosti se změnami v zemědělství, jeho sníženým významem pro bohatství regionu, ale také v souvislosti s klimatickými změnami, které mohou mimo jiné zdůraznit srážkový deficit regionu.

Přesné vymezení venkova moravských úvalů (tzv. mezilehlý venkov v terminologii regionálního rozvoje) pro potřeby naší práce není jednoduché. Avšak vzhledem k tomu, že nám jde spíše o typologii jihomoravského venkova a nikoliv o striktní rozdělení kraje, dohodli jsme se, že ztotožníme venkov jihomoravských úvalů s kulturou ovoce a vína. Z tohoto území jsme vyňali pouze pás při státní hranici s Rakouskem, jehož sociální problémy jsou odlišné.

6.1. Charakteristika vnitrozemských částí Hodonínska, Břeclavska a Znojemska

Jihomoravské úvaly se rozkládají především na větších částech rozlohy okresů Hodonín, Břeclav a Znojmo. Osídlení je charakterizováno poměrně velkými venkovskými sídly, z nichž některá přes svůj v podstatě rurální charakter získala statut města. Tyto velké vesnice jsou do značné míry soběstačné v základní úrovni komerčních i sociálních služeb. Ty obce, které získaly statut města, se funkcemi ani strukturou příliš neliší od okolních venkovských sídel a nehrají proto většinou příliš významnou centrální úlohu. Výjimkou jsou tradiční střediska jako Kyjov, Hustopeče, či Moravský Krumlov.

Obr. 26 Krajina jižní Moravy přecházející z úvalů do kopců Žďánických vrchů. Foto M. Náplavová

Obr. 27 Jihomoravské krajiny dominuje vápencové bradlo Pavlovských vrchů. Foto M. Náplavová

Tradičně jsou území moravských úvalů považována za bohatá pro výborné terénní, půdní a částečně klimatické podmínky (s výhradou nižšího množství srážek) pro intenzivní zemědělskou výrobu. Zemědělství se zaměřilo na produkci obilovin a cukrové řepy. Relativně významné je pěstování vinné révy, dalších druhů ovoce a teplomilné zeleniny.

Poměrně časná napojení na železniční síť (první železnice v Česku Brno – Vídeň byla uvedena do provozu v roce 1839) podmiňovalo rozvoj průmyslové výroby. Energetická základna se nacházela na Hodonínsku, kde se těžil lignit. Místní ropa je vysoce kvalitní a nepříliš velké množství vytěžené suroviny se využívá především v chemickém průmyslu.

Kromě odvětví, navazujících na lokální zemědělské produkty a nerostné suroviny, se rozvinuly i další obory (gumárenství, průmysl chemický, strojírenský atd.).

Tradiční pohled na studované území jako na bohatý region je však nutno poněkud korigovat v souvislosti se současným přechodem pracovních příležitostí z výrobních do nevýrobních odvětví. Úbytek pracovních příležitostí v průmyslu a zemědělství vedl k nadprůměrné úrovni registrované nezaměstnanosti z celostátního i krajského hlediska. Rychle se rozvíjející sektor služeb dosud nestačil nahradit úbytek pracovních příležitostí v primárním a sekundárním sektoru.

V regionu se stýkají dva evropsky významné dopravní koridory. Evropská trasa ze severozápadu na jihovýchod (Hamburg – Bukurešť) je v regionu reprezentována dálnicí D2 (Brno – Bratislava) a železnicí Brno – Břeclav. Tradiční severojižní trasa kopírující jantarovou stezku (Vídeň – Varšava) prochází podél řeky Moravy. Obě trasy se střetávají v Břeclavi, která je po Brně nejvýznamnějším železničním uzlem jižní Moravy.

6.2. Jihomoravské úvaly

Jihomoravské úvaly (Dolnomoravský a Dyjsko-svratecký) zaujímají široké, rovinaté území na dolních částech vodních toků s malým převýšením (150 až 344 m n. m.). Mezi úvaly se nachází Mikulovská vrchovina. Nejnížší část úvalu tvoří nivy, vespod se štěrkopísky, svrchu s povodňovými sedimenty, které tvoří převážně mocné vrstvy nivních hlín, v povodí Moravy jílovité povahy (z flyše karpatské části povodí), v povodí Dyje zrnitostně lehké (z hornin Českého masivu). Nivy jsou lemovány říčními terasami, které jsou často překryty spraší. Vyskytují se oblasti vátých písků (Břeclav, Hodonín) s výškou přesypů až 13 metrů. V severní části vystupují malé ostrůvky hornin Českého masivu, na jihu zčásti zkrasovatělé vápencové vrcholy vnějšího bradlového pásma; část úvalů zaujímá flyšová a sprašová pahorkatina, vyznačující se měkkými tvary.

Dolnomoravský úval je rovinatá krajina vyplněná nánosy řek, místy pokrytá i vátými písky, které vytvářejí přesypy. Plocha úvalu činí 957,76 km². Její nadmořská výška se pohybuje kolem 150-200 metrů. Jedná se tedy o nížinu. Pouze ojediněle se nad touto rovinou tyčí vyšší kopce – Žerotín, Horní Hory, Domanínský kopec, Náklo, Staré hory a Doubrava. Severozápadní část úvalu vyplňuje pohoří Chřiby. Celou oblastí protéká od severu k jihu řeka Morava. Místy jsou zachovány původní lužní lesy a nivní louky. Dolnomoravský úval patří mezi nejteplejší oblasti u nás. Spolu s úrodnou černozemí to zajišťuje jednu z nejvyšších úrodností v Česku.

Dyjsko – svratecký úval je nížina, která se rozkládá kolem toku řeky Dyje a středního a dolního toku Svratky. Plocha úvalu je 1 453,43 km² a střední nadmořská výška 210 m. Kolísání nadmořské výšky a prudké sklony údolí kolem řeky Dyje vytvořily podmínky pro velmi rozmanitá rostlinná společenstva. V nižších polohách a na jižních stránkách se vyskytují lesostepi, ve vyšších polohách jsou rozsáhlé lesní komplexy a rozmanitost doplňují znojemská vřesoviště. Nejdůležitějšími vodními toky jsou řeky Dyje, Svratka, Jihlava a jejich četné přítoky. Dyjsko–svratecký úval patří mezi teplé podnebné oblasti.

Oblast náleží do povodí řeky Moravy. Západní část je odvodňována místními toky ústícími do řeky Dyje. Severní část odvodňuje největší přítok Dyje – Svratka, střední část pak levostranné přítoky Dyje – Štinkovka, Trkmanka a Kyjovka a východní část řeka Morava. Klimaticky náleží úvaly do okrsku teplého, mírně suchého až suchého (na jihu) s mírnou zimou. Dyjsko – svratecký a Dolnomoravský úval patří k nejteplejším částem kraje, kde průměrná roční teplota překračuje 9 °C (až 9,6 °C), průměrné roční srážky kolísají mezi 495 a 625 mm. Na celém území přírodní oblasti se výrazně projevují klimatické výkyvy extrémním suchem a zároveň růstem průměrných měsíčních teplot, zvláště v letním období.

Na velké části území se vyskytují velké plochy černozemí. Kolem Dyje a Moravy se v lužních oblastech nacházejí fluvizemě a nivní půdy. Především podél řek Moravy, Dyje,

ale i mnoha menších toků v jižních částech Dolnomoravského a Dyjsko-svrateckého úvalu navazují na nivní půdy také černice. Kambizemě jsou na štěrkových a štěrkopískových terasách Dyje, Moravy a Svratky. Hnědé půdy jsou nejvíce zastoupeny v zalesněné oblasti okresů Znojmo a Hodonín.

Tuto krajinu dříve než jiné oblasti Česka formovala již od pravěku lidská činnost. Příznivý terén, světlé lesy, rybnaté vody, teplé klima a bohatá půda umožnily osídlení již v neolitu. Bohaté vykopávky u Dolních Věstonic dokládají kulturu lovců mamutů. Hospodářské bohatství úvalů podmínilo vznik Velkomoravské říše, která zde měla podle vykopávek z 8. století svá kulturní a správní sídla. Po zavedení orby a pěstování obilnin byla krajina rychle hustě zalidněna a po kolonizaci vrchovin začala být sídla v nivě zaplavována v důsledku rozvrácení odtokových poměrů v horních částech povodí.

Většina lesů byla v úvalech dávno přeměněna na pole. Les se udržel jen na méně hodnotných půdách na vátných píscích (borový komplex mezi Bzencem a Hodonínem, nazývaný dodnes Doubrava) a na vlastní nivě, která byla neustále zaplavována a kde se zachovaly lužní lesy.

Zemědělství intenzivně využívá bohaté, převážně sprašové půdy. Moravské úvaly patří do produkční oblasti kukuřičné a řepařsko-pšeničné s vysokými výnosy. Směrem k jihu je terén pestřejší, podnebí teplejší a přibývá zelinářských půd, které se rozšiřují díky umělému zavlažování. Na vápnem bohatých svazích i orné půdě jsou rozsáhlé vinice proslulých odrůd. Nacházejí se zde rozlehlé meruňkové a broskvové sady. Využívají se i nepatrné plochy zahrádek a dvorků k vysoké sklizni vína a zeleniny. V poslední době zde v mnohých končinách zcela vymizela rozptýlená zeleň. Funkčně způsobilé větrolamy založené v 50. letech byly vykáčeny a zbytky travních porostů rozorány. Zvyšuje se intenzita vodní a větrné eroze půdy.

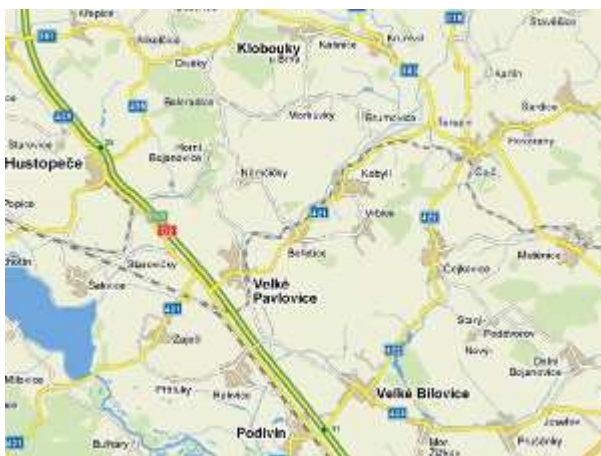
Lesnatost krajiny je zde malá, jen kolem 10 procent. Na bohatých půdách se udržely listnaté porosty. Na chudých vátných píscích byly původní, lesní pastvou devastované habrové a kyselé doubravy nahrazeny borovými monokulturami.

6.3. Případová studie Velké Pavlovice

Město Velké Pavlovice se nachází v okrese Břeclav na řece Trkmance na západním okraji nízké pahorkatiny Ždánického lesa. Patří do správního území obce s rozšířenou působností Hustopeče. Výměra katastrálního území města činí 2 324 ha. Nadmořská výška jádra území je 182 m n. m. k 1. lednu 2010 žilo ve Velkých Pavlovicích 3 028 obyvatel.

Katastr Velkých Pavlovic byl intenzivně osídlen už prvními zemědělci v neolitu a od té doby se zde různé archeologické kultury střídaly prakticky až do doby velkomoravské. O tom také svědčí archeologické nálezy z Velkých Pavlovic a okolí. Jsou zde naleziště sídlišť již z období dávno předkřesťanského. Zejména v okolí cihelny jsou zaznamenány četné nálezy ze starší doby kamenné, jako např. mamutí kosti, pazourky a diluviální kosti. V obci je známé sídliště mladší doby kamenné s moravskou malovanou keramikou a kostrové hroby se zvoncovitými poháry, sídliště únětické kultury, žárové hroby z doby římské a mnoho dalších nálezů.

Jádro starých Pavlovic bylo položeno na severním okraji dnešního intravilánu a převážná část nynější zástavby je až mladšího data a je orientována podél komunikace směřující severním směrem od Břeclavi ke Kloboukům a dále do vnitrozemí. Tato kolonizační část musela vzniknout někdy před polovinou 14. století, neboť k roku 1355 se zde připomíná kostel, který je postaven již mimo půdorys staré předlokační vsi. Poprvé se ves připomíná roku 1252, kdy její majitel Boček z Obřan dává část vinného desátku cisteriánskému klášteru ve Žďáře. Její majitelé se velmi často střídali jako i v ostatních vsích a městečkách tohoto kraje. Posledním majitelem panství až do roku 1921 byla císařská rodina Habsburků. V roce 1891 byly Velké Pavlovice povýšeny městys a od roku 1967 se staly městem.

Mapka 6 Poloha města Velké Pavlovice

Mapka 7 Velkopavlovická vinařská podoblast. Zdroj www.e-vinoteka.net

S novou správní organizací habsburské monarchie v roce 1850 byly Velké Pavlovice začleněny do soudního a politického okresu Hustopeče. Když v říjnu 1938 tento okres okupací Hustopečí zanikl, připadly k soudnímu okresu Klobouky a s ním k politickému okresu Hodonín. Po osvobození Sovětskou armádou 15. dubna 1945 a po obnovení okresu Hustopeče se do tohoto okresu Pavlovice vrátily. Od roku 1960 jsou součástí okresu Břeclav.

Obr. 28 Velké Pavlovice – radnice. Foto M. Náplavová

Obr. 29 Velké Pavlovice – vinařský podnik Vinium. Foto M. Náplavová

Ve městě se nachází několik objektů, zapsaných v Ústředním seznamu nemovitých kulturních památek České republiky. Významnými objekty jsou kostel Nanebevzetí Panny Marie, kaple sv. Urbana ve vinařské trati Nad zahradami, socha sv. Jana z Nepomuku, sousoší Piety, novorenesanční hřbitov, socha sv. Floriána, novorenesanční radnice, komplex školních budov, kontribučenská sýpka, historické sklepy, lisovny a lisy a bývalý barokní zámek. Charakteristické pro město Velké Pavlovice je velké množství křížů a drobných staveb lidové architektury.

Trvalé osídlení této oblasti a její intenzivní zemědělské využívání vedlo již v dávných dobách k výrazné přeměně původní panenské přírody v kulturní krajinu s jejími dominant-

ními prvky, tj. s lidskými sídly, zahradami a poli v rovině a na svazích přilehlých kopců porostlých zejména pro tuto oblast tolik charakteristickými meruňkovými sady a vinicemi. Největší změny se týkaly odlesnění krajiny a její přeměny na kulturní step. Ta zde byla po staletí udržována zemědělskou činností, dnes však již dochází, v souvislosti s postupujícím globálním oteplováním naší planety, k její stabilizaci i klimaticky, neboť s neustálým snižováním srážek se oblast jižní Moravy stává stále sušší, a také teplejší.

Současná příroda katastru Velkých Pavlovic je přírodou kulturní krajiny s převažujícím zemědělstvím, tedy zdánlivě ne příliš zajímavá a s nižší druhovou rozmanitostí proti neda-
lekým přírodním rezervacím. Avšak vzhledem k členitému kopcovitému terénu západní, severní i východní části katastru se zde zachovala řada zemědělsky neobdělávaných míst (meze, svahy kopců, opuštěné úhory), které poskytují svými vhodnými životními podmínkami útočiště celé řadě významných, často i vzácných teplomilných a suchomilných druhů rostlin a bezobratlých živočichů, ale také obratlovců – plazů, ptáků i některých savců a ve vlhkých polohách poblíž Trkmanky i některých významných druhů obojživelníků.

Tab. 13 *Průměrné hodnoty z let 1925 – 2003*
 Meteostanice Šlechtitelská stanice vinařská Velké Pavlovice

Měsíc	Teplota [°C]	Srážky [mm]	Sluneční svit [hod.]
Leden	-1,88	24,53	42,2
Únor	0,02	23,62	142,8
Březen	4,29	25,81	171
Duben	9,72	34,12	215,1
Květen	14,67	53,93	286,3
Červen	17,76	68,58	321,9
Červenec	19,81	67,27	254,4
Srpen	19,14	61,82	333,3
Září	15,09	39,93	213,2
Říjen	9,67	40	115,5
Listopad	4,41	41,15	75,1
Prosinec	-0,03	29,66	72,9
Celkem	9,42	509,56	2.243,7
Vegetační ob- dobí	16,04	325,65	1.624,2

Z geomorfologického hlediska patří Velké Pavlovice a okolí ke Ždánickému lesu a Kyjovské pahorkatině. V katastru Velkých Pavlovic převládají půdy vyvinuté na spraši s vyšším obsahem vápníku. Jde tedy o černozemě s mocností cca 80 cm na sprašovém podloží. Podle obsahu jílu se jedná o půdy jílovitohlinité, hlinité a písčitohlinité s minimálním obsahem skeletu. Hodnoty pH se pohybují v intervalu 6,5-8,0. Převážná část půd má alkalickou půdní reakci. Z hlediska klimatického je území města řazeno do oblasti se suchým podnebím.

V řešeném území se nachází zemědělská půda těchto hlavních půdních jednotek:

HPJ 01 - Černozemě modální, černozemě karbonátové, na spraších nebo karpatském flyši

HPJ 05 - Černozemě modální a černozemě modální karbonátové, černozemě luvické a fluvizemě modální i karbonátové na spraších

HPJ 07 - Smonice modální a smonice modální karbonátové, černozemě pelické a černozemě černické pelické

HPJ 58 - Fluvizemě glejové na nivních uloženinách, popřípadě s podložím teras

HPJ 60 - Černice modální i černice modální karbonátové a černice arenické na nivních uloženinách, spraši i sprašových hlínách.

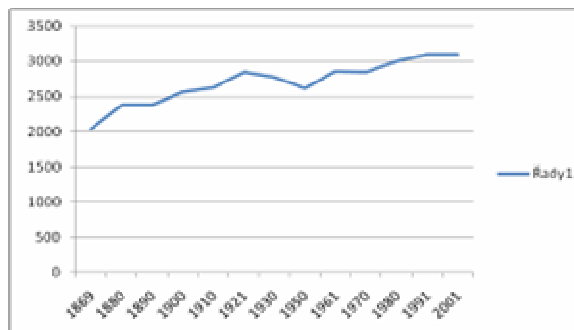
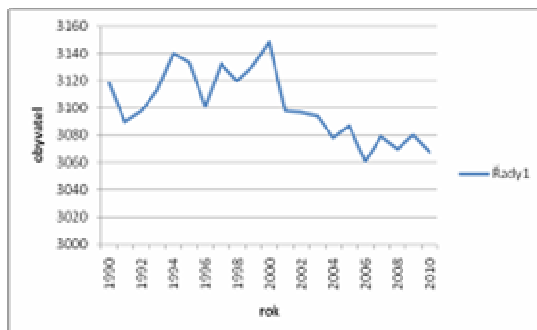
Řeka Trkmanka je ve správě Povodí Moravy, závodu Dyje. Vodní tok teče regulovaným korytem mezi ochrannými hrázemi upravenými na Q_{100} . Trkmanka má vyhlášeno záplavové území.

Katastr Velkých Pavlovic je téměř bezlesý. Zemědělská půda zaujímá více než 88 % území při zornění 67 %. Trvalé travní porosty zaujímají jen minimální rozlohu. Naproti tomu neobvykle velký podíl území patří vinicím (15,3 %) a ovocným sadům (11,1 %). Krajinou a využitím země v povodí Trkmanky se zabývá Kilianová et al. (2009).

Tab. 14 Druhy pozemků rok 2009

Lesní půda [ha]	1	Orná půda [ha]	1 384
Vodní plochy [ha]	24	Vinice [ha]	363
Zastavěné plochy [ha]	65	Zahrady [ha]	42
Ostatní plochy [ha]	179	Ovocné sady[ha]	257
		Trvalé travní porosty [ha]	8
Celková výměra pozemku [ha]	2 324	Zemědělská půda [ha]	2 054

Dlouhodobý vývoj počtu obyvatel Velkých Pavlovic je pozoruhodně stabilní a po celou dobu stoupající s výjimkou období druhé světové války. Za uvedené období vzrostl řádově o tisíc obyvatel. V období posledních dvaceti let byl populační vývoj obce méně vyrovnaný. Zhruba do roku 2000 ještě rostl, v posledním desetiletí se nevýrazně snížil. Snížení počtu obyvatel bylo zapříčiněno přirozeným úbytkem na úrovni 0,62 ‰ za rok, který je mírně korigován migračním přírůstkem 0,15 ‰. Celkový migrační obrat činil 3,15 ‰ ročně. Tato data vypovídají o relativně velmi stabilizovaných demografických poměrech ve Velkých Pavlovicích.

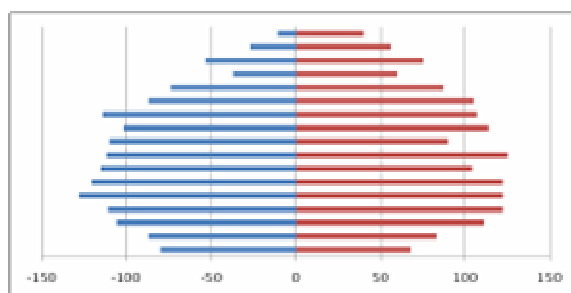
Graf 7 Vývoj počtu obyvatel 1869 – 2001 a 1990 – 2010

Tab. 15 Podrobnější vývoj počtu obyvatel od roku 1999

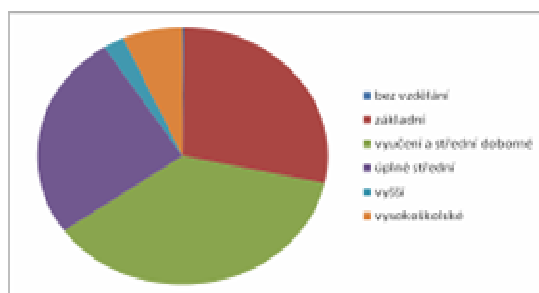
Rok	Narození	Zemřelí	Přistěhovalí	Vystěhovalí	Přírůstek přirozený	Přírůstek migrační	Přírůstek celkový
1999	32	25	40	30	7	10	17
2000	29	31	37	39	-2	-2	-4
2001	29	25	46	51	4	-5	-1
2002	19	27	55	50	-8	5	-3
2003	17	30	60	63	-13	-3	-16
2004	31	26	52	48	5	4	9
2005	21	30	37	54	-9	-17	-26
2006	28	31	63	42	-3	21	18
2007	26	30	49	54	-4	-5	-9
2008	25	25	60	44	0	16	16
2009	28	27	39	58	1	-19	-18
Σ	286	307	538	533	-21	5	-16

Zdroj: Databáze demografických údajů za obce ČR

Věková struktura obyvatel města však není příliš příznivá. Index stárí (tj. počet obyvatel ve věku 65 let a starších k počtu obyvatel do 15 let) činí 1,18. Index ekonomické závislosti (počet obyvatel v předproduktivním a poproduktivním věku k počtu obyvatel v ekonomicky aktivním věku) představuje poněkud příznivějších 40,3, což značí dosud převažující věkové kategorie ekonomicky aktivních obyvatel. Z věkové pyramidy (2001) je zřejmý klesající počet osob v nejmladších věkových kategoriích a zvyšující se podíly žen od kategorie nad 55 let, což odpovídá obecným charakteristikám podobně jako zvýšené počty dnešních třicátníků až pětatřicátníků.

Graf 8 Věková pyramida Velkých Pavlovic 2001

Graf 9 Struktura obyvatelstva Velkých Pavlovic podle vzdělání 2001

Struktura obyvatelstva podle vzdělání odpovídá nepříliš příznivé situaci českého venkova. Těžiště spočívá ve vyučení a ve středním odborném vzdělání. Podíl osob ve věku 15 let a starších s vyšším a vysokoškolským vzděláním činí pouhých 9,1 %. Tato okolnost může být významným limitujícím faktorem rozvoje.

V roce 2001 působilo 30 % ekonomicky aktivních obyvatel Velkých Pavlovic v průmyslu, druhý nejvyšší podíl (12 %) byl v zemědělství a 10 % ekonomicky aktivních obyvatel se soustředilo v kategorii „obchod, opravy motorových vozidel“. Těsně pod 10 % se pohybuje stavebnictví a školství, zdravotnictví a veterinární a sociální činnost. Proti krajským hodnotám ukazatelů se Velké Pavlovice lišil v podstatě pouze v oblasti země-

dělství, lesnictví a rybolovu, kdy ve Velkých Pavlovicích byl podíl ekonomicky aktivních obyvatel v této kategorii více než dvojnásobný. Za práci vyjíždělo v roce 2001 celkem 471 ekonomicky aktivních obyvatel (31,4 %) a 124 žáci, studenti a učni. Z toho vyplývá, že Velké Pavlovice zajišťovaly většinu pracovních příležitostí pro své obyvatele v místě. V září 2010 činila míra nezaměstnanosti rovných 10 %.

Náboženské vyznání při sčítání obyvatelstva v roce 2001 uvedlo 54,5 % obyvatel, což odpovídá situování obce v religiozním regionu jihovýchodní Moravy a indikuje relativně vysokou úroveň společenské kontroly. Naprostá většina věřících osob (95,9 %) se hlásí k náboženství římskokatolickému. Jediná národnostní minorita je slovenská s 1,4 % příslušníků.

Domů je ve Velkých Pavlovicích celkem 948, přičemž obydlených jich je 87,8 %, tedy 832. Rodinných domů z domů obydlených je zde celých 96 %. Je v nich 81,8 % bytů a bydlí v nich 82,6 % obyvatel. Velká většina domů je ve vlastnictví soukromých osob (94,6 %). Obec či stát vlastní ve Velkých Pavlovicích 1,7 % obydlených domů a bytovým družstvům patří pouhých 0,5 % domů. Nejvíce domů bylo postaveno v letech 1946-1980 (54,4 %); následují období výstavby 1981-2001 (27 % z obydlených domů), 1920-1945 (10,5 % postavených domů) a nejméně domů bylo postaveno do roku 1919. Ve vlastnictví města Velké Pavlovice bylo v roce 2007 celkem 12 bytových domů s 82 byty, ve kterých bydlelo 208 osob. Město vlastní také 2 rodinné domy, které obývá celkem 5 obyvatel. Město tedy vlastní cca 10 % celkového počtu obydlených bytů. Byty ve vlastnictví města plní významnou roli zejména v sociální oblasti.

Ve Velkých Pavlovicích je 1 156 bytů, z toho 1 031 obydlených. V osobním vlastnictví je zde 73,5 % bytů (velká většina těchto bytů je ve vlastním domě, pouhá 2 % z obydlených bytů, která nejsou ve vlastním domě, jsou v osobním vlastnictví). Nájemní bytový fond tvoří 15,2 % obydlených bytů a 1,6 % bytů je v družstevním vlastnictví. U ostatních bytů není vlastnický vztah zjištěn. Nejvyšší nárůst trvale obydlených bytů byl zaznamenán mezi lety 1980 a 1991 (téměř o 100 bytů).

Podle počtu místností převažují byty se 3 pokoji (30 % z obydlených bytů) a o 2 procentní body méně zaujímají byty s 5 a více místnostmi. Nejméně je bytů jedno-pokojových (5,7 %). Průměrně připadá 65,8 m² obytné plochy na byt, 21,8 m² na obyvatele. Na jednoho obyvatele připadá 1,22 místnosti větší než 8 m². Tyto údaje o obložnosti bytů svědčí o velmi dobrých standardech bydlení ve Velkých Pavlovicích.

Obr. 30 Velké Pavlovice. Foto M. Náplavová

Obr. 31 Velké Pavlovice – školy. Foto M. Náplavová

Plyn mělo v roce 2001 zavedeno 94,6 % bytů, vodovod 98,4 % bytů, ale přípojku na veřejnou kanalizační síť mělo pouhých 61,0 % bytů. Žumpou či jímkou byl problém kapalných odpadů řešen v 38 % bytů. Od té doby však podíl obyvatel napojených na veřejnou kanalizaci stoupl na 89,7 %. Vlastní splachovací záchod najdeme v 92,8 % bytů, vlastní

koupelnu nebo sprchový kout v 95,3 % bytů, ústřední topení v 61,6 % a etážové v 12,6 % bytů. K vytápění se používá plynu (95,3 % bytů), tuhých paliv (3 %) a elektřiny (1,3 %).

V současné době je řešena výstavba nových technických sítí k plánované bytové výstavbě i k připravované průmyslové zóně. Mobilní sítě i internet jsou ve městě dobře dostupné. Ve městě působí několik poskytovatelů bezdrátového připojení k internetu, je zde také samozřejmě možné připojení přes pevnou linku nebo přes mobilní připojení. Ve městě byla v roce 2003 vybudována čistírna odpadních vod, která se nachází na jižním okraji města, na pravém břehu recipientu - toku Trkmanka. Drubežářské závody a podnik Vinium provozují vlastní čistírnu odpadních vod.

Dle dat uvedených na Regionálním informačním servisu za rok 2009 (data vycházejí z registru ekonomických subjektů) působí ve Velkých Pavlovicích 769 podnikatelských subjektů. Z Registru ekonomických subjektů však nelze vysledovat subjekty, které mají v obci pobočku, ale nemají zde své sídlo. U právnických osob převažují podle právní formy společnosti s ručením omezeným, dále se zde objevují zahraniční osoby a sdružení a organizační jednotka sdružení. Dále jsou zastoupeny příspěvkové organizace, akciové společnosti a zastoupeno je zde také několik dalších právních forem (např. veřejná obchodní společnost, společenství vlastníků jednotek, církevní organizace, apod.).

Ve městě je 5 subjektů s více než 50 zaměstnanci²²: DUMA spol. s r. o. (výstavba komunikací, letišť a sportovních areálů), Velkopavlovické drubežářské závody a.s. (výroba vaječných výrobků), VINIUM, a.s. (výroba a prodej odrůdových vín z velkopavlovické oblasti), zemědělské družstvo (smíšené hospodářství), základní škola, příspěvková organizace a město Velké Pavlovice. Dále je zde 22 malých podniků s 10 až 49 zaměstnanci. Nejvýznamnějšími z nich jsou MIKULICA, s.r.o. (výstavba pozemních a inženýrských staveb), Moravská Agra a.s. Velké Pavlovice (smíšené hospodářství), HANTÁLY, a.s. (sběr a zpracování ostatních odpadů), Gymnázium, příspěvková organizace, HKP, s.r.o. (malobchod), PEGASO-TRANS, s.r.o. (silniční nákladní doprava), Extrudia, a.s. (výroba krmiv pro domácí zvířata), Josef Hicl (výstavba pozemních a inženýrských staveb), Jiří Bureš (silniční nákladní doprava). Strukturu doplňuje 67 mikropodniků. Podnikatelů – fyzických osob je 509, osob se svobodnými povoláními 27.

Tab. 16 *Struktura ekonomických subjektů ve Velkých Pavlovicích*

Počet podnikatelských subjektů celkem	769
Zemědělství, lesnictví, rybolov - počet subjektů	95
Průmysl - počet podnikatelských subjektů	116
Stavebnictví - počet podnikatelských subjektů	94
Doprava a spoje - počet podnikatelských subjektů	31
Obchod, prodej a opravy motorových vozidel a spotřebního zboží a pohostinství - počet subjektů	231
Ostatní obchodní služby - počet subjektů	103
Veřejná správa, obrana, povinné sociální pojištění - počet subjektů	3
Školství a zdravotnictví - počet subjektů	23
Ostatní veřejné, sociální a osobní služby - počet subjektů	73
Státní organizace - počet subjektů	6
Akciové společnosti - počet subjektů	8
Obchodní společnosti - počet subjektů	82
Družstevní organizace - počet subjektů	3
Peněžní organizace - počet subjektů	0

²² www.risy.cz, <http://www.risy.cz/index.php?pid=506&kraj=&language=CZ>

V rámci zpracovatelského průmyslu převažuje zpracování dřeva, výroba dřevařských výrobků kromě nábytku a výroba základních kovů, hutních a kovodělných výrobků. Významný podíl ekonomických subjektů v zemědělství je výrazně ovlivněn příznivými přírodními podmínkami. Ve městě působí 24 vinařských firem. Firmy s největší produkcí kromě společnosti VINIUM, a.s. jsou Pavlovín spol. s r. o., Vinařství Radomil Baloun, Šlechtitelská stanice vinařská a.s., Občanské sdružení „Víno z Velkých Pavlovic“ – sdružuje 18 rodinných vinařských firem. Mimo vína jsou Velké Pavlovice známy také pěstováním meruněk.

Velké Pavlovice měly původně tvar ulicovky (na severním konci rozvětvené) směřující proti svahu. Později byla původní ulice zdvojena a posléze rozvětvena západním směrem. Obytné plochy byly soustředěny podél komunikace Hlavní a Dlouhá. Centrum města bylo vytvořeno u kostela, kde byla postavena radnice a škola. Město je z východu omezeno stávající železnicí a Trkmankou. Z tohoto důvodu je rozvoj města soustředěn západním směrem. Výrobní plochy jsou koncentrovány na jižním a jihozápadním okraji sídla. Soustředěná zástavba vinných sklepů vzniká na severovýchodním okraji Velkých Pavlovic u železnice. Rekreační a sportovní aktivity obyvatel jsou soustředěny podél vodního toku Trkmanky v severojižním směru.

Velké Pavlovice jsou z hlediska cestovního ruchu atraktivním místem. Nachází se zde řada památek a prohlídkových míst. Rovinaté okolí Velkých Pavlovic je ideálním místem pro realizaci cykloturistiky. Zajímavostí této oblasti jsou vinařské cyklistické stezky, tzv. vinařská turistika. Město Velké Pavlovice po dohodě s místními vinaři nabízí akci „Otevřené vinné sklepy“. Velkopavlovická vinařská stezka měří 109 km a mezi moravskými vinařskými stezkami patří k těm delším, Moravská vinná stezka dlouhá 242 km vede od svahů Bílých Karpat na východě až po národní park Podyjí na západě. Naučnými vinařskými stezkami jsou Stezka krajem André (8 km), která vede z Hustopečí přes Starovičky, Velké Pavlovice a Bořetice na Vrbici. Ve Velkých Pavlovicích vede kolem šlechtitelské stanice, kde odrůda André vznikla. Nejnovější naučná stezka Modré hory (13 km) pro cyklisty i pro pěší vznikla díky mikroregionu Modré hory a propojuje jeho členské obce Velké Pavlovice, Bořetice, Vrbice, Kobylí a Němčičky.

Obr. 32 Velké Pavlovice: sýpky. Foto M. Náplavová

Obr. 33 Velké Pavlovice – kostel Nanebevzetí Panny Marie. Foto M. Náplavová

Na území města Velké Pavlovice je celkem 13 veřejně prezentovaných ubytovacích kapacit v následujících kategoriích: penzion – 6 objektů s celkovou kapacitou 93 míst, turistická ubytovna – 4 objekty s celkovou kapacitou 194 míst, ubytovna – 3 objekty s celkovou kapacitou 24 míst. Gastronomické služby zajišťuje celkem 9 stravovacích zařízení (6 restaurací s celkovou kapacitou 420 míst, 1 pizzerie, 1 vinárna a 1 cukrárna). Doplnkovými službami je turistické informační centrum, opravna kol, bowling centrum, tenisové kurty.

Ve Velkých Pavlovicích kvete čilá spolková činnost, která je podporována městem. Mezi nejvýznamnější spolky patří Sbor dobrovolných hasičů (je zařazen mezi Jednotky požární ochrany II, mimo to se zapojuje do kulturního života města), Myslivecká jednota (pořádá plesy a podílí se na Velkopavlovickém vinobraní), Český zahrádkářský svaz, Český svaz chovatelů (pořádá výstavy, organizuje veřejné burzy), Český rybářský svaz (pořádá a účastní se rybářských soutěží, věnuje se také dětem), Český svaz včelařů (sdružuje včelaře 10 obcí, pořádá zájezdy, výstavy a různé kurzy), Dámský klub (patří k nejmladším a nejaktivnějším spolkům, vyznačuje se pestrou a rozmanitou činností), Spolek vinařů Víno z Velkých Pavlovic (pořádá různé akce, spolupracuje také v oblasti výroby či propagace vína), SPCCH (Svaz postižených civilizačními chorobami).

Mezi nejvýznamnější kulturní a společenské akce ve Velkých Pavlovicích patří srpnové krojované hody a zářijové Velkopavlovické vinobraní. Obě události prezentují především místní bohaté folklórní tradice, dávné zvyky a rituály. Velké Pavlovice jsou město, které se proslavilo vinařstvím a kvalitními víny. Proto snad nikoho nepřekvapí, že je větší na společenských akcích nerozlučně spojena právě s vínem.

Město Velké Pavlovice je dobře dostupné jak po silnici, tak po železnici. Městem prochází silnice druhé třídy č. II/421. Katastrálním územím Velké Pavlovice procházejí následující silnice a dálnice: D2 (Brno – Břeclav – státní hranice), II/421 (Terezín – Velké Pavlovice – Mikulov), III/42113 (Velké Pavlovice – Velké Bílovice), III/42114 (Velké Pavlovice – Boleradice). Přímé vlakové spojení má město s Hodonínem a s Břeclaví prostřednictvím regionální jednokolejné železniční trati číslo 255 Hodonín – Zaječín. Cestující z Velkých Pavlovic do Brna musí přestupovat jednou, a kdo jede vlakem do Hustopeč (přes Zaječín a Šakvice), musí přestupovat dvakrát. Spojení s Břeclaví je převážně s jedním přestupem. Autobusové spojení je bez přestupu do Břeclavi a do Hustopeč. S jedním přestupem se z Velkých Pavlovic dá cestovat do Brna a do Hodonína. Velké Pavlovice spravují 12,3 km místních komunikací. Město neprovozuje žádné placené parkoviště.

Ve Velkých Pavlovicích je k dispozici 31 prodejen nejrůznější povahy (prodej potravin – celkem 9 včetně pekařství, uzenářství, atd., prodejna nábytku, počítačů, papírnictví, apod.), 10 provozoven by se dalo zařadit mezi služby finanční a peněžní povahy. Dále je zde obyvatelům i návštěvníkům k dispozici 19 provozoven služeb, k tomu ještě 9 stravovacích a 13 ubytovacích zařízení. Občanům města je k dispozici městská knihovna a kino. Ve městě se nachází fotbalové hřiště a stadion, tenisové kurty a dětské hřiště. Vzdělání a výchova ve Velkých Pavlovicích je zabezpečena mateřskou školou, základní školou a gymnáziem. O volný čas dětí se také stará základní umělecká škola a Dům dětí a mládeže. Podle výběru z Registru zdravotnických zařízení Ústavu zdravotnických informací a statistiky jsou ve Velkých Pavlovicích 2 ordinace praktického lékaře pro dospělé, 1 ordinace pro děti a dorost, 2 ordinace stomatologa, 1 ordinace gynekologa. Ve městě se dále nachází kostel, hřbitov, kulturní dům, pošta, hasičská zbrojnice a policejní stanice.

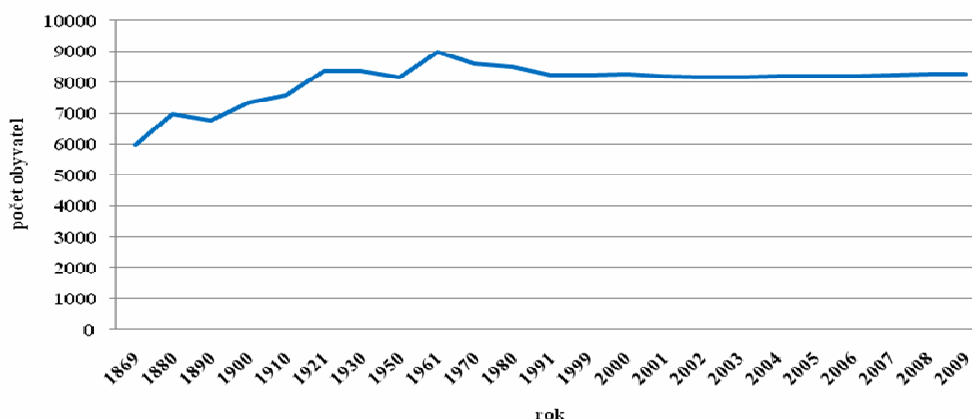
6.4. Mikroregion Modré hory

Velké Pavlovice jsou členem dobrovolného sdružení obcí Hustopečska, které bylo založeno v roce 2001 podle zákona o obcích²³. Je největší obcí a přirozeným střediskem mikroregionu Modré hory, jehož dalšími členy jsou Němčičky, Bořetice, Kobylí a Vrbice. Cílem založení tohoto svazku je spojit zájmy obcí v oblasti cestovního ruchu, vinařství a péče o krajinu. Dalším cílem je upoutání zájmu turistů na tento mikroregion, který nabízí historické, vinařské, kulturní a sportovní zázemí²⁴. Projekt je podporován Vinařským fondem ČR.

²³ <http://www.hustopecsko.net>

²⁴ <http://www.modrehory.cz>

Mikroregion má celkem 8 258 obyvatel. Nejvíce obyvatel (8 967) bydlelo na území v roce 1961. Od prvního sčítání lidu v roce 1869 počet obyvatel vzrostl až do roku 1961 přibližně o 2 200 osob. Mezi roky 1961-1991 počet obyvatel v mikroregionu klesal. Po roce 1991 se počet obyvatel v území téměř nemění. Vývoj v jednotlivých obcích byl diferencován, ale dá se říci, že vývojové tendence v jednotlivých obcích jsou dosti podobné. Největší nárůst počtu obyvatel zaznamenaly Velké Pavlovice, které měly už na začátku sledovaného období nejvíce obyvatel ze všech obcí v mikroregionu. Počet obyvatel zde vzrostl o 1 033. I obce Bořetice, Kobylí a Vrbice zaznamenaly zvýšení počtu obyvatel. Pouze v obci Němčičky byl konstatován úbytek počtu obyvatel za sledované období o 73.

Graf 10 Vývoj počtu obyvatel v mikroregionu Modré Hory 1869 – 2009

Zdroj: data ČSÚ, výpočet vlastní

Současný vývoj obyvatelstva analyzujeme na základě bilancí za posledních šest let (jedná se o období 2004-2009).

Tab. 17 Bilance obyvatel 2004 - 2009

Obec	N	Z	I	E	PP	MP	CP
Velké Pavlovice	159	169	300	300	-10	0	-10
Němčičky	27	40	83	74	-13	9	-4
Bořetice	72	62	134	101	10	33	43
Kobylí	111	109	223	169	2	56	58
Vrbice	79	72	124	119	7	5	12
Celkem	448	452	864	763	-4	103	99

Zdroj: ČSÚ, vlastní úprava

Vysvětlivky: N počet živě narozených, Z počet zemřelých, I počet přistěhovalých, E počet vystěhovalých, PP saldo přirozeného pohybu v ‰, MP saldo mechanického pohybu v ‰, CP saldo celkového pohybu obyvatelstva v ‰.

Celý mikroregion je populačně přírůstkový. Přirozený úbytek obyvatel v mikroregionu dosahuje 0,5 ‰, migrační přírůstek 12,5 ‰ a celkový přírůstek je 12 ‰ za sledované šestileté období. Z pěti obcí mikroregionu byly dvě obce populačně ztrátové (Velké Pavlovice, Němčičky) a zbývající tři zaznamenaly populační přírůstek.

Tab. 18 Obyvatelstvo podle stupně vzdělání (2001)

Obec	Velké Pavlovice	Němčičky	Bořetice	Kobylí	Vrbice
obyvatelstvo 15leté a starší	2 566	509	1 048	1 746	917
bez vzdělání	4	2	5	6	7
základní vč. neukončeného	721	154	312	532	268
vyučení a stř. odb.bez mat.	938	205	444	709	430
úplné střední s maturitou	658	110	199	373	144
vyšší odborné a nástavbové	60	11	16	29	13
vysokoškolské	171	21	40	87	24
nezjištěné vzdělání	14	6	32	10	28

Zdroj: ČSÚ, SLDB 2001, vlastní úprava

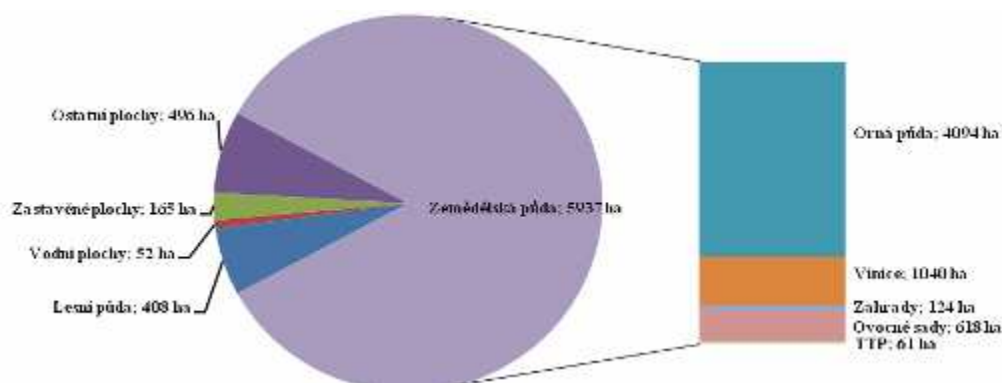
Podle stupně vzdělání převažují v mikroregionu osoby vyučené a se středoškolským vzděláním bez maturity (cca 40 % obyvatel). Přibližně 30 % obyvatel má základní vzdělání (řadí se sem i osoby s nedokončeným vzděláním) a 22 % obyvatel má vzdělání úplné střední s maturitou. Pouze 5 % obyvatel dosáhlo vysokoškolského vzdělání (většina jich je z Velkých Pavlovic; cca 170 obyvatel).

Tab. 19 Obyvatelstvo podle věku (2009)

Obec	Počet obyvatel	0-14 let	15-59 let	60-64 let	65 a více let
Velké Pavlovice	3068	405	1977	186	500
Němčičky	601	83	361	50	107
Bořetice	1340	186	882	70	202
Kobylí	2116	282	1349	120	365
Vrbice	1133	149	750	60	174

Zdroj: RIS, vlastní úprava

Podle věkové struktury převažuje v mikroregionu věková skupina 15-59 let (60 %) což jsou obyvatelé v produktivním věku. Druhou největší skupinou je obyvatelstvo starší 65 let (16 %). Na třetím místě je věková skupina 0-14 let (13 %).

Graf 11 Využití země mikroregionu Modré Hory (2009)

Zdroj: data RIS, vlastní úprava

Zemědělská půda zaujímá více než polovinu území. Typické pro dané území jsou vinice a sady, které zde zaujímaly v roce 2009 přibližně 1 658 ha. Podíly zastavěných ploch a ostatních ploch nejsou vzhledem k venkovskému charakteru celé oblasti vysoké. Země-

dělská půda dosahuje vysokého stupně zornění což je dáno její vysokou kvalitou a vhodnými klimatickými podmínkami. V území převládá klasické produkční zemědělství.

Obr. 34 Kobylí – obecní úřad. Foto M. Náplavová

Obr. 35 Vrbice – kostel. Foto M. Náplavová

Koeficient ekologické stability (Míchal, 1985) je 0,48. Jedná se o území intenzívně využívané, zejména zemědělskou velkovýrobou.

Ekonomicky aktivní obyvatelstvo tvoří 48,3 % populace mikroregionu. Nejvíce obyvatel pracovalo v odvětví průmysl a to 1 099 ekonomicky aktivních obyvatel, což znamená cca 28 %, u kterých byl v době sčítání zjištěn obor zaměstnání. Druhé odvětví, které zaměstnávalo nejvíce ekonomicky aktivních obyvatel je zemědělství, lesnictví, rybolov a to cca 15 % (604 ekonomicky aktivních obyvatel). Za zaměstnáním vyjíždělo ze své obce 37,5 % zaměstnaných obyvatel mikroregionu.

Tab. 20 Ekonomická aktivita podle odvětví (SLDB 2001)

Obec	Velké Pavlovice	Němčičky	Bořetice	Kobylí	Vrbice
Obyvatelstvo celkem	3101	601	1313	2092	1096
Ekonomicky aktivní	1500	274	615	1031	542
zemědělství, lesnictví, rybolov	181	64	63	220	76
průmysl	454	61	144	255	185
stavebnictví	147	25	77	110	71
obchod, opravy motor. vozidel a spoř. zboží	151	24	65	85	31
pohostinství a ubytování	56	15	13	43	17
doprava, pošty a telekomunikace	107	10	48	74	41
peněžnictví a pojišťovnictví	33	2	5	11	3
činn. v oblasti nemov., služ. pro podniky, výzkum	45	5	14	34	19
veřejná správa, obrana, soc. zabezpečení	94	14	12	32	20
školské, zdravotn., veterin. a sociální činnosti	145	20	35	88	27
ostatní veřejné a osob. služby	53	15	33	31	8
nezjištěné odvětví	34	19	106	48	44

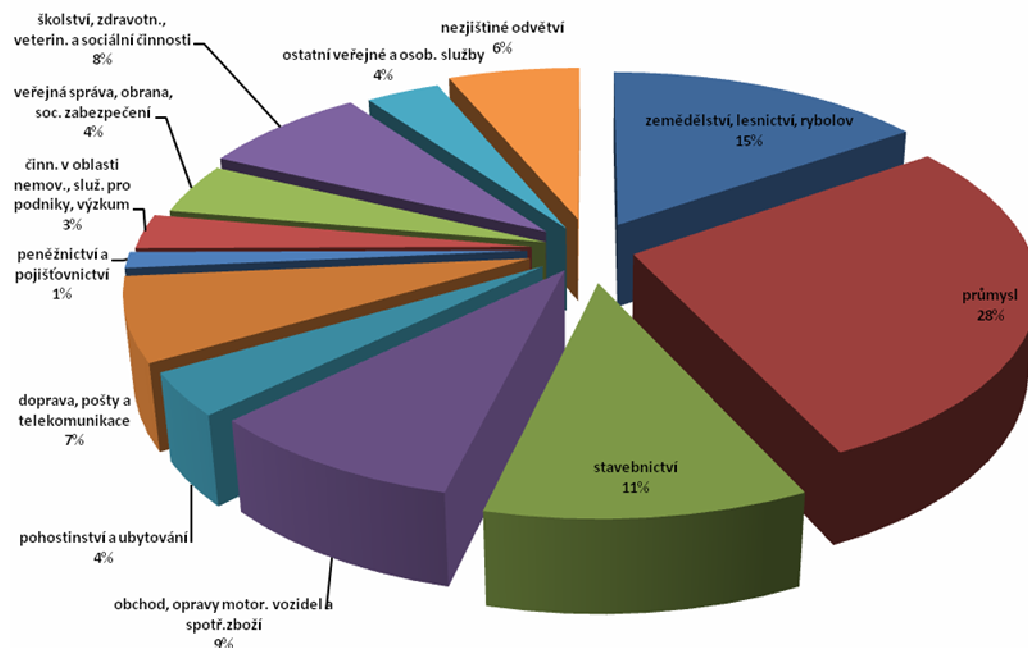
Zdroj: SLDB 2001, vlastní úprava

V roce 2009 působilo v mikroregionu celkem 1 772 podnikatelských subjektů. Nejvíce jich bylo ve městě Velkých Pavlovicích - přes 760 subjektů. Nejvíce subjektů na území mikroregionu působilo v odvětví obchod, prodej a opravy motorových vozidel a spotřebního zboží a pohostinství, přibližně 29,7 %. Počet subjektů působících v odvětví zemědělství, lesnictví, rybolov je 13 % a v odvětví průmysl 14 %.

Rozložení podnikatelských subjektů v obcích mikroregionu uvádí tabulka. Středními podniky kromě velkopavlovických jsou Manex & Co., s.r.o. Bořetice (výroba dřevěných výrobků), LOMAX & Co., s.r.o. Bořetice (výroba kovových dveří a oken) a Patria Kobylí, a.s. (zemědělství a potravinářská výroba).

Tab. 21 Velikostní struktura podniků mikroregionu Modré hory

Obec	Mikropodniky (1-9 zam.)	Malé podniky (10-49 zam.)	Střední podniky (50-249 zam.)	Celkem
Bořetice	34	9	2	45
Kobylí	31	7	1	39
Němčičky	7	2	0	9
V. Pavlovice	67	22	5	94
Vrbice	15	3	0	18
celkem	154	43	8	205

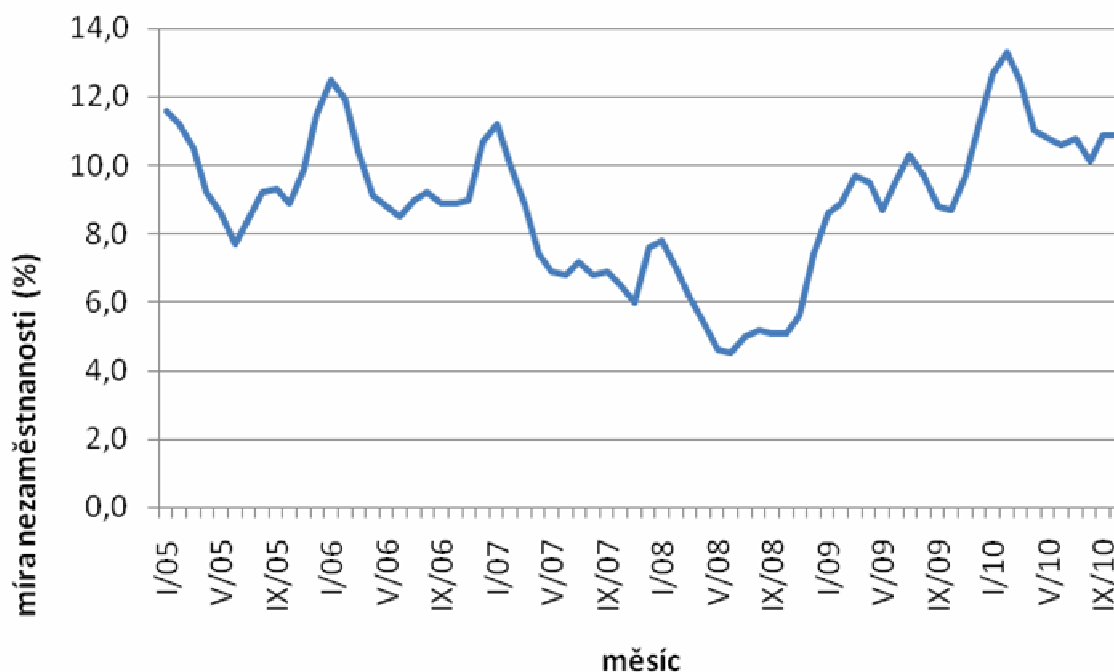
Graf 12 Ekonomické aktivity podle odvětví (SLDB 2001)

Zdroj: SLDB 2001, vlastní úprava

Na území mikroregionu působí v odvětví zemědělství tyto podniky, které obhospodařují velkou část zemědělské půdy: ZD Velké Pavlovice (rostlinná a živočišná výroba), ZD Němčičky (vinařství), ZD Bořetice (rostlinná a živočišná výroba) a PATRIA Kobylí, a.s. bývalé ZD Kobylí (vinařství). Ve Velkých Pavlovicích je 17, v Němčičkách 6, v Bořeticích

19, v Kobylí 11 a ve Vrbici 6 registrovaných vinařů. Celkem je tedy v mikroregionu registrováno 59 vinařů.

Významným problémem venkovských mikroregionů bývá nezaměstnanost. Vývoj nezaměstnanosti bývá ovlivněn roční sezónností, z dlouhodobého hlediska krizovými jevy v ekonomice a výkonností lokální ekonomiky. Po vysoké nezaměstnanosti na přelomu let 2005 a 2006 došlo k výraznému zlepšení situace. V létě roku 2008 klesla míra nezaměstnanosti pod 5 %. Krizový vývoj v ekonomice postihl mikroregion relativně silně, když na počátku roku 2010 překročila míra nezaměstnanosti 13 %. Nicméně z hlediska srovnání s jinými rurálními mikroregiony nelze označit Modré hory za mimořádně problematický. Navíc je nezaměstnanost v tomto regionu částečně kompenzována šedou ekonomikou, například prodejem vína, ovoce a zeleniny nebo sezónními pracemi ve vinohradech a sadech.

Graf 13 Vývoj nezaměstnanosti v mikroregionu Modré hory leden 2005 – říjen 2010

Zdroj: vypočteno podle dat Integrovaného portálu Ministerstva práce a sociálních věcí ČR

Krajina má předpoklady zejména pro realizaci pěší turistiky a cykloturistiky. Moravské vinařské stezky jsou dlouhodobým projektem rozvoje vinařství a turistiky na jižní Moravě a jsou přímo řízeny programem Zelené stezky Greenways. Za čtyři roky se do projektu zapojilo 220 vinařských obcí, bylo vyznačeno 1 090 km cyklistických tras. Moravské vinařské stezky využívá řada obcí a malých podnikatelů jako nástroj rozvoje šetrné turistiky a podpory malého podnikání. Ekonomický přínos je přímo svázán s úctou ke krajině, zachováním lidových tradic a obnovou kulturního dědictví spojeného s vinařstvím. Mikroregionem prochází řada vinařských stezek.

Počet ubytovacích, ale i stravovacích zařízení v mikroregionu mírně stoupá s rostoucím zájmem turistů o tuto oblast. V roce 2007 bylo v mikroregionu 36 hromadných ubytovacích zařízení a v roce 2010 to bylo již 47. K nejznámějším patří hotel Kraví hora.

Specifickým subjektem na území obce Bořetic je Svobodná spolková republika Kraví hora, vyhlášená v roce 2000. Republika má své volené orgány a hymnu, pasy i měnu. V roce 2001 jí podvýbor pro heraldiku a vexilologii poslanecké sněmovny Parlamentu ČR udělil právo užívat znak a prapor. Spolkovou republikou je proto, že areál sklepů má tři

části: Zahraničí (sklepy jsou postaveny 2 metry za hranicí katastrálního území Bořetice), Hliníky a Kraví hora, která je největší.

Tab. 22 Hromadná ubytovací zařízení v mikroregionu Modré Hory

Obce mikroregionu Modré Hory	Hromadná ubytovací zařízení, 2010					
	kategorie					
	penziony	turistické ubytovny	hotely	apartmány	jiné (v sou- kromí)	celkem
Velké Pavlovice	8	3	0	6	9	26
Němčičky	2	2	0	0	2	6
Bořetice	3	1	2	1	0	7
Kobylí	2	2	0	1	0	5
Vrbice	3	0	0	0	0	3
Celkem	18	8	2	8	11	47

Zdroj: data RIS, stránky obcí, vlastní úprava

Prezident a vláda se ihned po volbách ujali práce kolem vinařství a vinohradnictví. Organizují výjezdy za vinařskými zkušenostmi do sousedního Rakouska, žehnání mladému vínu roku a výstavy vín. Pro zvýšení znalostí a odbornosti vinařů zajišťuje přednášky odborníků a zve nejlepší a neúspěšnější vinaře Břeclavska na řízené degustace vín, pořádá recesistické akce. Na území republiky se nachází hotel a další ubytovací zařízení typu penzionů a vinných sklepů s ubytovacími kapacitami. V roce 2006 byla nad Kraví horou zpřístupněna dvanáctimetrová dřevěná rozhledna.

Obr. 36 Hotel Kraví hora má podobu řady vinných sklepů. Foto M. Náplavová

Obr. 37 Ulice vinných sklepů ve Svobodné republice Kraví hora. Foto M. Náplavová

Tato aktivita je příkladem progresivního marketingového tahu s cílem přilákání turistů. Jihomoravští vinaři jsou prakticky jedinými českými podnikateli v zemědělství, kteří dotáhli do konce úplný cyklus produkce, zpracování, marketingu a navazujících služeb. Jejich cílem není pouhé vypěstování vinné révy a její prodej zprostředkovatelům, ale zhodnocení tohoto produktu v místě, což je ekonomicky podstatně zajímavější.

Jiným příkladem orientace na cestovní ruch je sportovní areál v Němčičkách. Tento areál disponuje nejnižše položenou uměle zasněžovanou sjezdovkou s vlekem ve střední Evropě. Provozuje se na něm mimo jiné lyžařský výcvik a výcvik jízdy na snowboardu a kulturní akce. Další aktivitou je koupaliště. Obě zařízení mají k dispozici příslušnou in-

frastrukturou včetně ubytovacích zařízení s celkovou kapacitou 100 lůžek, stravovacích provozů a parkoviště. Sportovní zařízení je doplněno stadionem pro kopanou, tenisovými kurty a minigolfem. V roce 2010 byla dokončena bobová dráha. Plánuje se výstavba westernového městečka. Tato vybavenost výrazně přesahuje potřeby místních obyvatel této nepříliš velké obce a je určena pro turisty. Podstatné je, že kromě pracovních příležitostí pro 9 osob nabízí tento areál zimní i letní sportovní vyžití a navazující ubytovací a stravovací služby. To je jediný způsob, jak využít cestovního ruchu pro rozvoj obce.

Obr. 38 Němčičky: nejnižše položený areál sjezdového lyžování ve střední Evropě.
Foto M. Náplavová

Obr. 39 Němčičky: bobová dráha. Foto M. Náplavová

Do budoucna je možné počítat s rozvojem právě vinařské turistiky, pro kterou má dané území geografické předpoklady. Mikroregion disponuje množstvím sportovních zařízení a možnostmi pro sportovní vyžití. Díky mnohým přírodním reáliím a kulturním zajímavostem je oblast vhodná i pro pěší turistiku. Terén je vhodný také pro vybudování sítě koňských stezek. V mikroregionu se nachází mnoho vyhlídkových míst, například rozhledna Slunečná a Kraví Hora. Celá oblast disponuje dobrým turistickým značením a vzrůstajícím počtem informačních bodů. V území vede hustá síť kvalitních cyklostezek a cyklotras. Základní turistická infrastruktura (ubytovací, stravovací) je relativně dostačující. Existuje zde řada hromadných ubytovacích zařízení, které poskytují i stravování. Vedle těchto ubytovacích kapacit existuje i množství lůžek v soukromí (převážně ve vinných sklepech). V obcích jsou i pohostinství, která poskytují občerstvení.

7. Venkov jihomoravské vnitřní periferie

7.1. Charakteristika a zvláštnosti vnitřní periferie

Vnitřní periferii nazýváme odlehlé (mikro)regiony dnešního vnitrozemí. Společným znakem je absence plnohodnotných městských center a velká vzdálenost, respektive horší dosažitelnost významnějších středisek. Dalším charakteristickým rysem bývá členitý reliéf, limitující rozvoj zemědělství. Tyto oblasti se nacházejí zpravidla na hranicích sfér vlivu sousedních regionálních středisek, tedy konkrétně na okraji spádové oblasti Brna jako centra regionu.

Jihomoravská vnitřní periferie je z větší části vnitřní pouze z celostátního pohledu. Její podstatná část se totiž nachází na historické česko – moravské hranici. Pohraniční hvozdy mezi Moravou a Čechami tvořil vždy přírodní bariéru mezi oběma zeměmi s výrazně rozdílnými systémy osídlení. Zatímco osídlení Čech je výrazně centralizované s hlavním střediskem v Praze a vedlejšími centry na obvodu, je sídelní systém Moravy typicky tranzitní v severojižním směru se třemi středisky Brnem, Olomoucí a Ostravou, přičemž Olomouc, která leží uprostřed, je ze středisek nejslabší.

Vzhledem k tomu, že nové regionální uspořádání Česka nerespektuje přirozené historické hranice, je jihomoravská vnitřní periferie v řadě úseků posunuta mimo území Jihomoravského kraje. Na území kraje lze považovat za vnitřní periferie některé pasáže Českomoravské vrchoviny a především část severní hranice kraje proti kraji Vysočina a Pardubickému kraji v okrese Blansko. Poměrně rozsáhlé a členité území není zcela integrováno gravitační silou lokálního střediska Boskovic. Místní střediska Olešnice, Kunštát na Moravě a Velké Opatovice jsou příliš slabá na plnohodnotné plnění centrálních funkcí. Ani na druhé straně krajské hranice nenajdeme významnější centra.

7.2. Případová studie Olešnicko

Za modelový případ bylo zvoleno Olešnicko. Mikroregion je vymezen územím svazku obcí Olešnicko a zahrnuje obce Crhov, Kněževes (s místními částmi Jobova Lhota a Veselka), Křtěnov, Louka, Lhota u Olešnice, Olešnice, Rozsíčka, Ústup na ploše 4 540 ha. Jde v podstatě o území bývalé obce Olešnice z 80. let minulého století.

Obr. 40 Olešnice – náměstí. Foto L. Jakešová

Obr. 41 Olešnice – nákupní středisko. Foto L. Jakešová

Mikroregion leží v Nedvědicke vrchovině, na hranici tří okresů (Blansko, Žďár nad Sázavou, Svitavy), tří krajů (Jihomoravského, Pardubického a Vysočiny) a historických zemí Moravy a Čech. Středisko mikroregionu Olešnice je od nadřazeného subregionálního cen-

tra Boskovic vzdáleno 23 km. Nejbližší subregionální centra sousedních krajů leží ve vzdálenosti 21 km (Bystřice nad Pernštejnem) a 23 km (Polička). Ve všech uvedených směrech je třeba překonávat členitý terén.

Mapka 8 Mapa mikroregionu

Nedvědicá vrchovina je součástí Hornosvratecké vrchoviny. Území představuje mohutnou klenbu hluboko proříznutou údolím Svatky a jejích přítoků. Místa jsou opuštěná údolí a prolomy vyplněné miocenními sedimenty (Demek a Mackovčín, 2006). Území je tvořeno pestrou sérií starohorních přeměněných hornin moravika svratecké klenby - zejména pararul, svorů a fylitů, s četnými vložkami kvarcitů, krystalických vápenců, amfibolitů a metabazitů, v jižní části s převládajícími rulami. Ve sníženinách jsou pevné horniny překryté nezpevněnými svahovými, či říčními sedimenty, zejména hlínami a písky.

Území mikroregionu se nachází v mírně teplé klimatické oblasti MT3 (Quitt, 1971). Klima je mírné až mírně chladné, suché až mírně suché. Průměrná roční teplota je tu 6,4 °C. Nejvíce jasných dnů je v srpnu a září. Průměrná roční teplota se pohybuje kolem 6,5 °C. Nejteplejším měsícem je červenec s průměrnou teplotou cca 16,5 °C, nejchladnějším leden s průměrnou teplotou cca -4 °C.

V okolí Olešnice, která leží mezi řekami Svatkou a Svitavou, probíhá jejich rozvodí - přibližně na spojnici obcí Ústup, Rozsíčka a Rozseč. Povodí řeky Svitavy leží na východě a severovýchodě a je tvořeno přítokem této řeky, říčkou Křetínkou. Ve vzdálenějším okolí městečka se nacházejí dvě uměle vytvořené vodní plochy. Na řece Svatce, u obce Vír, je to Vířská přehrada a na Křetínce, mezi Křetínem a Letovicemi je vodní nádrž Letovice, často nazývaná také Křetínka. Vedle přítoků říčky Hodonínky (nebo též Nyklovického či Olešnického potoka) a tohoto páteřního toku mikroregionu je v území též řada rybníků. Protipovodňová opatření v městě Olešnici jsou tvořena poldry, které mají zadržovat povodňovou vlnu nad zastavěným územím, a které jsou tvořeny převážně hrázemi v údolích v povodí Veselského potoka. Poslední bleskovou povodní bylo území postiženo v roce 2002 (Vaishar, 2002).

Půdní pokryv na území mikroregionu vznikl zejména v závislosti na charakteru podloží. Převažují typické kambizemě (hnědé půdy), převážně v silně kyselé varietě. Na živějších matečních materiálech jsou mezobazické, částečně eubazické hnědé půdy. Na

krystalických vápencích rendziny, na kvarcitech oligobasické hnědé půdy – rankery. Na svahovinách s větším podílem spraše a jílu leží illimerizované půdy až hnědozemě, pseudogleje s naplavenými půdami, převážně glejovými.

Rostlinstvo Olešnicka má však mnohem výraznější zastoupení ve výskytu horských a podhorských druhů, které pronikají i do nižších poloh, například do údolí Olešnického potoka, nebo na sever směřované svahy. K těmto druhům patří např. řeřišnice chlupatá, rosnatka okrouhlolistá, kuklík potoční, pětiprstka žežulník, zapalice žlutochovitá, bledule jarní, vstavač plamatý. Živočiškové se projevují v krajině méně výrazně než rostliny. Jsou to především obratlovci, kteří tvoří pouze necelé jedno procento naší fauny. I mezi volně žijícími obratlovci ovšem najdeme mnoho druhů hospodářsky významných, chráněných, nebo nápadných.

Současná krajina Olešnicka je lidskou činností podstatně změněna. Poměrně zachovalé bučiny s horskými druhy v podrostu jsou na jih od Olešnice v povodí Hodonínky (Loucká obora). Na území převládají smrkové lesy. Na odlesněných plochách jsou louky, pastviny a ne příliš úrodná pole (Peša, 2000a). Z hlediska přírodních a estetických hodnot je území mikroregionu Olešnicko velmi cenné. Celé náleží díky nenarušenému krajinnému rázu k přírodnímu parku Svratecká hornatina sousedící s přírodním parkem Halasovo Kunštátsko. Přírodní park Svratecká hornatina zasahuje do tří okresů a jeho plocha zabírá 100 km².

Severozápadně od Lhoty je situováno zvláště chráněné území - přírodní památka Lhotské jalovce a Lhotské stěny. Dalším cenným územím je teritorium kolem Kněževsi a Veselky s velmi působivými rozhledy severním směrem na údolí Křetínky. Severně od Jobovy Lhoty je situováno zvláště chráněné území - přírodní památka V Jezdinách, severozápadně od Kněževsi se nachází přírodní památka Kavinský potok.

Ves Veselka je vyhlášenou venkovskou památkovou zónou. Objekty lidové architektury využívané k rekreaci výrazně převládají nad objekty trvale obydlenými, řada objektů je zchátralá. Okolí obce Louka tvoří velmi cenné území s rozsáhlými lesními komplexy Loucké obory. Jedná se o zvláště chráněné území - přírodní památku Loucká obora. Jihozápadně od Rozseče se nachází přírodní památka Cukl a Rozsečské rašeliniště (Peša, 2005).

Obr. 42 Pohled na Olešnici od jihu směrem k severozápadu. Foto L. Jakešová

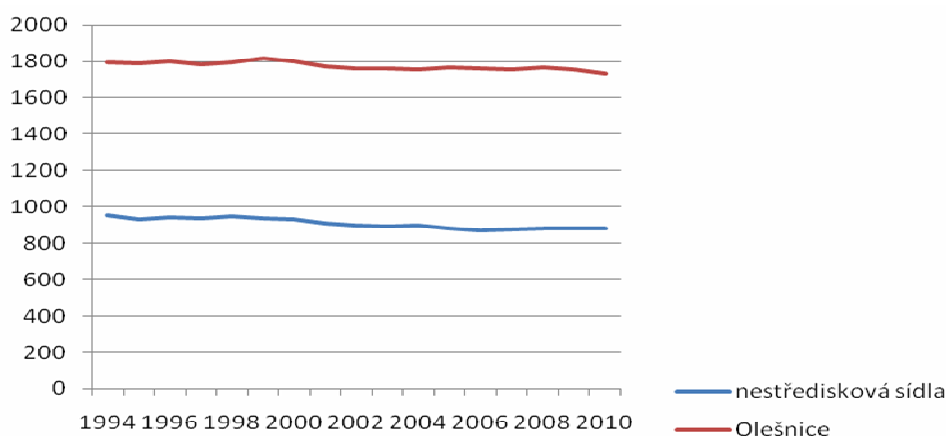

Obr. 43 Nejvýznamnější olešnický podnik – Mlékárna Olešnice. Foto L. Jakešová

K 1. lednu 2010 měl mikroregion 2 814 obyvatel, z nichž 62 % bydlelo v centru mikroregionu městu Olešnici. Mikroregion má rozdrobenou sídelní strukturu, 3 obce mají do 100 obyvatel a další 3 obce mají 100 až 200 obyvatel. V nich žije přibližně 26 % obyvatelstva. Některé obce mají ještě další místní části. Tato sídelní struktura odpovídá členitosti reliéfu. Hustota zalidnění mikroregionu činí zhruba 65 obyvatel na km², což představuje právě polovinu celostátního průměru.

V roce 2006 byla věková struktura obyvatelstva ještě progresivní. V předproduktivním věku 0-14 let bylo 15,8 % obyvatel, v produktivním věku 15-64 let 70,2 % a v poproduktivním věku 65 a více let 14 % osob. Kromě převahy mladých je významný i vysoký podíl obyvatelstva v produktivním věku. Existují však lokální rozdíly. Zatímco větší obce Olešnice, Crhov, Kněževes a Křtěnov mají převahu mladých obyvatel, nejmenší obce mají naopak převahu osob v poproduktivním věku – v některých případech i velmi výraznou (zejména Louka a Ústup).

Od roku 1994 (od doby, kdy platí současná administrativní struktura) se počet obyvatel jak Olešnice, tak nestřediskových obcí mírně snižuje. Přitom nestředisková sídla spolu dosahují v celém období zhruba polovinu obyvatel Olešnice. Rozhodující ztráty utrpělo obyvatelstvo nestřediskových sídel Olešnicka již dříve, zejména v 70. a 80. letech, kdy se plně projevilo fungování tzv. střediskové soustavy osídlení. Mezi roky 1971 a 1985 přišel například Crhov o 21 % obyvatel, Kněževes o 17 % a nejvíce Lhota u Olešnice o 43 % populace. Naproti tomu Louka ztratila 44 % obyvatel mezi léty 1986 a 2000.

Graf 14 Vývoj počtu obyvatel Olešnicka 1994 – 2010 (k 1. lednu)

Zdroj dat: Český statistický úřad Praha (Databáze demografických údajů za obce ČR)

V řadě odlehlých sídel dochází k procesu, kdy mladí a kvalifikovaní občané odcházejí a na jejich místa se vracejí důchodci, přitahovaní do regionu klidným prostředím a nižšími životními náklady. Může se tedy reálně zhoršovat věková, případně i vzdělanostní struktura populace, aniž by ubýval počet obyvatel²⁵.

Obr. 44 Domy na svažitém náměstí. Foto L. Jakešová

Obr. 45 Olešnice – základní škola. Foto L. Jakešová

²⁵ Nepublikovaná studie Ústavu geoniky AV ČR

V mikroregionu převažují pochopitelně rodinné domy. Bytové domy jsou tu spíše ojedinelé. Při sčítání lidu, domů a bytů v roce 2001 bylo v mikroregionu zaregistrováno celkem 872 domů. Bytový fond mikroregionu Olešnicko zahrnoval v době sčítání lidu, domů a bytů v roce 2001 celkem 1 080 bytů, z toho 852 trvale obydlených (tj. přes 70 %). Přes nárůst počtu trvale obydlených domů v létech 1980-2000 v Olešnici a Křtěnově je patrný jejich výrazný pokles zejména v malých obcích – Ústupu, Lhotě u Olešnice, Rozsíčka a Louce. Trvale obydlené domy se postupně přeměňují na rekreační objekty nebo zůstávají neobydlené (Peša, 2005).

Tab. 23 *Charakteristiky bydlení (Zdroj: SLDB 2001)*

Obec	Počet domů	Trvale obydlené RD	Počet bytů	Trvale obydlené byty
Crhov	60	43	75	56
Kněževes	83	47	92	56
Křtěnov	62	48	75	59
Lhota u Olešnice	14	12	16	14
Louka	40	24	44	27
Olešnice	539	431	689	579
Rozsíčka	57	33	69	48
Ústup	17	11	20	13
Celkem	872	692	1080	852

Ubytovací kapacity jsou zastoupeny hotelem Závřší v Olešnici pro 30 ubytovaných, chatovým táborem se zděnou budovou ve Lhotě u Olešnice (80 lůžek) a rekreačním střediskem CHEMONTU Brno ve Čtyřech Dvorech. Chat je v subregionu minimum - asi 15 objektů, nejvíce ve Lhotě u Olešnice. Naproti tomu počet chalup je relativně vysoký. V celém subregionu bylo napočítáno okolo 370 objektů, z toho v samotné Olešnici 220 chalup. Převážně chalupářská je Veselka. Tlak na bydlení vzniká především v Olešnici a sporadicky i v Křtěnově, který leží ve výhodné dopravní dostupnosti do Olešnice.

Obr. 46 *Ulice Vejpustek. Foto L. Jakešová*

Obr. 47 *Pohled z moravské na německou stranu. Foto L. Jakešová*

Olešnický region je s okolím spojen poměrně hustou silniční sítí. Páteřní komunikací Olešnicka je silnice II. třídy č. 362 Polička – Olešnice – Rozseč. Část obcí mikroregionu je

na Olešnici přímo napojena radiálními silnicemi III. třídy. Problematická silniční síť je u vsí Rozsíčka, Ústup, Veselka a zejména Jobova Lhota. Ty využívají ke spojení s Olešnicí také zpevněných zemědělských komunikací, které se však v zimních měsících neudrží.

Odlehlost obcí od města Olešnice je méně než 15 minut, ale do sídla obvodu obce s rozšířenou působností Boskovic dojedou obyvatelé obcí za téměř 50 minut. Dalo by se říci, že spojení mezi většími městy na hlavním tahu je poměrně dobré, avšak doprava mezi spádovými obcemi a Olešnicí je horší. Vzhledem k tomu, že Olešnickem nevede žádná železniční trasa a nejbližší železničními stanicemi jsou Letovice (15 km) a Skalice nad Svitavou (18 km), byla v regionu podpořena autobusová doprava. Autobusy spojují Olešnici s městy Brnem, Boskovicemi, Bystřicí nad Pernštejnem, Letovicemi, Žďárem nad Sázavou a Poličkou. Došlo ke zvýšení počtu linek a spojů. Za zlepšení této situace vděčí zahájení provozu integrovaného dopravního systému v roce 2007.

Způsob likvidace komunálních odpadních vod patří k průvodním problémům velké a řídce osídlené plochy území mikroregionu. Město Olešnice se také potýkalo s problémem odpadních vod. Situaci napomohla výstavba předčisticích zařízení v potravinářských podnicích Olešnice a konečně i výstavba obecní čistírny odpadních vod u Olešnického potoka na hranicích katastru se Křtěnovem. Menší obce ale nejsou vybaveny kanalizačními systémy napojenými na čistírnu.

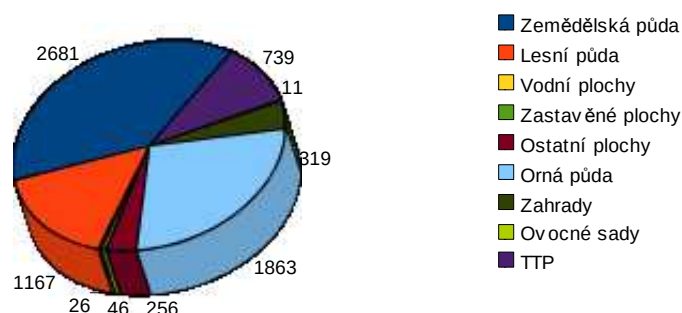
Na velkých plochách na sever, jih a východ od Olešnice byl přeměněn původní rostlinný porost v pole, louky a pastviny. V lesích, které zauímají 27 % rozlohy území mikroregionu a jsou soustředěny zejména do jeho jižní a západní části, je charakter vegetace obecně přírodnímu stavu nejbližší. Mimo les převažuje zemědělské využití půdy s rozsáhlými plochami orné půdy, avšak vzhledem k charakteru reliéfu mikroregionu je v území i poměrně vysoké procento zalučnění.

Tab. 24 Zastoupení jednotlivých kategorií využití krajiny v ha

Subregion	Celkem	Zemědělská půda	Lesní půda	Vodní plochy	Zastavěné plochy	Ostatní plochy
Olešnice	1252	940	192	9	23	88
Křtěnov	282	219	35	2	4	22
Kněževes	520	309	179	1	4	28
Crhov	367	293	46	3	3	22
Rozsíčka	402	321	50	3	5	24
Louka	860	269	551	5	4	31
Lhotka u Olešnice	226	93	105	2	1	25
Ústup	265	237	9	1	2	16
Celkem	4174	2681	1167	26	46	256

Zdroj: CSÚ

Největší podíl zemědělské půdy byl zjištěn v Olešnici a dále pak v obcích Rozsíčka, Kněževes a Crhov, nejnižší v obci Lhotka u Olešnice. Zornění dosahuje hodnoty 67 % zemědělské půdy. Nejvíce trvalých travních porostů najdeme v Olešnici a Kněževsi, minimum v Ústupu. Výměra lesních pozemků je nevyšší v obci Louka, nejnižší lesnatost pak představuje území obce Ústup. Poměr zastavěných ploch nepředstavuje velké rozdíly mezi jednotlivými obcemi.

Graf 15 Zastoupení jednotlivých kategorií využití půdy v Mikroregionu Olešnicko.

Zdroj: ČSÚ

Tab. 25 Struktura půdy

	Celkem	Orná půda	Zahrady	Ovocné sady	TTP
Olešnice	1252	637	278	8	268
Křtěnov	282	137	6	0	75
Kněževes	520	196	14	0	99
Crhov	367	232	6	1	54
Rozsíčka	402	269	4	0	48
Louka	860	182	5	1	82
Lhotka u Olešnice	226	11	3	1	79
Ústup	265	199	3	0	34
Celkem	4174	1863	319	11	739

Zdroj: ČSÚ

Přestože kraj okolí Olešnice není příliš úrodný, od nepaměti se zdejší lidé živilí zemědělstvím. Okolí Olešnice lze zařadit do bramborářsko-obilné oblasti. Převládá orná půda s 1 863 ha a pěstuje se především ječmen jarní, pšenice ozimá, žito ozimé, méně oves a krmná kukuřice. Vedle obilovin to byl len, který se zde v minulých stoletích pěstoval. Len je dnes plodinou na Olešnicku téměř zapomenutou (Peša, 2000b). Brambory jsou sázeny na ploše srovnatelné s plochou osetou pšenicí nebo žitem. Častým jevem je rozšiřování luk a pastvin, některé příkré kopce jsou zalesněny. Lesní hospodářství se tak stává poměrně výnosným odvětvím, na němž závisí i značná část místního zpracovatelského průmyslu a obecních rozpočtů. Oblast živočišné výroby je zaměřena na chov hovězího dobytka v kravínech. Část jatečního dobytka je chována ve výbězích na Závřší (Peša, 2000a).

Na Olešnicku proběhla na počátku 50. let tvrdá kolektivizace včetně politických procesů. Zemědělská výroba byla postupně soustředěna do JZD Mír Olešnice, které se v rámci transformace rozdělilo nejméně na tři subjekty na bázi společností s ručením omezeným. V Olešnici samotné působí především AGROSPOL, který obhospodařuje rovněž zemědělskou půdu v Kněževsi a Ústupu. Dalším relativně velkým zemědělským subjektem je CORPO Louka s farmami také v Crhově, Křtěnově, Lhotě u Olešnice a Rozsíčkách. Další nástupnický subjekt JZD Mír je zastoupen farmou AGRONU Sulíkov v Rozsíčkách.

V mikroregionu se zachovalo několik samostatných zemědělců v Crhově (s větší výměrou, ale aktivních jako kovozezemědělci), v Kněževsi (jeden s výměrou 40 ha), Křtěnově (jeden s 30 ha), ve Lhotě u Olešnice (jeden s 15 ha, kterého živí mléko a les) a v Ústupu. Rodinných farem je minimum a není pravděpodobné, že by mohly tvořit významnější podíl na zemědělské produkci regionu. Navíc lze předpokládat postupné snižování jejich počtu, neboť hlavní motivací jejich přetrvávání je vztah k půdě, který je typický spíše pro starší generace. Vzhledem k tvrdé práci, rizikům počasí a výkyvů trhu a znemožnění mobility není tento obor podnikání atraktivní pro mládež. Určitou perspektivu by mohly rodinné farmy mít ve spojení s dalšími aktivitami, například agroturistikou nebo specializací na výnosné produkty. S tímto záměrem je ovšem v rozporu věková struktura soukromých zemědělců.

Rozhodujícím průmyslovým odvětvím na Olešnicku zůstává potravinářství, dalším je průmysl kovozapracujících. Průmyslová výroba v regionu je spjata s malými, maximálně několika středními podniky, soustředěnými do Olešnice. Ještě počátkem 90. let bylo v Olešnici asi 600 pracovních míst v průmyslu.

Nejvýznamnějším současným průmyslovým podnikem je Mlékárna RMD Olešnice s asi 160 zaměstnanci, která patří k největším mlékárnám na Moravě. Podnik investoval do moderní technologie a je třetím největším výrobcem másla v ČR. Součástí komplexu je kravín pro 600 krav a další provozy včetně autodopravy. Druhým největším podnikem je MORAVIAFLOR se 100 zaměstnanců, podnik s tradiční výrobou umělých květín - dnes pietního charakteru. Agroplast s kovovýrobou dává práci 60 lidem, další pracovní příležitosti jsou v menších podnicích i u některých fyzických osob. Jediná další výroba průmyslového charakteru vznikla na bázi bývalé přidružené výroby JZD v Rozsíčkách. Jde o podnik na výrobu mražených potravin GRONKA s.r.o. s 25 zaměstnanci. Družstvo si podrželo také výrobu drátěného programu s rovněž asi 25 pracovníky.

Obr. 48 Sokolovna – kulturní dům. Foto L. Jakešová

Fyzické osoby podnikají rovněž především v Olešnici. V ostatních obcích je aktivních jen málo fyzických osob. Někteří z těchto podnikatelů však poskytují pracovní příležitosti (klempířství v Crhově, pila v Kněževsi). Pro další rozvoj malého podnikání chybí kapitál a v nestřediskových obcích je bariérou příliš malý lokální trh. Lidé podnikají většinou v tradičních oborech. V roce 1997 skončila výroba limonád s tradicí od roku 1888. Další potravinářskou firmou, která ukončila provoz v roce 2006, je firma K. Čápek a syn, končí tak další tradiční výroba s více než stoletou historií. Náhradou masné výroby je nová olešnická firma Řeznictví a uzenářství F. Šutera.

Olešnicko poskytuje asi 1 150 pracovních příležitostí, z toho Olešnice sama 950 pracovních míst. Mezi ostatními obcemi vyniká Rozsíčka, která má 80 pracovních míst. Další obce mají pracovních příležitostí minimum. Přesto je nezaměstnanost v samotné Olešnici relativně nízká (8,3 % v říjnu 2010). V dalších obcích kromě Kněževsi a Křtěnova však překračuje celokrajský průměr a v Louce dosahuje až 20,7 %. Největší nezaměstnanost postihuje skupinu obyvatel majících zakončené studium výučním listem ve věku 50 let a více, a to především muže. Úřad práce zaevidoval 17 dlouhodobě nezaměstnaných nad 12 měsíců, a to 10 žen a 7 mužů. Evidovaných nad 6 měsíců je však dvojnásobek. Relativně stálým jevem je i skutečnost, že u skupiny nezaměstnaných nad 6 měsíců se za poslední roky téměř nic nezměnilo. Této skupině obyvatel nabízí obec ve spolupráci s úřadem práce tzv. veřejně prospěšná místa. Ze statistik vyplývá, že s rostoucí vzdáleností od střediska roste i podíl dlouhodobě nezaměstnaných.

Po počáteční expanzi drobného podnikání na začátku 90. let dochází postupně ke zpomalování tempa vzniku nových podnikatelských subjektů. V současné době je toto zpomalení nejen důsledkem téměř nasycení podnikatelského trhu, ale také důsledkem celkového nepříznivého vývoje ekonomické situace v České republice - nedostatek kapitálu pro vznik nových firem, nízká kupní síla obyvatelstva a v neposlední řadě nízký stupeň urbanizace území. Dalším problémem je postupná změna věkové struktury v nejmenších obcích ve prospěch starších obyvatel. Mladí lidé z těchto obcí postupně odcházejí a obce se stávají „rekreačním střediskem“ pro chataře a chalupáře nebo venkovským domovem důchodců.

Klidné prostředí vytváří lokalizační podmínky pro zařízení typu domovy důchodců, domovy mládeže, speciální léčebny a podobně. Pro obce by tato funkce znamenala nezanedbatelné množství pracovních příležitostí s vysokou úrovní jistoty udržení práce, příliv několika kvalifikovaných lidí, udržování jinak chátrajících objektů ve slušném stavu.

Zařízeními lékařské péče je vybavena pouze Olešnice. Lékárna i ordinace praktických lékařů, stomatologa, pediatra a gynekologické ambulance jsou umístěny v budově lékařského střediska na ulici Rovečínské. Léky si pacienti vyzvedávají v lékárně v přízemí střediska. Problém je ovšem s dopravním spojením z obcí, které nemají zdravotnické zařízení. Složitější vyšetření a léčbu onemocnění vyžadujících například operativní zákrok poskytuje nemocnice v Boskovicích. Ošetrovatelsko-pečovatelská služba zajišťující rozvoz obědů pro důchodce a invalidní občany funguje v Crhově a Olešnici. Péče o seniory v domě s pečovatelskou službou je poskytována v Olešnici.

V obci jsou poměrně dobře rozšířené služby. Nachází se zde více než 10 obchodů s potravinami, řeznictví a uzenářství, drogerie, obchody s oděvy, elektrem, domácími potřebami, dále trafika a papírnictví, holičství a kadeřnictví, kosmetika, čistírna, dřevovýroba, autoškola, malířství a natěračství, květinářství. Sféra služeb obyvatelstvu se postupně rozšiřuje, přesto se ještě za mnohými vyjíždí do vzdálenějších měst. Relativně významnými zaměstnavateli jsou Výchovný ústav a střední škola Olešnice (50-99 zaměstnanců), Základní škola Olešnice (25-49 zaměstnanců) a Obec Olešnice (20-24 zaměstnanců).

Hlavním problémem periferních oblastí je dostupnost nejbližších měst a středisek pracovních příležitostí. V mikroregionu Olešnice lze z výsledků sčítání v roce 2001 vyčíst především skutečnost, že mikroregion je silně vyjíždkový. Z celého mikroregionu vyjíždí za prací 60 % pracujících. Z hlediska zabezpečení pracovních příležitostí obyvatelstvu je nejvíce samostatná Olešnice, z níž za prací vyjíždí jen 47 % ekonomicky aktivního obyvatelstva, zbývající obyvatelé pracují v místě. Nejčastějším cílem výjezdu jsou Boskovice a Letovice (Peša, 2005). Nejčastější vyjížďka do zaměstnání a škol se uskuteční v rámci okresu. Díky dostupnosti integrované veřejné dopravy je však umožněno cestovat za prací i v rámci kraje. Doba cesty vyjíždějících za prací se tak nejčastěji pohybuje od 15 do 29 minut.

Tab. 26 Počty Ekonomicky aktivních obyvatel

Obec	Obyvatel celkem	Ekonomicky aktivní	Ekonomicky neaktivní	Vyjíždějící za prací		
				v rámci okresu	v rámci kraje	do jiného kraje
Crhov	187	90	97	53	8	5
Kněževes	191	88	103	43	5	13
Křtěnov	211	93	117	54	8	3
Lhota u Olešnice	37	15	22	7	2	-
Louka	78	29	49	16	4	1
Olešnice	1786	831	931	224	88	50
Rozsíčka	163	78	85	39	5	3
Ústup	39	16	23	10	2	-

Zdroj: SLDB 2001

Školství v Olešnici má několik století dlouhou tradici. Tato tradice sahá až do počátku 17. století. Stávající budova základní školy byla postavena v roce 1910 a je již čtvrtou budovou. Docházejí sem děti z Olešnice, Trpína, Kněževsi, Hlásnice, Křtěnova, Crhova, Louky, Jobovy Lhoty, Rozsíčky, Ústupu a v posledních letech i z Rozseče.

Staletou dominantou náměstí je kostel sv. Vavřince. Nejnovější z olešnických kostelů je pak budova stojící nad ulicí Rovečinskou. Jedná se evangelický kostel z roku 1860. Další dominantou je kostel sv. Mikuláše. Budova velmi výrazně změnila svoji podobu. Kostel byl totiž do současné podoby zcela zmodernizován v roce 1852. Postaven však byl mnohem dříve, a to v roce 1725 nákladem tehdejšího majitele kunštátského panství Jana z Lamberka.

Zajímavou historií se pyšní Kulturní dům - sokolovna. V letech 1809-1810 sloužila jako továrna na zpracování bavlny, později byla obcí přestavěna na školu a byty pro učitele. Posléze budovu od obce odkoupil místní Sokol, budovu přestavěl a od roku 1929 tu byla sokolovna. Od roku 1988 je přestavěna na kulturní dům. Najdeme tu velký sál, jeviště, klubovnu, dvě oddělení knihovny a kinosál. Zde je od roku 2006 první digitální kino na Moravě. V zahradě je přírodní výletišť s parketem i zázemím. Za zmínku stojí také Lamberský zámek, nevelký barokní zámek z roku 1700. Barokní budova však byla v minulosti nevhodně modernizována na byty, sklady, kanceláře a v současnosti je celý objekt ve špatném stavu.

Obr. 49 Kostel sv. Vavřince. Foto L. Jakešová

Obr. 50 Evangelický kostel. Foto L. Jakešová

Od května do konce září je možnost navštívit expozici figurín olešnických strašidel. Prohlídka probíhá ve sklepení, expozice je doprovázená výkladem, hudbou a strašidelnými zvuky. Kulturní dům z roku 1988 je i nadále centrem kulturního dění. Vedle něj je k dispozici také kinosál, dvě oddělení knihovny s více než 10 000 svazky a výletišťe na zahradě. Ve všech obcích jsou vybudována výletišťe a hřišťe, provozují se různé sporty, soutěže dobrovolných hasičů, různé akce pro děti organizované zájmovými sdruženími a obcemi. Téměř ve všech obcích se konají tradiční hody, plesy, taneční zábavy, ostatky.

Olešnicko je spojeno s velmi zajímavou tradiční výrobou, dnes řazenou do kategorie uměleckých řemesel, v republice ojedinělých. Je to výroba modrotisku, která se v Olešnici se traduje už od 17. století. Díky pěstování lnu v málokteré chalupě chyběl dřevěný stav, na kterém se tkalo plátno, které se barvilo přírodním barvivem indigem. Na plátno se tisklo ručně přitlačením formy namočené do barvy odpuzující hmoty (tiskařský pop) a pak se plátno obarvilo. Strojový tisk v továrnách znamenal konec ručního tisku plátna a tak je olešnický modrotisk výrobou velice vzácnou. Dílna u Danzingerů používá dodnes forem i receptur předávaných z generace na generaci přes 150 let.

Zajímavá je architektura některých zachovalých domů z minulých staletí. Většina těchto domů se nachází na Horním Vejpustku. Známy je také Hlouškův mlýn na cestě do Crhova. V dnešní době převažuje výstavba přízemních domů se sedlovou střechou s rozsáhlými zahradami okolo. Přírodní materiály nejsou preferovány. Naopak, běžný je beton, omítané zdvo, umělé hmoty apod.

Přírodní podmínky představují potenciál pro zdravý životní styl a sport. Malebná krajina s dalekými výhledy avšak s mírnými svahy je vhodná pro méně náročnou cykloturistiku, pěší turistiku a zimní, zejména běžecké sporty. Významné zastoupení zimní turistiky má region ve Ski-areálu Olešnice. Olešnicko se tak stává vyhledávaným místem rekreace především obyvatel Brna a okolí. Své postavení by zde našla i pomalu se rozvíjející venkovská turistika. Dalšími produkty cestovního ruchu, které mají potenciál pro rozvoj, jsou folklórní a gastronomické akce.

Překážku na cestě v rozvoji komerční turistiky v tomto mikroregionu lze spatřovat především v chybějících ubytovacích zařízeních a další infrastruktuře. Existuje minimum ubytovacích zařízení typu rodinných penzionů či hotelů, která by mohla poskytnout příjemné ubytování nenáročným turistům.

Obr. 51 Lidová architektura v Olešnici.
Foto L. Jakešová

Obr. 52 Hlouškův mlýn v Olešnici.
Foto L. Jakešová

V obcích mikroregionu panuje relativně bohatý spolkový život. Podařilo se udržet některé tradiční kulturní a společenské akce, jiné tradice se pak daří zakotvit v podvědomí lidí a úspěšně rozvíjet. Počátek 21. století je obdobím snahy podpořit turistický ruch, ke

kterému přispívá i činnost řady olešnických spolků (Peša, 2008b). Nejvýznamnějšími spolky jsou TJ Sokol Olešnice, Orel, jednota Olešnice, Sbor dobrovolných hasičů v Crhově, Kněževsi, Křtěnově, ve Lhotě, v Louce, Olešnici, Rozsíčkách, Ústupu, myslivecká sdružení v Louce a Olešnici, fotbalový klub FC Olešnice, místní organizace Svazu chovatelů drobného zvířectva, Moravského rybářského svazu, Českého svazu včelařů, Svazu tělesně postižených. Specifickými spolky jsou Trampská osada Zmijáci a Mateřské centrum Hastrmánek.

Obr. 53 Lyžařský areál Olešnice.
Foto L. Jakešová

Obr. 54 Krajiný ráz Olešnicka.
Foto L. Jakešová

Jednotlivé obce Olešnicka patří mezi malá a velmi malá sídla. Křtěnov je krátkou řadovou obcí při Olešnickém potoce, u silnice do Hodonína. Bezprostředně sousedí se zastavbou Olešnice, a proto je zde větší zájem o výstavbu domů než v ostatních menších obcích mikroregionu. Turisticky zajímavé jsou památné stromy a zachovalá architektura Podhrázského mlýna.

Crhov je obdélníkovou návěsí obcí na jihovýchod od Olešnice při silnici do Rozseče a Kunštátu. Turisticky zajímavý je kříž z roku 1848 na paměť zrušení roboty, dřevěný mlýn, kaplička na návsi, roubené stavení na návsi a cyrilometodějský kámen. Rozsíčka jsou oválnou návěsí obcí na silnici přes Sulíkov a Rudku do Kunštátu. Kulturní dům slouží pro pořádání kulturně společenských akcí. Turisticky zajímavá je místy zchovalá lidová architektura a zvonice. Společný katastr s Rozsíčkami má Ústup, jejichž počet obyvatel již klesl pod 50. Nedávno proběhla oprava budovy obecního úřadu a zvonice a je zde řada objektů zchovalé lidové architektury.

Obr. 55 Rozsíčka. Foto L. Jakešová

Obr. 56 Ústup. Foto L. Jakešová

Velmi malé sídlo Veselka je součástí Kněževsi. Tvoří shluk domů v nepravidelném kruhu. Turisticky zajímavá je zachovalá, různě udržovaná lidová architektura, roubené objekty, aktuálně vyhlášená venkovská památková zóna. Samotná Kněževs je situována na historické česko-moravské hranici 4 km severně od Olešnice. Turisticky zajímavá je zachovalá a udržovaná lidová architektura na návsi, roubené stavení, přírodní rezervace Kavinský potok a přírodní památka V Jezdinách.

Lhota u Olešnice se nachází v malebném údolí, svažujícím se k řece Svatce, 4 km jihovýchodně od Olešnice. Ves se dělí na dvě části – Horní a Dolní Lhotu. Turisticky zajímavá je zachovalá a udržovaná lidová architektura, roubené objekty, kaple v dominantní poloze, památné stromy, přírodní památka Lhotské jalovce a Lhotské stěny. Louka leží 4 km jižně od Olešnice na silnici přes Křtěnov do Rozseče. Tvarem intravilánu představuje návesní silnicovku na stráni pod vrcholem kopce Hradisko (635 m n.m.), na kterém jsou zbytky hradu Louka. Za zmínku stojí také roubený dům č. 7. V katastru obce se nacházejí přírodní památky Cukl a Rozsečské rašeliniště.

Obr. 57 Kněževs. Foto L. Jakešová

Obr. 58 Křtěnov. Foto L. Jakešová

Významným rysem mikroregionu Olešnicko je jeho odlehlost včetně chybějícího železničního napojení. Teoreticky jde tedy o rurální mikroregion s omezenými perspektivami prosperity. Oblast se potýká s problémy v ekonomické i sociální sféře. V okolí je velmi složité najít práci. Stávající pracovní příležitosti jsou obvykle velmi málo ohodnocené, což má za následek zvyšující se podíl obyvatel vyjíždějících za prací. Není zde ani dostatečné ekonomické zázemí ani společenský život naplňující potřeby dnešní generace. Z těchto důvodů dochází k vyliďňování oblasti a odchodu mladých a kvalifikovaných lidí do měst.

Obr. 59 Lhota u Olešnice. Foto L. Jakešová

Obr. 60 Crhov. Foto L. Jakešová

Oblast se nenachází příliš daleko od druhého největšího města Česka, ale přesto není příliš rekreačně atraktivní. Důvodem je především nedostatečně rozvinutá technická infrastruktura a horší dopravní spojení. Okolí je přitažlivé jen pro své přírodní krásy, oblast nedisponuje žádnými architektonickými lákadly. Hlavní formou rekreace je chalupaření. V řadě vesnic zaujímají chalupy především obyvatel Brna velmi podstatnou část domovního fondu. Chalupáři prospívají obcím přinejmenším údržbou domovního fondu, který by jinak zchátral.

Perspektiva Olešnice je spojována s průmyslovou výrobou v podnicích malé a střední velikosti. Tato výroba by měla být doplněna o střediskové služby a eventuálně o turistiku a agroturistiku. Vize ostatních obcí vycházejí ze skutečnosti, že jde o sídla malá a velmi malá. Nejčastěji jsou uváděny v různých kombinacích smíšené funkce na bázi zemědělství, drobného podnikání živnostenského typu a nenáročné rekreace.

Teprve další v řadě je vytváření konkrétních podmínek pro podnikatele. Může jít o iniciování vzniku deficitních služeb, o nabídku nebytových prostor nebo pozemků pro podnikání, o pomoc při vyřizování úředních postupů atd. V podmínkách venkovských oblastí je podpora malého a středního podnikání významnou cestou ke zlepšení situace na trhu práce, protože lokalizační podmínky nejsou příznivé pro získání nových velkých investic.

Závěrem nezbyvá než konstatovat, že skutečné oživení Olešnicka závisí především na jeho obyvatelích, na jejich aktivitě a podnikavosti, na schopnostech a nadšení představitelů obcí, na společném úsilí všech subjektů venkova – občanů, neziskového sektoru, podnikatelů, představitelů obcí a regionalistů spolupracujících s obcemi. Obec by se měla začít rozvíjet především prostřednictvím mobilizace vnitřních zdrojů a s využitím vnější pomoci. Přes všechny nevýhody je Olešnicko prostorem s vysokou vitalitou a hlubokou vnitřní silou, která mu umožní přestát náročné období. Hlavním jeho zdrojem je místní obyvatelstvo.

8. Pohraniční venkov

8.1. Charakteristika jihomoravského pohraničí

Jihomoravský kraj má úseky státní hranice s Rakouskem a se Slovenskem. Historicky jde o zcela rozdílná území. Moravsko-rakouská hranice se v rámci Rakousko-Uherska vyvíjela jako vnitřní regionální hranice rakouské části státu a netvořila bariéru. Teprve po vzniku Československé republiky v roce 1918 se stala standardní mezistátní hranicí, která se stále více měnila na hranici předpokládaného nepřátelství (Československo získalo v roce 1920 na základě Saintgermainské smlouvy město Valtice, které předtím patřilo k Dolním Rakousům). V době války byla hranice posunuta dále do moravského vnitrozemí a dnešní pohraničí se stalo součástí Třetí říše. Po válce došlo k vysídlení většiny německého obyvatelstva a vytvoření železné opony, a následky nese pohraničí dosud.

Hranice se Slovenskem byla od pádu Velké Moravy v 10. století hranicí mezistátní a také kulturní mezi západními a východními vlivy. Vytvoření Československa v roce 1918 tuto hranici naopak přeměnilo v regionální hranici, která se v roce 1968 víceméně formálně změnila na hranici mezi součástmi federace. Oddělení Slovenska v roce 1993 mělo za následek vznik standardní mezistátní hranice s některými nadstandardními prvky.

K vymezení pohraničí lze přistoupit několika způsoby. V dřívějších pracích jsme využili spádových obvodů pověřených obecních úřadů. Toto vymezení má logiku z hlediska struktury osídlení, ale v případě jihomoravského pohraničí zachází v případě středisek jako Znojmo, Břeclav nebo Hodonín relativně daleko do vnitrozemí. Přijatelné není ani historicko-sociologické ztotožnění pohraničí s územím poválečné etnické výměny obyvatelstva. Navíc tato definice vylučuje slovenské pohraničí.

Náš přístup vychází z empirického poznatku, že vliv státní hranice se projevuje zpravidla nejvíce v první obci za hranicí a dále v prvním městě, které poskytuje služby vyšší hierarchické úrovně. Vzhledem k tomu, že v této studii jde především o venkov, vytyčili jsme pohraničí podle jednotlivých úseků následovně:

Slovenské pohraničí – Hornácko: Hrubá Vrbka, Javorník, Kuželov, Malá Vrbka, Nová Lhota, Radějov, Tvarožná Lhota

Slovenské pohraničí Hodonínsko: Petrov, Sudoměřice, Rohatec, Mikulčice, Lužice

Slovenské pohraničí Břeclavsko: Kostice, Lanžhot, Moravská Nová Ves, Týnec, Tvrdonice

Rakouské pohraničí východ: Březí, Dobré Pole, Hevlín, Hrabětice, Hrušovany nad Jevišovkou, Jevišovka, Novosedly, Nový Přerov, Sedlec, Šanov

Rakouské pohraničí – střed: Dyjákovice, Dyjákovičky, Hnanice, Hrádek, Chvalovice, Jaroslavičice, Slup, Strachotice, Šatov

Rakouské pohraničí – západ: Horní Břečkov, Lančov, Lukov, Podhradí nad Dyjí, Podmolí, Podmyče, Starý Petřín, Stálky, Šafov, Uherčice, Vranov nad Dyjí, Vratětin

V těch pasážích analýzy, kde to bude účelné, budeme sledovat regionální rozdíly podle vymezených úseků pohraničí.

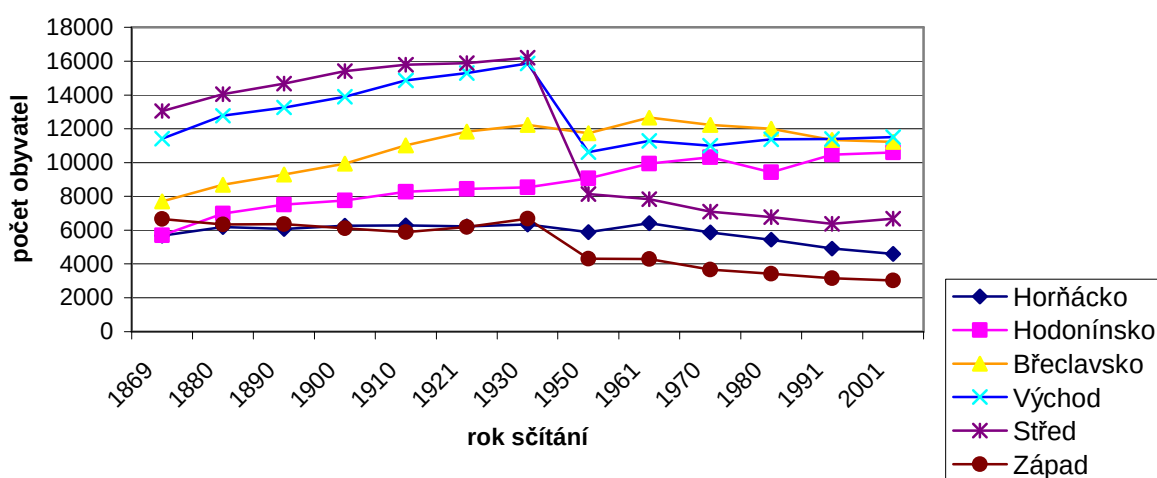
Hypoteticky lze předpokládat, že existují výrazné rozdíly v několika směrech. Slovenské a rakouské pohraničí se budou lišit na základě důsledků historického vývoje na konci první poloviny minulého století. Další významné rozdíly budou nepochybně podmíněny vzdáleností od měst střední velikosti Hodonína, Břeclavi a Znojma. Pro rozvoj primárních i jiných aktivit mohou hrát roli rovněž přírodní podmínky (nerostné suroviny na Hodonínsku), dopravní poloha, ekonomické aktivity, atraktivita z hlediska cestovního ruchu, lidský

faktor a individuální odlišnosti. Některé z uvedených faktorů se vzájemně podmiňují, jiné nikoliv.

Za centrální úsek jihomoravského pohraničí lze považovat území mezi Hodonínem a Znojmem, kudy procházejí významné tranzitní dopravní tahy a kde se nacházejí největší města i venkovské obce. Perifernost území však prohlubuje skutečnost, že žádné z moravských středních ani malých měst typu Strážnice či Mikulova nemá na druhé straně hranice rovnocenného partnera. Jedinou dvojici snad tvoří Hodonín a podstatně menší Holíč na Slovensku.

Vývoj počtu obyvatel jednotlivých úseků jihomoravského pohraničí odráží historii této části kraje. Je patrný výrazný rozdíl mezi moravsko-slovenskou a moravsko-rakouskou částí. Nejmarkantnější je propad počtu obyvatel moravsko-rakouského pohraničí v důsledku poválečné etnické výměny obyvatelstva a válečných ztrát Němců. Tato část pohraničí ztratila mezi sčítáními lidu v letech 1930 a 1950 minimálně třetinu populace. Slovenské pohraničí ztratilo obyvatelstvo jen velmi mírně (lze předpokládat, že část populace osídlovala právě pohraničí s Rakouskem) nebo vůbec.

Do roku 1930 zaznamenávala většina úseků hranice růst počtu obyvatel, střídáný pouze v nejzápadnější části období poklesu v periodě 1880-1910. Po válce obecně klesají počty obyvatel jihomoravského pohraničního venkova ve všech jeho částech až do roku 1991. Pouze ojediněle v některých mikroregionech a některých intracenzálních obdobích je pozorován jiný vývoj. V poslední dekádě 1991-2001 se v některých částech pohraničí situace velmi pomalu obrací. Ztrátové zůstává spíše moravsko-slovenské pohraničí (kromě Hodonínska), zatímco Vranovsko na západě se zdá být trvale úpadkovým mikroregionem.

Graf 16 Vývoj počtu obyvatel jednotlivých úseků jihomoravského pohraničí v letech 1869-2001.

Zdroj: Růžková, J., Škrabal, J., eds. (2006): *Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005. Díl I., Praha, Český statistický úřad, 760 s.*

Nejnovější populační vývoj jsme sledovali na základě populačních bilancí za pětileté období 2004-2008. Z hlediska přirozeného pohybu obyvatelstva se výrazně liší úseky moravsko-slovenské hranice, které jsou vesměs ztrátové od úseků moravsko-rakouské hranice, které jsou ziskové. To může být důsledek poválečné etnické výměny obyvatelstva, která přinesla mladou populační základnu do pohraničí s Rakouskem. Pokud jde

o mechanický pohyb obyvatelstva, jsou migračně ziskové všechny sledované úseky až na západní část moravsko-rakouské hranice (Vranovsko), které patří mezi nejmarginalnější úseky pohraničí vůbec. Celková dynamika obyvatelstva je negativní v obou okrajových pasážích, tedy na Horňácku a Vranovsku, zatímco v ostatních úsecích hranice je přírůstková. Obrat migrace stoupá od východu, který je relativně stabilní vůči mechanickému pohybu obyvatelstva, k západu, který je naopak značně senzitivní.

Tab. 27 *Populační bilance jednotlivých úseků jihomoravského pohraničí za období 2004-2008*

Úsek	Živě narození	Zemřelí	Přistěhovalí	Vystěhovalí	Střední stav
Horňácko	4 447	204	305	418	402
Hodonínsko	10 572	459	548	1 367	1 069
Břeclavsko	11 184	514	641	1 300	1 040
Východ	11 541	610	483	1 463	1 253
Střed	6 819	400	307	883	800
Západ	2 942	164	146	467	510

Zdroj: Databáze demografických údajů za obce ČR. Praha, Český statistický úřad, [http://www.czso.cz/cz/obce_d/index.htm], staženo 22. února 2010

Sídelní struktura jihomoravského pohraničí je rovněž diferencovaná. Opírá se o tři středně velká města Hodonín, Břeclav a Znojmo. Mezi nimi hrají úlohu center malá města Strážnice, Mikulov, Hrušovany nad Jevišovkou. Velká nad Veličkou na východě a Vranov nad Dyjí na západě nemají ani charakter malého města. Kromě uvedených středisek se nacházejí v jihomoravském pohraničí ještě malá města Valtice a Lanžhot.

Pro Hodonínsko a Břeclavsko jsou typické velké a velmi velké kompaktní venkovské obce. Směrem k východnímu a západnímu okraji jsou velké venkovské obce střídány středními a směrem k západu malými až velmi malými obcemi. Jen velmi zřídka mají tyto obce prostorově oddělené místní části a pokud ano, jde zase především o západní část jihomoravského pohraničí.

Z ukazatelů struktury obyvatelstva jsme vybrali podíl osob starších 65 let (jako ukazatel stárnutí), podíl obyvatel starších 15 let s pomaturitním vzděláním a podíly osob zaměstnaných v zemědělství a v průmyslu se stavebnictvím z celkového počtu ekonomicky aktivních osob.

Tab. 28 *Některé ukazatele struktury obyvatelstva 2001 [%]*

Úsek	Osoby 65+	Pomaturitní vzdělání	Primární sektor	Sekundární sektor
Horňácko	16,7	5,4	9,8	49,6
Hodonínsko	14,0	7,9	6,0	45,4
Břeclavsko	14,7	6,6	7,1	37,8
Východ	10,2	4,9	12,6	39,7
Střed	11,4	4,5	19,8	37,0
Západ	13,4	5,3	22,2	32,1

Zdroj: Sčítání lidu, domů a bytů 2001. Český statistický úřad Praha

Opět se ukazují rozdíly v demografické struktuře mezi úseky ve slovenském pohraničí, které mají zjevně vyšší podíly seniorů než úseky v rakouském pohraničí. Lze se opět domnívat, že jde o doznívající důsledky poválečné etnické výměny. Na druhé straně jsou úseky ve slovenském pohraničí typické vyšší úrovní vzdělání, které se pouze na Horňácku blíží hodnotám okolo 5 %. Pohraničí s Rakouskem vykazuje z celostátního hlediska velmi vysoké podíly osob, zaměstnaných v primárních sektorech. Jde zřejmě nejen o důsledek výhodných podmínek pro zemědělství, ale i menší možnost nalézt uplatnění v jiných odvětvích. To ostatně koresponduje s kvalifikační strukturou obyvatelstva. Součet zaměstnaných ve výrobních odvětvích přesahuje v pěti úsecích polovinu; pouze Břeclavsko vykazuje vyšší podíly zaměstnaných ve službách.

Struktura ekonomické činnosti jihomoravského pohraničí je do značné míry ovlivněna vhodnými přírodními podmínkami pro zemědělství. Zaměstnanost v primárním sektoru na počátku 90. let 20. století, tedy na začátku transformace hospodářství v České republice, byla v jihomoravském pohraničí velmi vysoká, a to jak v rámci širšího regionu tak i zbytku republiky. Relativně agrární charakter mělo celé rakouské pohraničí, přičemž můžeme vysledovat určitý východo – západní gradient s maximem na Vranovsku, kde byl primární sektor největším zaměstnavatelem (42,0 % ekonomicky aktivních obyvatel). Během transformace došlo k výraznému poklesu zaměstnanosti, více ubývalo zaměstnanců na slovenské hranici (nejvíce o $\frac{2}{3}$ na Horňácku), menší pokles se realizoval v případě rakouského pohraničí (přibližně $\frac{1}{2}$), kde zůstává zemědělství i nadále významným zaměstnavatelem s přibližně dvacetiprocentním podílem.

Sekundární sektor se historicky více rozvíjel ve slovenském pohraničí, čemuž odpovídá i vysoká zaměstnanost v tomto sektoru s maximem na Hodonínsku. Celé jihomoravské pohraničí s výjimkou Hodonínska (Moravské lignitové doly v Mikulčicích) a východní části rakouského pohraničí (Cukrovar v Hrušovanech nad Jevišovkou, závod Praga v Novosedlech a cihelny v Hevlíně a Novosedlech) nebylo na počátku 90. let sídlem významnějších průmyslových podniků, proto transformace průmyslové výroby se zde výrazně neprojevila. Počet zaměstnaných v sekundárním sektoru v méně průmyslových částech stagnoval, nebo mírně rostl, naopak na Břeclavsku mírně a na Hodonínsku výrazněji poklesl.

Ostatní odvětví ekonomické činnosti, zejména služby, byly poddimenzovány, jejich význam během devadesátých let rostl, a dnes jsou s výjimkou Horňácka největším zaměstnavatelem v celém pohraničí. Velmi dynamicky se rozvíjela sféra cestovního ruchu, pro který má celý region velmi vhodné podmínky, protože se v něm, nebo v jeho těsné blízkosti nachází množství přírodních, kulturních a technických památek, které se snoubí s jeho významnou folklórní a vinařskou tradicí. Vysoce atraktivní je zejména rakouské pohraničí, které je také zpřístupněno větším počtem hraničních přechodů (kromě území Národního parku Podyjí) a poskytuje komplexnější spektrum ubytovacích zařízení.

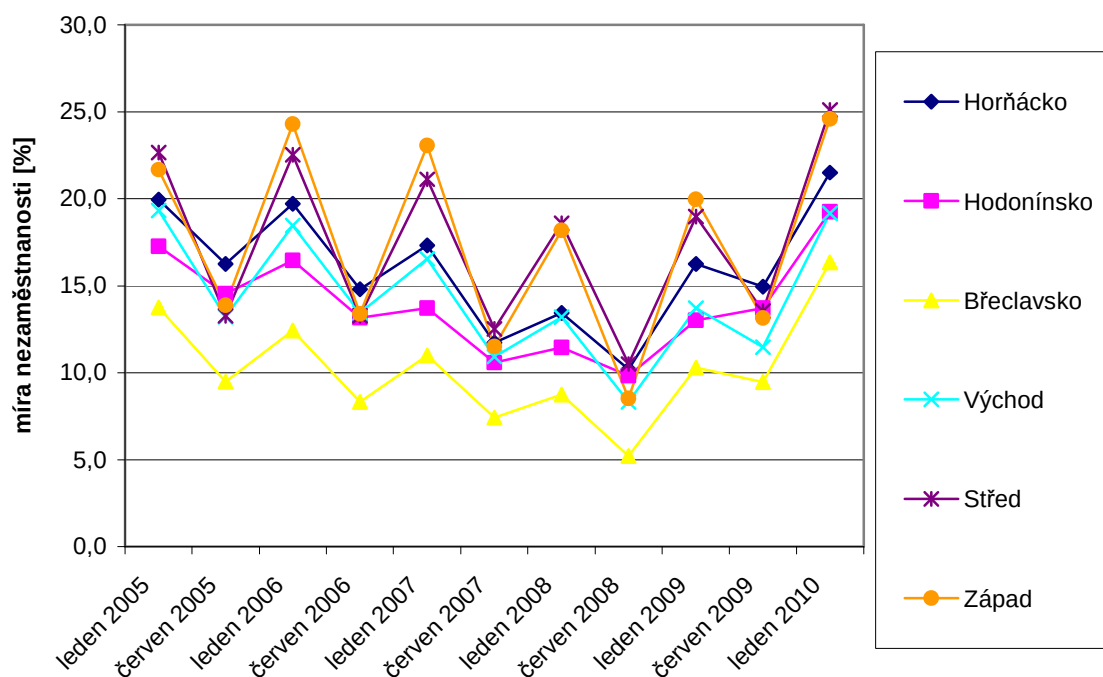
O míře současné podnikatelské aktivity vypovídá počet podnikatelských subjektů na 1 000 obyvatel. V tomto ukazateli výrazně vyčnívá region Vranovska. Při bližším pohledu ale zjistíme, že se převážně jedná o fyzické osoby, které neposkytují pracovní příležitosti pro další obyvatele a jejich význam proto není veliký. Jde spíše o reakci obyvatel na nedostatek pracovních příležitostí. Struktura zaměstnavatelů se opírá v celém pohraničí o mikropodniky (1-9 zaměstnanců) a malé podniky (10-49 zaměstnanců), přičemž nejmenší počet zaměstnavatelů vykazují oba krajní úseky pohraničí a největší Hodonínsko, které je společně s Břeclavskem součástí jedné s os regionálního rozvoje celé ČR. Vzhledem k velikostní struktuře obcí je nadpoloviční většina ekonomicky aktivních obyvatel nucena vyjíždět do zaměstnání za hranici obce, a pohraničí tak funguje jako zázemí přilehlých větších center.

Tab. 29 Podnikatelská aktivita v jihomoravském pohraničí k 31.12.2008

Úsek	Počet subjektů				Počet subjektů na 1000 obyvatel	Počet subjektů s počtem zaměstnanců			
	Primér	Sekundér	Ostatní	Celk.		1-9	10-49	50-249	250 a více
Hornácko	177	180	351	790	180	50	14	0	0
Hodonínsko	170	203	1334	2168	203	195	49	4	3
Břeclavsko	373	178	1088	2005	178	158	42	5	0
Východ	352	193	1116	2244	193	182	47	4	1
Střed	168	182	702	1253	182	88	44	9	0
Západ	160	243	389	785	243	63	9	1	0

Zdroj: Městská a obecní statistika, Český statistický úřad Praha, [http://vdb.czso.cz/xml/mos.html], staženo 2. března, Portál Regionálních Informačních Servisů, Centrum pro regionální rozvoj ČR, [http://www.risy.cz/index.php], staženo 2. března 2010

Míra nezaměstnanosti v jihomoravském pohraničí je vyšší v regionálním i celorepublikové kontextu. Nezaměstnanost má charakteristický sezónní průběh, který je dán vysokým podílem sezónních typů práce v zemědělství, stavebnictví i v cestovním ruchu. Nejnížší nezaměstnanost vykazuje dlouhodobě Břeclavsko, nejvyšší pak Západ a Střed, které také mají nejvýraznější sezónní chod nezaměstnanosti.

Graf 17 Vývoj nezaměstnanosti v jednotlivých úsecích jihomoravského pohraničí v letech 2005-2010.

Zdroj: Statistika nezaměstnanosti z územního hlediska., Integrovaný portál Ministerstva práce a sociálních věcí, [http://portal.mpsv.cz/sz/stat/nz/uzem], staženo 2. března 2010

8.2. Případová studie Vranov nad Dyjí

Česko-rakouské pohraničí bylo až do roku 1918 vnitřní administrativní hranicí Rakousko-Uherska bez významnějších bariér. Neexistovala ani etnická bariéra, neboť obě strany hranice byly osídleny převážně německy mluvícím obyvatelstvem. Po vzniku samostatného Československa se hranice stala standardní hranicí mezi dvěma evropskými státy. Události po anšlusu Rakouska hitlerovským Německem učinila z hranice předpokládanou bojovou linii, na níž se stavěla opevnění. Za okupace v letech 1938 – 1945 byly obě strany hranice součástí Velkoněmecké říše. Po druhé světové válce byla většina obyvatelstva vyměněna na etnické bázi. V době rozděleného světa byla hranice součástí železné opony. Po roce 1990 se její charakter velmi rychle měnil až do dnešní podoby vnitřní hranice Schengenského prostoru. Pro podrobnější analýzu bylo vybráno Vranovsko, které hypoteticky představuje nejperifernější část tohoto úseku pohraničí.

Obr. 61 Lesná. Foto A. Vaishar

Obr. 62 Šumná. Foto A. Vaishar

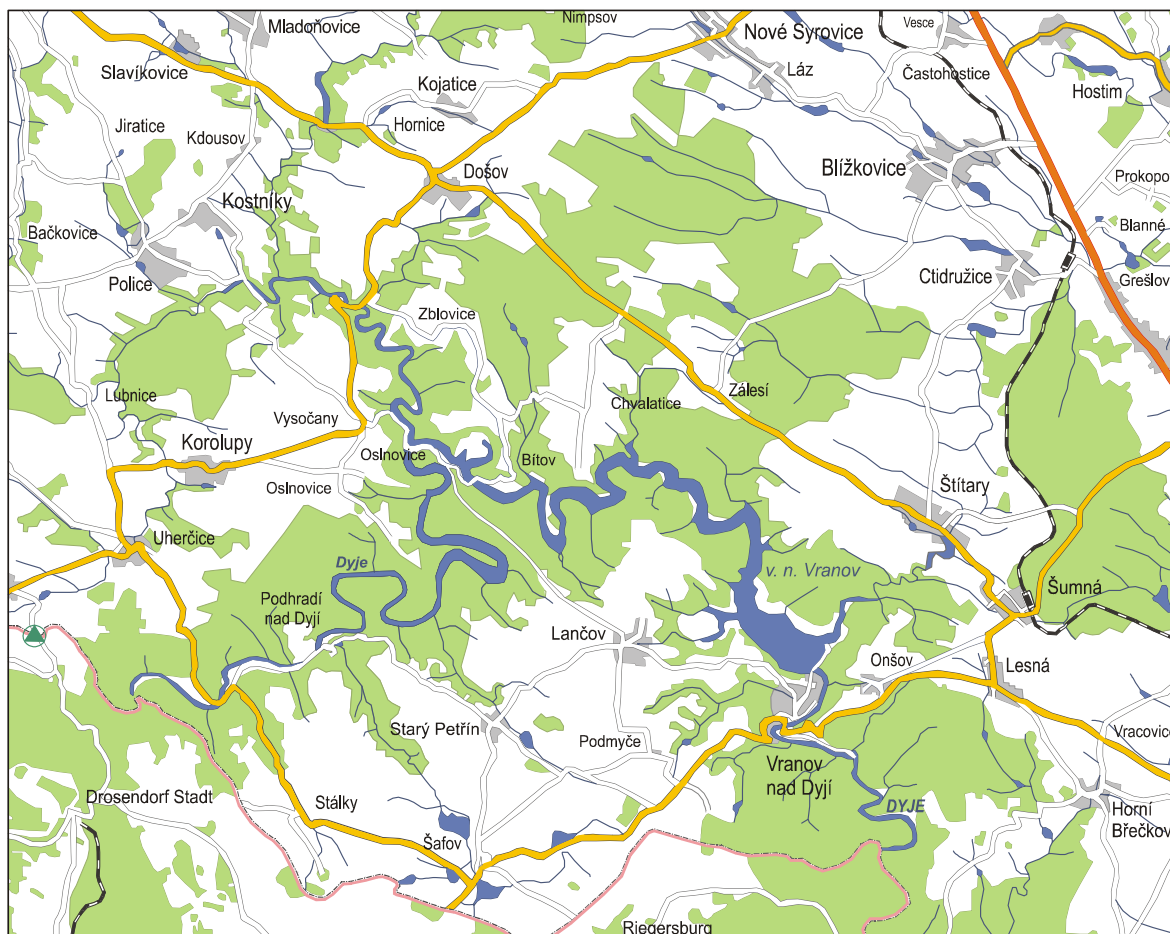
Za jednu z komparativních nevýhod kraje lze označit velmi výrazné disparity mezi Brnem a jeho suburbanizovaným zázemím na jedné straně a periferními mikroregiony na straně druhé. Právě Vranovsko je výrazným příkladem periferního mikroregionu Jihomoravského kraje. V mikroregionu proběhlo v nedávné minulosti několik průzkumů. Základem pro srovnání v čase mohou být publikace, shrnující výzkumy v polovině 90. let minulého století: Koutný a Vaishar (1997), Vaishar a Hroudová (1997), Vaishar et al. (1997), které byly koncentrovány do podoby monografie (Vaishar et al., 2000). Později se ve svých pracích předmětnému území věnovali například Koch (2002) nebo Věžník (2007). Strategický materiál zpracovali Galvasová et al. (2005).

Obr. 63 Štítary. Foto A. Vaishar

Obr. 64 Vranov nad Dyjí. Foto A. Vaishar

Mapka 9 Mapka mikroregionu

Studovaný mikroregion²⁶ byl vymezen spádovým obvodem Vranova nad Dyjí jako pověřeného obecního úřadu. Spadají sem obce Bítov, Chvalatice, Korolupy, Lančov, Lesná, Lubnice, Onšov, Oslonice, Podhradí nad Dyjí, Podmyče, Šafov, Stálky, Starý Petřín (s částmi Jazovice a Nový Petřín), Štítary, Šumná, Uherčice (s částí Mešovice), Vracovice, Vranov nad Dyjí, Vratěnín, Vysočany, Zálesí a Zblovce. Vranov nad Dyjí je jedním z nemnoha sídel pověřených obecních úřadů bez statutu města. Vranov nad Dyjí a Štítary mají statut městyse.

Po pádu Velkomoravské říše a zvýšeném tlaku Germánů v 10. století se Vranovsko stává pohraniční zónou, kde jsou zakládány královské hrady k obraně přemyslovského státu a k výbojům do Rakouska a do Uher. Region byl významnou pevností i za husitských válek. Devastaci přinesla až třicetiletá válka, násilná rekatolizace a také germanizace. Poté se střídala období úpadku s léty ekonomického rozvoje. Po roce 1793 se začíná moderněji hospodařit, zakládají se velkostatky, využívají se lesní a nerostné suroviny (kámen). V té době dokonce vznikla obec Lesná. Koncem 19. století dochází k zakládání továren (výroba kameniny, betonových tvárnic, stužek), kromě již existujících lihovarů a vápenek.

Mikroregion je extrémně vzdálen od všech významnějších středisek. Vlastní okresní město a nejbližší město Znojmo je od Vranova vzdáleno 22 km, přičemž vzdálenost ze Znojma do nejdlehlší obce mikroregionu Vratěnína je dvojnásobná (45 km). Také vzdá-

²⁶ Analýza tohoto mikroregionu proběhla v souběhu s projektem Národního programu výzkumu II Ministerstva mládeže, školství a tělovýchovy ČR číslo 2D06001 „Rozvojové zájmy českého pohraničí“

lenost Vranova nad Dyjí od krajského města Brna je extrémní: 88 km. Na rakouské straně nejsou v dosažitelné vzdálenosti významnější střediska a navíc je hluboké údolí Dyje s národním parkem překročitelné jen na okrajích mikroregionu. Nejvýznamnějším silničním hraničním přechodem je Vratěšín – Drossendorf na nejzápadnějším okraji mikroregionu a po vstupu do Schengenského prostoru jsou v provozu rovněž přechody Šafov – Langau a Stálky – Heinrichsreith.

Na území mikroregionu se nenachází žádné město, a to nejen formálně, ale ani z hlediska existence městských aktivit a funkcí. Z toho vyplývá, že městské služby, pracovní příležitosti a sociální kontakty jsou pro obyvatele mikroregionu obtížně přístupné. Nejvýznamnějším sídlem na rakouské straně hranice je malé město Drossendorf-Zissersdorf s 1 300 obyvateli v okrese Horn, které je vzdáleno od Vranova nad Dyjí 27 km.

Po dlouhou dobu byla velkým problémem dosažitelnost zejména nejdlejších obcí mikroregionu veřejnou dopravou. V celém mikroregionu je jediná železniční zastávka Šumná. Ostatní obce jsou odkázány na autobusy. Od roku 2010 byl mikroregion začleněn do Integrovaného dopravního systému Jihomoravského kraje, který zaručuje frekventovanou dostupnost veřejné dopravy. Konkrétně to na pohraničním Vranovsku představuje 13 párů spojů v pracovní dny a 4-6 párů o víkendu a svátcích. Sporná je ekonomická efektivnost systému, neboť autobusy jezdí minimálně vytíženy a systém je mohutně dotován z veřejných prostředků.

Vzhledem k reliéfu a dalším přírodním předpokladům zaujímá více než polovinu území zemědělská půda. Lesy podél řeky Dyje a v Národní park Podyjí pokrývají více než třetinu území. Hustota obyvatelstva činí pouze 23 osoby na km², respektive 27 osob na hektar zastavěné plochy. Poměrně řídkému osídlení, skládajícího se z malých a velmi malých sídel, odpovídá minimální zastoupení zastavěných ploch. Hlavní vodní plochou je Vranovská přehrada.

Tab. 30 Vranovsko - struktura využití země

Využití	Celkem	Zemědělská půda	Lesy	Vody	Zastavěné plochy	Ostatní
[ha]	22 582	12 167	8 080	934	194	1207
[%]	100,0	53,9	35,8	4,1	0,9	5,3

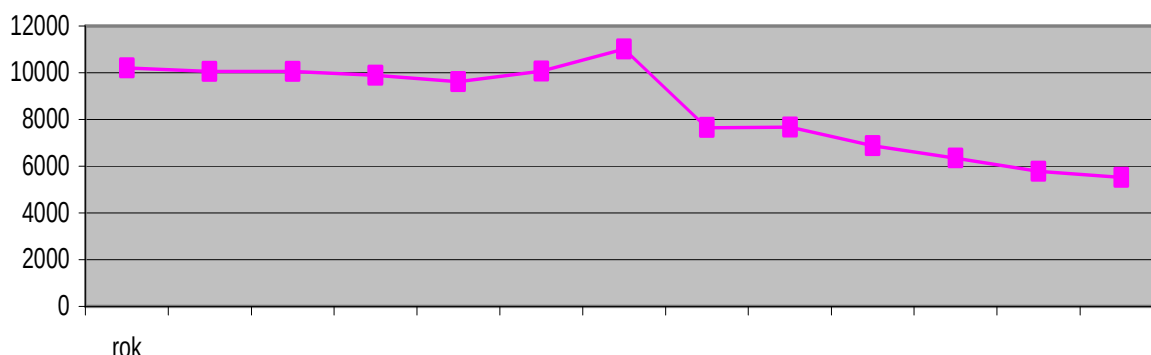
Zemědělská půda má vysoký stupeň zornění. To svědčí o její poměrně vysoké kvalitě pro klasické produkční zemědělství, zejména v severní části území. Zahrady, sady a vinice zaujímají jen minimální rozlohy. Koeficient ekologické stability (Míchal, 1985) je přes výrazně venkovský charakter mikroregionu relativně nízký a dosahuje hodnoty 0,765²⁷.

Tab. 31 Vranovsko – struktura zemědělské půdy

Využití	Zemědělská půda	Orná půda	Zahrady	Sady	Trvalé travní porosty
[ha]	12 167	11 214	175	9	763
[%]	100,0	92,2	1,4	0,0	6,3

²⁷ Taková území jsou klasifikována jako území intenzivně využívaná zejména zemědělskou velkovýrobou, oslabení autoregulačních pochodů v ekosystémech způsobuje jejich značnou ekologickou labilitu a vyžaduje vysoké vklady dodatkové energie.

Pro analýzu moderního historického vývoje bude využito retrospektivy počtu obyvatel. Jak je vidět z přiloženého grafu, pohyboval se před druhou světovou válkou počet obyvatel Vranovska v dnešním vymezení²⁸ na téměř dvojnásobné úrovni než dnes. Ovšem i v době populačního maxima při sčítání v roce 1930 dosahovala hustota obyvatelstva necelých 50 osob na km², což je hodnota neobvykle nízká na to, že jde o území relativně rovinné s poměrně úrodnou půdou. Odlehlost teritoria patrně hrála úlohu již tehdy.

Graf 18 Vývoj počtu obyvatel mikroregionu Vranova nad Dyjí 1869 - 2001

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005. Praha, Český statistický úřad 2006

Z grafu je zřejmé, že počet obyvatel mikroregionu od prvního sčítání lidu v roce 1869 pomalu, ale jistě klesal až do sčítání v roce 2010. Po první světové válce došlo k relativně výraznému růstu počtu obyvatel. Rozhodujícím okamžikem byl však odsun většiny německého obyvatelstva, který znamenal rázový pokles obyvatel o 30 %. Po krátkém období stagnace následoval od roku 1960 stálý, relativně rovnoměrný a zřejmě nezadržitelný pokles.

Vývoj jednotlivých obcí je pochopitelně diferencován. Největší úbytek zaznamenal Šafov, který měl v roce 1869 téměř 1,5 tisíce obyvatel a byl největší obcí mikroregionu, přičemž v současné době klesl počet jeho obyvatel pod 200. Podobně Podhradí nad Dyjí se zmenšilo ze 440 obyvatel v roce 1869 na dnešních 50 osob. Opačný vývoj zaznamenala jediná obec, Šumná, počet jejíchž obyvatel se zvýšil z necelých dvou set na dnešních řádově 600 osob. Příčinou může být její napojení na železnici.

Obr. 65 Bítov. Foto A. Vaishar

Obr. 66 Starý Petřín. Foto A. Vaishar

²⁸ Bývalý soudní okres Vranov nad Dyjí zahrnoval ještě několik obcí západně od dnešního území.

Na vývoji počtu obyvatel lze vysvětlit novodobý historický vývoj mikroregionu a jeho centra. Samozřejmě, že ve starších dějinách je vývoj území spjat s lokalizací panských sídel: hradu Bítova, zámku (původně rovněž hradu) Vranova nad Dyjí, hradů Cornštejna a Frejštejna a zámku v Uherčicích. Pro moderní dobu je významné, že Vranovu se vyhnula železnice (která protíná pouze cíp území) a tím i industrializace. Proto došlo ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století ke stagnaci až úbytku počtu (převážně německých) obyvatel.

Významným momentem v historii Vranovska byla výstavba přehradní nádrže v letech 1930-1934. Mikroregion profitoval nejprve ze stavby samotné především dodávkami pracovních sil a dřeva a po jejím dostavění z rekreace, která se začínala pomalu rozvíjet. Slibný vývoj přerušila druhá světová válka, během níž připadlo Vranovsko Německé říši. Důsledkem války byl téměř úplný úbytek německých obyvatel v důsledku válečných ztrát, útěku před frontou a odsunu. Dosídlenci nemohli a ani neměli původní počet obyvatel nahradit.

Vývoj mikroregionu ovlivnila likvidace významného dílu staré diverzifikované ekonomické struktury a její náhrada kolektivizovaným (respektive státním) zemědělstvím a lokalizací několika poboček vnitrozemských podniků. Nová ekonomická struktura nedovolila vytvoření vztahu k půdě ani vznik střední třídy. Zřízení železné opony zařadilo Vranovsko na okraj významu se všemi důsledky z toho vyplývajících. Dopravní trasy a kontakty do sousedního Rakouska byly přerušeny. Vranov nad Dyjí ztratil funkci střediska soudního okresu, kterou disponoval až do roku 1949.

Po roce 1989 se ukázala existující ekonomická struktura jako málo životaschopná. Pobočky vnitrozemských podniků byly zavírány mezi prvními. Stávající struktura zemědělských podniků nebyla konkurenceschopná. Ale ani zrušení železné opony nepřineslo očekávaný efekt, neboť sídla na rakouské straně hranice jsou rovněž odlehlá od vnitrozemských center a představují rakouskou periferii. Navíc přímo v okolí Vranova nad Dyjí nejsou hraniční přechody pro automobily vzhledem k hlubokému kaňonu Dyje, který tvoří státní hranici. Z nové situace na hranici profitovala jediná obec – Vratětin s pohraničním přechodem, která se stal v roce 1996 vesnicí roku.

Obr. 67 Podmyče. Foto A. Vaishar

Obr. 68 Starý Petřín. Foto A. Vaishar

Významnou změnou v této době bylo vyhlášení Národního parku Podyjí v roce 1991. Následně byl v roce 2000 na rakouské straně hranic vyhlášen národní park Thayatal. Tento počín přinesl na jedné straně ztraktivnění mikroregionu, který vešel do povědomí obyvatel, na druhé straně velkoplošná ochrana území limituje některé ekonomické aktivity. Navíc velmi malé obce s minimální infrastrukturou nejsou schopny využít potenciálu, který vyhlášení národního parku nabídlo. I proto pokračuje pokles obyvatel také v současné době.

V mikroregionu není žádné sídlo, které by mělo více než tisíc obyvatel. Podle stavu k 1. lednu 2010 se v celém mikroregionu nacházely pouze tři středně velké obce s 500 – 1 000 obyvatel (vedle samotného Vranova nad Dyjí i Štítary a Šumná). Ostatní obce je třeba považovat za malé. Známým problémem malých obcí jsou nedostatečné rozpočty, nedostatečné lidské zdroje a tudíž malá schopnost dosáhnout na národní i evropské grantové projekty. Mezi 22 malými obcemi je 17 obcí velmi malých s méně než 200 obyvateli a z nich šest má méně než sto obyvatel. V mikroregionu jsou další tři části obcí, jež lze zjednodušeně považovat za sídla.

Současný vývoj obyvatelstva budeme analyzovat na základě bilancí obyvatelstva za pětileté období 2004 až 2008. Pětileté období vybíráme proto, že při poměrně malých absolutních počtech obyvatel by data za jediný rok nebyla relevantní.

Tab. 32 *Bilance obyvatelstva v letech 2004 - 2008*

Obec	N	Z	I	E	PP	MP	CP
Bítov	3	11	25	15	-51	+64	+7
Chvalatice	1	11	8	16	-85	-68	-153
Korolupy	9	10	23	40	-5	-84	-89
Lančov	12	12	29	42	0	-51	-51
Lesná	11	17	28	49	-23	-80	-103
Lubnice	1	8	5	10	-89	-63	-152
Onšov	2	3	6	2	-14	+56	+42
Oslovice	3	6	5	18	-30	-131	-161
Podhradí nad Dyjí	0	4	9	14	-83	-104	-187
Podmyče	7	7	24	26	0	-20	-20
Stálky	9	7	36	44	-13	-52	-39
Starý Petřín	12	18	38	47	-24	-37	-61
Šafov	7	10	34	41	-18	-41	-59
Štítary	34	30	58	75	+6	-25	-19
Šumná	29	34	86	73	-8	+22	+14
Uherčice	28	23	64	81	+12	-40	-28
Vracovice	8	13	31	27	-26	+21	-5
Vranov nad Dyjí	40	42	90	110	-2	-23	-25
Vratěšín	19	9	57	50	+35	+24	+59
Vysočany	5	4	5	12	+9	-62	-53
Zálesí	4	7	17	25	-16	-44	-60
Zblovce	2	5	16	9	-63	+146	+83
celkem	246	291	694	826	-8	-25	-33

Vysvětlivky: N počet živě narozených, Z počet zemřelých, I počet přistěhovalých, E počet vystěhovalých, PP saldo přirozeného pohybu v ‰, MP saldo mechanického pohybu v ‰, CP saldo celkového pohybu obyvatelstva v ‰. Zdroj: Český statistický úřad Praha

Celý mikroregion je populačně ztrátový i v současné době, kdy se na celém území státu projevil vliv silných 70. ročníků minulého století na přirozený pohyb obyvatelstva. Přirozený úbytek obyvatel mikroregionu dosahuje 8 ‰, migrační úbytek 25 ‰ a celkový úbytek tudíž činí 33 ‰ za sledované pětileté období, což představuje v absolutní hodnotě 177 osob. Z 25 obcí mikroregionu je 20 populačně ztrátových a pouze pět zaznamenalo

přírůstky obyvatelstva (Zblovce, Vratěnín, Onšov, Šumná a Bítov). Je zřejmé, že velikost obcí v tomto případě není rozhodujícím kritériem. Zajímavý je výčet obcí, které byly migračně přírůstkové a tudíž patrně atraktivní: Bítov, Onšov, Šumná, Vracovice, Vratěnín a relativně nejvíce Zblovce. Vratěnín je jedinou obcí, která zaznamenala přirozený i mechanický přírůstek počtu obyvatel.

Obr. 69 Podhradí nad Dyjí. Foto A. Vaishar

Obr. 70 Uherčice. Foto A. Vaishar

Naopak více než 10 % obyvatel za sledované pětileté období ztratily obce Korolupy, Lesná, Lubnice, Oslnovice, Podhradí nad Dyjí. Zvláště poslední případ vzhledem k počtu 44 trvale bydlících osob je výrazně problematický a obci by mohl hrozit administrativní zánik. Samotné středisko mikroregionu má záporné saldo obou pohybů, ale jeho relativní hodnoty nejsou nijak vysoké. Nejvyšší relativní hodnoty přirozeného úbytku obyvatel měly Lubnice, Chvalatice a Podhradí nad Dyjí. Nejvyšší relativní hodnoty migračního úbytku se pak projevily v Oslnovicích, Podhradí nad Dyjí, Korolupech a Lesné.

Věková struktura obyvatel, měřená podílem osob ve věku 65 let a starších je značně diferencována, přičemž zhruba polovina obcí má větší podíl seniorů než činí průměr Jiho-moravského kraje. Nejvíce seniorů má opět Podhradí nad Dyjí, což představuje další rizikový faktor jeho zachování jako obce.

Obr. 71 Vratěnín. Foto A. Vaishar

Obr. 72 Stálky. Foto A. Vaishar

Tab. 33 Tabulka Základní charakteristiky obyvatelstva obcí mikroregionu Vranov nad Dyjí

obec	Obyvatel 1.1.2009	Obyvatel nad 65 let [%]	Obyvatel s pomaturitním vzdě- láním [%]	Obyvatel ve službách ²⁹ [%]
Bítov	154	21,4	13,1	74,6
Chvalatice	104	23,1	5,2	36,2
Korolupy	188	12,8	1,2	27,6
Lančov	240	11,3	1,9	34,4
Lesná	252	18,7	3,4	41,4
Lubnice	72	19,4	6,3	34,9
Onšov	74	16,2	0,0	35,9
Oslovice	92	18,5	6,4	37,5
Podhradí nad Dyjí	44	27,3	8,5	57,1
Podmyče	95	12,6	0,0	30,4
Stálky	147	15,0	0,9	30,4
Starý Petřín	235	11,9	3,2	40,9
Šafov	167	12,6	4,3	50,0
Štítary	658	14,3	3,5	40,9
Šumná	605	13,9	8,1	45,1
Uherčice	419	12,4	3,7	42,2
Vracovice	190	8,9	1,9	38,8
Vranov nad Dyjí	856	14,5	9,2	58,6
Vratěšín	308	13,3	2,5	38,7
Vysočany	106	21,7	4,9	39,7
Zálesí	175	22,3	2,1	32,5
Zblovice	48	18,9	6,1	62,5

Velmi důležitým ukazatelem je vzdělanostní struktura obyvatelstva. Měřeno podílem osob s pomaturitním vzděláním (který dosahuje v Jihomoravském kraji hodnotu 13,8 % osob starších 15 let), jsou všechny obce pod tímto průměrem. Jediná obec, která se ke krajskému průměru blíží, je Bítov. Naproti tomu existují dvě obce zcela bez osob s vyšším vzděláním a u řady obcí klesá jejich podíl pod 2 %. Jde o velmi významný handicap vranovského mikroregionu.

Se vzdělanostní strukturou úzce souvisí struktura ekonomicky aktivního obyvatelstva podle odvětví. Obecně platí, že výrobní odvětví vyžadují v průměru nižší kvalifikaci než služby. Proto byl jako ukazatel zvolen podíl osob pracujících ve službách. Oproti celokrajskému průměru (57,3 % ekonomicky aktivních) je ve většině obcí Vranovska zaměstnáno ve službách méně obyvatel. Nad průměr vynikají opět Bítov, středisko mikroregionu Vranov nad Dyjí a Zblovice, blíží se mu Podhradí nad Dyjí. V jednotlivých obcích je relativně

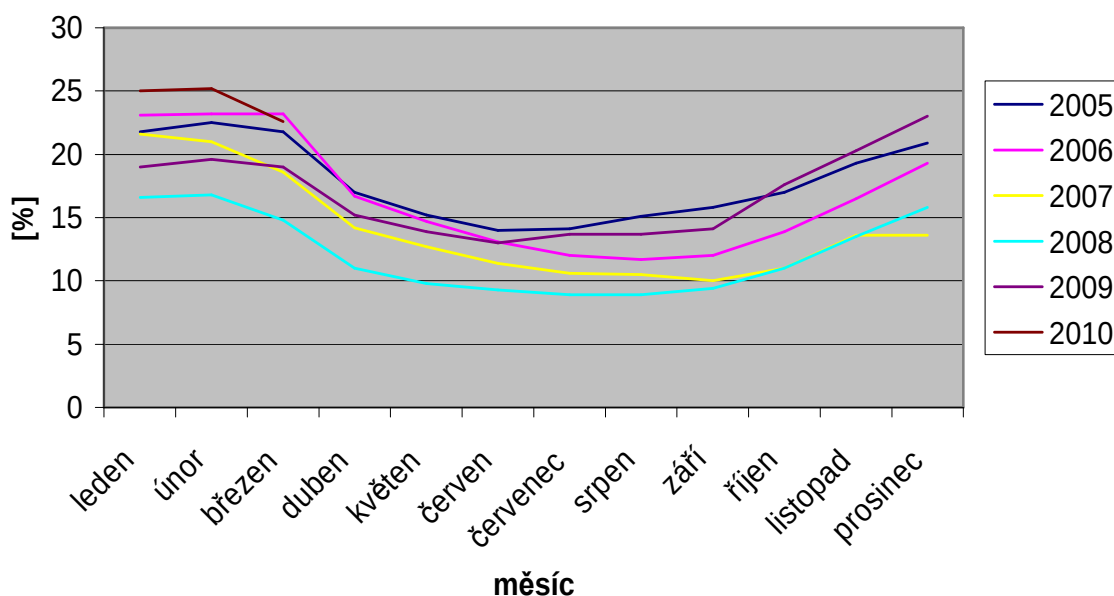
²⁹ Veškeré ekonomicky aktivní obyvatelstvo, které není zaměstnáno v zemědělství, průmyslu a stavebnictví

značné množství obyvatel zaměstnaných v primárním sektoru, ale i ve stavebnictví, které formou daleké vyjíždky částečně řeší nedostatek pracovních příležitostí v místě.

Ačkoliv mikroregion má poměrně výhodné přírodní podmínky pro zemědělství, byl postižen důsledky poválečného odsunu německého obyvatelstva a následným dosídlením. Zemědělská výroba byla organizována státními statky, méně JZD, která nebyla efektivní. Nové subjekty, vzniklé jejich privatizací, se potýkají s řadou problémů neprůhledných vlastnických vztahů (Věžník, 2007). V současné době hospodaří na zemědělské půdě Vranovska podniky Podyjí, a.s. Horní Břečkov, Zemos Lesná, s.r.o., ZD Korolupy, ZD Petřín ve Starém Petříně a Agro Uherčice. Tuto strukturu doplňuje řádově do deseti soukromě hospodařících rolníků.

Jedním z problémů mikroregionu Vranova nad Dyjí je poměrně vysoká nezaměstnanost. Z grafu je patrný výrazně sezónní průběh tohoto jevu, když v době sezónních prací nezaměstnanost zřetelně klesá, zatímco v zimním období opět stoupá. I to je jedním ze znaků dosud relativně značné závislosti mikroregionu na primárních odvětvích, eventuálně stavebnictví, kde se sezónní práce vyskytují nejčastěji. Projevovat se může i sezónní vliv cestovního ruchu.

Z tohoto hlediska lze porovnávat vývoj v jednotlivých letech. Jako nejúspěšnější se ukazuje rok 2008, na jehož konci se však již objevuje předzvěst propouštění na počátku ekonomické krize. Naopak rok 2007 začíná v poměrně nepříznivých poměrech, aby dosáhl úplně nejnižší prosincové nezaměstnanosti. Jako nejhorší se ukazují léta 2005 a 2009, zatímco rok 2010 má nejhorší počátek, ale vývoj v 1. čtvrtletí nesměle naznačuje jistou naději na zlepšení.

Graf 19 Nezaměstnanost na Vranovsku 2005-2010

Zdroj: zpracováno podle dat Ministerstva práce a sociálních věcí ČR

Je ovšem třeba konstatovat značné rozdíly mezi jednotlivými obcemi. V březnu 2010 byla zaznamenána extrémně vysoká nezaměstnanost v Zálesí (37,5 %), Podhradí nad Dyjí (33,3 %), Stálkách, Uherčicích, Štítarech, Bítově. Relativně nejnižší míru nezaměstnanosti vykazovaly obce Onšov (10,3 %), Oslnovice (12,5 %), Starý Petřín, Korolupy. Vranov nad Dyjí měl 18,3 % nezaměstnaných. Geografické rozložení obcí s nejvyšší a nejnižší nezaměstnaností nevykazuje žádnou významnou geografickou souvislost.

Obr. 73 Státní zámek Vranov – hlavní architektonická atraktivita mikroregionu. Foto A. Vaishar

Obr. 74 Důstojnou konkurenci mu představuje Státní hrad Bítov. Foto A. Vaishar

V regionu je statisticky 3 546 lůžek pro cestovní ruch³⁰. Podle informací na internetových stránkách se v mikroregionu nachází 121 ubytovacích zařízení tohoto odvětví. V těchto zařízeních je 1 630 lůžek celoročních a 2 766 lůžek sezónních, což činí celkem téměř 4,4 tisíce lůžek. Kromě toho bylo v mikroregionu v roce 1991 celkem 4 626 chat³¹. V roce 2001 se v mikroregionu nacházelo dále 386 domů sloužících rekreaci. V některých obcích zaujímají domy sloužící k rekreaci poměrně vysoký podíl domovního fondu: Podhradí nad Dyjí 63 %, Zblovce 47 %, Chvaletice 45 %, Vysočany 36 %. V samotném Vranově je 17 % rekreačních domů. Nejméně takových domů (pod 10 %) mají Vracovice, Vratěšín, Lesná, Štířaty, Šumná. Počítáme-li 3 lůžka na jednu chatu nebo chalupu, dojdeme k celkovému číslu téměř 20 tisíc rekreačních lůžek, což je množství, které téměř čtyřnásobně převyšuje počet stálých obyvatel.

Obr. 75 Údolí Dyje pod hradem Cornštejnem. Foto A. Vaishar

Obr. 76 Dálkový pohled na obec Bítov. Foto A. Vaishar

Národní park Podyjí byl založen v roce 1991. Předtím zajišťovala velkoplošnou ochranu území Chráněná krajinná oblast Podyjí (od roku 1978). Rozloha parku činí 63 km², přičemž 84 % území zaujímá lesní půda. Národní park Podyjí je ukázkou výjimečně zachovalého říčního údolí. Na rakouské straně na něj navazuje menší Nationalpark Thaya-tal, vyhlášený v roce 2000, který má rozlohu 13 km². Přesto se na jeho území nachází

³⁰ Český statistický úřad

³¹ při sčítání v roce 2001 se počet chat nezjišťoval

atraktivní hrad Hardegg. Jediný přechod, dimenzovaný pro chodce a cyklisty, je mezi Čížovem na české straně a Hardeggem na straně rakouské. Na ostatních místech jsou obě části tohoto přeshraničního parku odděleny relativně hlubokým kaňonem Dyje.

Mezi Správou národního parku a jednotlivými obcemi docházelo v minulosti k určitým napětím, která vyplývala z omezování ekonomické činnosti obcí. Lesy jsou často jediným významnějším majetkem obcí s velmi malými počty obyvatel na poměrně rozsáhlých katastrálních územích. Podmínky ochrany území významně komplikují případnou lokalizaci nových ekonomických aktivit v dotčených obcích.

Problémem je i to, že velmi malé obce bez dostatečné infrastruktury nejsou příliš schopny využít návštěvníků národního parku k podnikání v cestovním ruchu. To dokumentuje šetření mezi návštěvníky, místními obyvateli a představiteli samospráv o vztahu ochrany přírody a rozvoje cestovního ruchu (Čihař a Staňková, 2006). Rozvoj cestovního ruchu bez odpovídajícího ekonomického efektu je naopak vnímán částí místní populace jako negativní, neboť turisté jsou ve velmi malých obcích rušivým elementem a obce mají problémy s odstraňováním pevného odpadu po nich.

Jiným negativně pociťovaným efektem jsou nároky ochranářů na diktování pravidel pro stavební úpravy objektů sídel, nacházejících se v ochranné zóně národního parku. Respektování těchto úprav je finančně náročné, což je v relativně chudém mikroregionu vážným problémem. Místní správy se proto snaží o vynětí intravilánů sídel z ochranné zóny.

Za účelem ochrany společných zájmů obcí a podpory všestranného rozvoje bylo založeno Sdružení obcí pro rozvoj a obnovu Vranovska se sídlem ve Vranově nad Dyjí. Jeho členy je 21 obcí Vranovska. Jedním z hlavních cílů sdružení je podpora cestovního ruchu.

Obce Korolupy, Lubnice, Oslnovice, Uherčice, Vratěnín, Vysočany jsou součástí regionu LEADER+ Jemnicko, která vznikla v roce 2004. Území tohoto regionu pokrývá hluché místo na rozhraní tří krajů (Jihomoravského, Vysočiny a Jihočeského). Jeho centrum však leží mimo Vranovsko a Vranov nad Dyjí není součástí regionu místní akční skupiny. Proto se vliv této místní akční skupiny může projevat pouze okrajově.

Rozpočet městyse Vranova nad Dyjí v roce 2009 (skutečnost) činil 22,9 milionů Kč, z toho 6,1 milionu bylo z přerozdělených daní a 4 miliony ze sociálních dávek. Příjmy z hospodaření samotné obce byly podstatně nižší: 2,8 milionu Kč z pronájmu a prodeje bytů, 713 tisíc Kč z provozu parkovišť, 657 tisíc Kč za rekreační pobyty atd. Pokud jde o výdaje, nejvíce (4,2 milionu Kč) bylo věnováno na místní správu a na dávky sociální péče (3,5 milionu Kč). Následovalo školství (1,9 milionu Kč), odstraňování odpadu (1,5 milionu Kč), komunální služby (1,2 milionu Kč), komunikace (0,8 milionu Kč) atd. Více než 1 milion Kč byl věnován splátce dluhů.

Obr. 77 Šumná - jediná železniční stanice v mikroregionu. Foto A. Vaishar

Obr. 78 Štítary: obchodní dům Pavelec. Foto A. Vaishar

Menší obce mají rozpočty podstatně nejen kvůli menšímu počtu obyvatel, ale především proto, že sociální dávky za celý mikroregion procházejí rozpočtem Vranova nad Dyjí, který má kontaktní místo státní sociální podpory znojemského úřadu práce. Vlastní ekonomická aktivita těchto obcí je většinou malá, mezi vlastními příjmy někdy figuruje lesní činnost. Relativně velké prostředky jsou vydávány na zajištění technické infrastruktury, zejména na odstraňování kapalných a pevných odpadů, méně na údržbu a opravy komunikací. V nejmenších obcích pochopitelně zpravidla stoupají relativní částky, vydávané na místní správu. Rozpočty větších obcí zatěžuje provoz škol. Nicméně se zdá, že jednotlivé obce mohou přímo ovlivňovat jen menší část svých příjmů a výdajů a se snižující se velikostí rozpočtu se snižuje i tento manévrovací prostor.

Například Lančov získává pro svůj roční rozpočet 3,7 milionu Kč (2009) celkem 2,3 milionu z přerozdělených daní a 600 tisíc Kč z daně z nemovitostí. Mezi výdaji figuruje na prvním místě místní správa (936 tisíc Kč), následovaná likvidací odpadů (777 tisíc Kč), zajištěním pitné vody (367 tisíc Kč) a sportovní činností (357 tisíc Kč). Vysloveně rekreační obec Podhradí nad Dyjí čerpá pro svůj rozpočet 1,7 milionu Kč (2009) nejvíce prostředků z přerozdělených daní (554 tisíce Kč), daně z nemovitostí (470 tisíc Kč), ale jen 115 tisíc Kč z poplatků, spojených s rekreací. Na činnost místní správy vydala přes 1 milion Kč, na protipovodňová opatření 0,8 milionu Kč.

Starý Petřín čerpá svůj rozpočet ve výši 4,4 milionu Kč (2009) především z daní 2,5 milionu Kč, daně z nemovitostí (689 tisíc Kč) a z lesa (500 tisíc Kč). Na opravu domu vydal 1,5 milionu Kč, na činnost zastupitelstva 881 tisíc Kč, na likvidaci odpadů 731 tisíc Kč, na podporu kultury 636 tisíc Kč. Větší Štítary čerpají do celkového rozpočtu 8,7 milionu Kč z daní 6,5 milionu Kč, z poplatků 1,2 milionu Kč a z úhrad za komunální služby 0,6 milionu Kč. Naproti tomu v roce 2009 vydaly na kanalizaci 3,2 milionu Kč, na místní správu 2 miliony Kč, na školu 1,7 milionu Kč, na likvidaci tuhých odpadů 0,9 milionu Kč. Rozpočet nad 10 milionů Kč má Šumná. Z celkových 10,7 milionu Kč pochází (2009) 5 milionů z daní, 2,4 miliony Kč z dotací, 502 tisíce Kč z poplatků, 481 tisíc Kč z pronájmu a prodeje. Vydá se 3,2 milionu Kč na místní správu, 2,8 milionu Kč na provoz školy a po půl milionu Kč na inženýrské sítě, odstraňování tuhých odpadů a komunální služby.

Teoreticky patří Vranovsko spolu s celým znojemským okresem do Euroregionu Weinviertel – Jižní Morava – Záhorie. Nebyly však zachyceny signály o podstatném vlivu tohoto euroregionu na vývoj Vranovska. Existuje spíše formální spolupráce mezi městysem Vranov nad Dyjí a nejmenším rakouským městem Hardeggem; ta je však limitovaná mimo jiné i odlišným postavením samospráv v obou regionech.

Výrazným problémem mikroregionu je vzdálenost hraničních přechodů. I když v rámci Schengenského prostoru lze přecházet státní hranice na libovolném místě, v tomto případě je takováto možnost omezena přírodními podmínkami (relativně hluboké údolí Dyje, jehož překlenutí mostem by si vyžádalo značné prostředky), existencí národního parku z obou stran hranice a nepříliš velkým zájmem části místní populace.

Když se na počátku 90. let jednalo o novém hraničním přechodu, byl postoj nejbližšího možného místa Šatova spíše negativní z obavy z rušení klidu a zavádění nového způsobu života. Naopak nejvzdálenější místo mikroregionu Vratěnín se příležitosti chopilo a zastihlo boom, který umožňoval profitovat z rozdílnosti cen a platů v obou státech.

9. Zvláštnosti mikroregionů po těžbě nerostů

9.1. Vliv těžby a jejího ukončení na venkovské mikroregiony

Pojem jižní Morava většinou evokuje rovinu s mozaikou polí, remízků, větrolamů a především vinohradů. Málokdo si pak jižní Moravu spojuje s těžbou. Přesto jižní Morava představovala a v některých sférách stále představuje relativně bohatý zdroj nerostných surovin. Celkem je v Jihomoravském kraji registrováno 155 dobývacích prostor a 29 těžebních ložisek nevyhrazených nerostů.

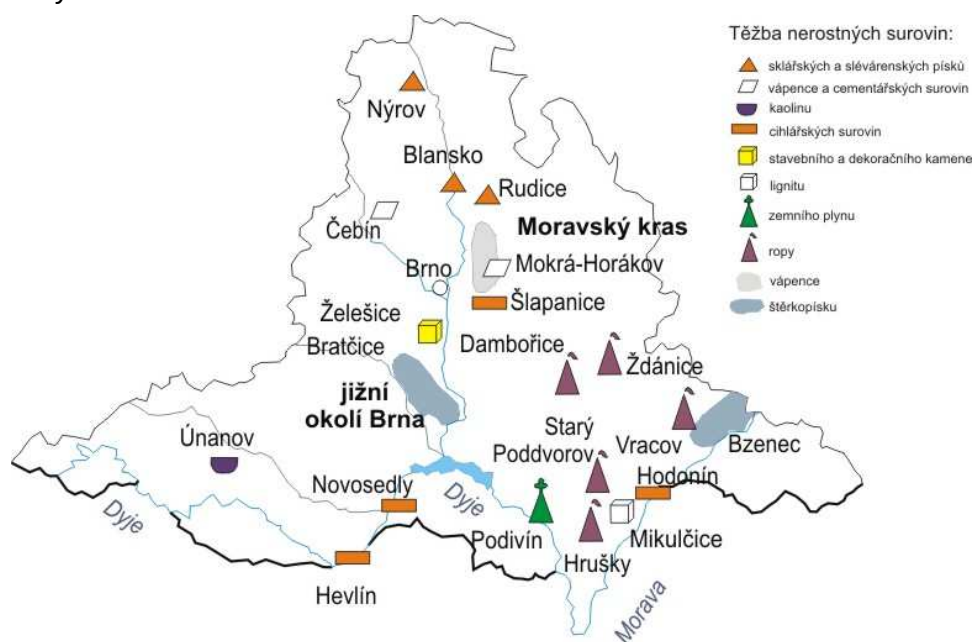
Z tuhých paliv je to černé uhlí, které se těžilo v Rosicko-oslavanské pánvi, lignit done dávna těžený v Jihomoravské lignitové pánvi (české části Vídeňské pánve). Vápence se těží v okolí Moravského krasu, slínovce pro výrobu cementu v okolí Mokré u Brna. Těží se štěrkopísky (například v okolí Bratřic či Moravské Nové Vsi) a cihlářské jíly. Mezi dnes nejvýznamnější nerostné suroviny patří ropa a zemní plyn. A právě jižní Morava je nejvýznamnější oblastí těžby ropy v rámci České republiky (Dolnomoravský úval, Ždánický les).

Celorepublikový trend je v dnešní době takový, že na jedné straně dochází k výraznému útlumu těžby rud a většiny energetických surovin, zejména hnědého a černého uhlí. Na druhé straně v posledních letech narůstá těžba ropy, stavebních surovin (stavebního kamene, štěrkopísku i cihlářských surovin), živců a bentonitů, a to i ve zvláště chráněných územích (Smolová, Szczyrba, Jurek, 2007).

Těžba nerostných surovin zásadně ovlivňuje celé regiony. Vlivy se velmi liší v závislosti na rozsahu těžby a těžené surovině. V zásadě však tyto vlivy můžeme rozdělit do dvou skupin: na environmentální a socioekonomické.

Environmentální vlivy bývají nejčastějším problémem spojovaným s těžbou nerostných surovin. Jižní Morava naštěstí není ovlivněna velkoplošnou povrchovou těžbou, jak ji známe ze Severočeské uhelné pánve, ani rozsáhlým poddolováním jako například na Ostravsku. Ani zde však nejsou environmentální vlivy úplně zanedbatelné.

Co se týče vlivů socioekonomických, těžba obvykle přináší rozvoj regionu, neboť znamená zvýšení zaměstnanosti. V současnosti je těžba také přínosem financí do obecních rozpočtů. S ukončováním těžby jsou pak spojeny problémy strukturální přestavby ekonomiky.

Mapka 10 Těžba nerostných surovin

Mikroregion Hodonínsko

Mezi mikroregiony nejvíce ovlivněné těžbou patří Hodonínsko. Tuto oblast ovlivnila především těžba lignitu a v současnosti je to těžba ropy, zemního plynu a cihlářských surovin. Na území mikroregionu se nacházejí dva velké průmyslové podniky, které se těžbou nerostných surovin zabývají. Jde o akciovou společnost Moravské naftové doly, zabývající se těžbou ropy a společnost Karotáž a cementace, která operuje se zásobami cihlářských surovin³².

Co se týče lignitu, na území Hodonínska se rozkládá Dubňanská sloj s ložisky Dubňany, Mutěnice – Dubňany – Hodonín, Dolní Bojanovice – Hodonín, Dolní Bojanovice – Lužice – Josefov a Rohatec. Lignitová sloj má mocnost cca 4 m a je uložena od 0 do 260 m pod povrchem³³. Ložiska se nacházejí v polohách obtížné těžitelnosti (Smolová, 2008).

Těžba lignitu má na Hodonínsku dlouhou historii, lignit se zde těžil nejpozději od roku 1824. Dokladem je nalezený zachovalý stropní trám s vytesaným letopočtem na Dubňansku (Švandová, 2008). Těžba probíhala hlubinným způsobem. Vytěžený lignit se používal k otopu domácností, v místních sklárnách, cukrovarech, cihelnách a postupem času k výrobě energie v tepelných elektrárnách Hodonín, Nováky a Opatovice. Až do poloviny devadesátých let 19. století se těžba pohybovala do 100 tisíc tun ročně a měla spíše lokální význam (Smolová, 2008).

V roce 1896 byla utvořena první česká společnost s názvem Hnědouhelný závod Pomoc Boží v Dubňanech. V letech 1938-1939 byla na dole Pomoc Boží postavena elektrárna zásobující 16 okolních vesnic. Významným faktorem pro jihomoravský revír bylo budování nových dolů firmou Baťa. Firma výrazně zmodernizovala proces těžby a v roce 1943 započala otvírku nového Dolu Tomáš II štolou (později Důl 1. máj).

Roku 1946 byl založen národní podnik Jihomoravské lignitové doly, který postupně prováděl těžbu na dolech Ivanka, 1. máj, Prokop, Pokrok, Obránci míru, Osvobození, Dukla, 1. máj II a Mír Mikulčice. Na posledních třech lokalitách probíhala těžba až do začátku 90. let. Vrcholu dosahovala v letech 1975-1988, s historickým maximem v roce 1988, kdy bylo vytěženo 2,2 milionů tun lignitu (Smolová, 2008).

V devadesátých letech minulého století došlo v jihomoravském lignitovém revíru k postupnému, avšak velmi výraznému snižování těžby. Následkem transformace českého průmyslu a strukturálních změn hospodářství v České republice po roce 1990 ukončila činnost většina dolů Jihomoravského lignitového revíru. V roce 1991 byla ukončena těžba na dole Osvobození v Ratíškovcích, v roce 1992 na dole Dukla v Šardicích a roku 1994 na Dole 1. máj II v Dubňanech. Likvidace podzemí byla ukončena v roce 1996. V dobývacím prostoru Dubňany tak zůstalo asi 6 milionů tun zásob lignitu. Zbyl pouze poslední činný Důl Mír v Mikulčicích, který byl z rozhodnutí vlády ČR koncem roku 1994 přímým prodejem prodán firmě Lignit Hodonín s.r.o. (Cyroň et al. 2008). Po celou dobu existence podniku byla hlavním odběratelem vytěženého lignitu elektrárna Hodonín. Zbylá část produkce sloužila pro maloobchod a vývoz do Chorvatska (Smolová 2008). Dne 23. 12. 2009 byla přerušena těžba lignitu i v tomto dole a společnost Lignit Hodonín s.r.o. je v současnosti v konkurzu³⁴.

Ani v jednom z dobývacích prostorů výše uvedených uzavíraných dolů nedošlo k úplnému vytěžení zásob. Tyto nevydobyté zásoby tak nadále zůstávají spolu s ostatními prozkoumanými a vyhledanými zásobami potenciálními zdroji vyhrazeného nerostu

³² Strategický plan mikroregionu Hodonínsko 2006

³³ DIAMO, Státní podnik. Jihomoravské lignitové doly Hodonín. *Černé uhlí a lignit* [online]. 2010, 1, [cit. 2010-06-21]. Dostupný z WWW: <<http://www.diamo.cz/hodonin>>.

³⁴ Lignit Hodonín, s.r.o. [online]. 2009 [cit. 2010-08-06]. Důl Mír Mikulčice. Dostupné z WWW: <<http://www.lignit.cz/>>.

pro budoucí generace. Miliony tun dobře prozkoumaných a otevřených zásob byly formálně převedeny do kategorie nebilančních, aby mohly být zrušeny příslušné dobývací prostory.

Dalším výrazným nerostem těženým na Hodonínsku jsou cihlářské suroviny. Ty se těží přímo na katastrálním území Hodonína. Těžbu a zpracování zde provádí jednak Cihelna Hodonín, s.r.o., jednak rakouská společnost Wienerberger, která v současnosti disponuje nadpoloviční většinou cihlářských surovin ČR a která má více než 50 výrobních závodů po celé Evropě. Tato společnost vstoupila na český trh v roce 1992 a získala majoritní podíl v Cihelně Novosedly, a.s., která v té době patřila k největším cihelnám v ČR (Smolová, 2008). V Dubňanech se těží štěrkopisky a maltářské písky v pískovně Mistřín (plocha 10 ha), těžbu zde provádí Luděk Měchura.

Hodonínsko je významné také těžbou ropy a zemního plynu. Těžba ropy zde trvá už celé století. Právě na Hodonínsku byl založen první hlubinný vrt na Moravě. Bylo to v roce 1917 v Ratiškovících. V témže roce vznikla Moravská těžařská společnost se sídlem ve Vídni. V současnosti se ropa a zemní plyn těží na lokalitách Dolní Bojanovice, Dubňany, Lužice, Nový Podvůr, Starý Podvůr a samotný zemní plyn na lokalitě Prušánky.

V Hodoníně sídlí dvě společnosti zabývající se těžbou ropy: Moravské naftové doly, a.s. a Česká naftařská společnost, s.r.o. První z nich je klíčovým těžařem ropy v České republice. Tato společnost vznikla v roce 1992 transformací ze státního podniku Moravské naftové doly Hodonín, s.p. V roce 2003 tento podnik překonal těžební rekord v množství ropy vytěžené na území České i Československé republiky, když vytěžil 358 703 m³ ropy, což je navýšení vzhledem k předchozím rokům o několik desítek procent. Společnost MND, a.s. má v plánu během pěti let svou současnou roční těžbu 340 tisíc krychlových metrů ropy zdesetinásobit (Smolová, Szczyrba, Jurek, 2007). V současné době je jejím jediným akcionářem KCGC Oil & Gas B.V. se sídlem v Amsterdamu³⁵.

Společnost MND, a.s. se v posledních letech zaměřuje především na odtěžování stávajících ložisek ropy a vyhledávání nových nalezišť s využitím nejmodernějších technologií. Podílí se také na těžbě zemního plynu, provozuje podzemí zásobníky plynu, podílí se na likvidaci starých ekologických zátěží a prostřednictvím své dceřiné společnosti MND Exploration & Production, Ltd. (sídlo v Londýně) výrazně expanduje na zahraniční trhy (Smolová, 2008). Dceřiné společnosti úspěšně realizují společně s dalšími firmami těžbu zemního plynu v Pákistánu, a společnost má aktivity také v Jemenu, Německu, Rumunsku, na Ukrajině nebo v Rusku (Smolová, Szczyrba, Jurek, 2007).

Česká naftařská společnost s.r.o. Hodonín vznikla v roce 1996 jako česko-švýcarský podnik. Společnost vlastní pouze dva vrty na Břeclavsku, z nichž jeden je průzkumný a z druhého byla zahájena těžba v roce 2003 (40 m³ ropy denně). V roce 2006 byl společností schválen nový dobývací prostor na ropu a zemní plyn Charvátská Nová Ves, v městské části Břeclavi, na levém břehu vodního toku Včelínek. Lokalita leží na okraji Lednicko-valtického areálu zapsaného na seznam UNESCO a na okraji ochranného pásma 2. stupně jímacího území Kančí obora, které slouží k zásobování Břeclavska pitnou vodou (Smolová, Szczyrba, Jurek, 2007, Smolová, 2008).

Z environmentálních důsledků způsobených těžbou jsou významným problémem především poddolovaná území, staré ropné vrty, povrchové výsypky a odvaly.

Lignitové doly Osvobození Ratiškovice, Dukla Šardice, I. máj Dubňany a vydobytá část dolu Mír Mikulčice jsou postupně likvidovány. Z podzemí dolů bylo vyvezeno technologické vybavení včetně kontaminantů důlních vod (olej, nafta, emulze ap.). Poklesy se sledují a postupně sanují, hlavní důlní díla se likvidují a kontrolují. Na poddolovaných

³⁵ <http://www.mnd.cz/133/120/akcionari-spolecnosti-moravske-naftove-doly-a-s/>; staženo 19.11.2010

územích jsou průběžně prováděny rekultivace a sanační opatření včetně rekonstrukce a údržby meliorací. Hlušinové odvaly byly odstraněny. Využitelné objekty a areály byly odprodány včetně dolu Mír v Mikulčicích. Podzemí zlikvidovaných dolů se zatápí. Sanace poklesů, rekultivace a monitoring bude probíhat až do roku 2021 a předpokládané náklady včetně likvidace a sanace lokality jsou odhadnuty na 837,5 milionů Kč³⁶.

Jako důsledek dlouhodobé těžby ropy zbyly na Hodonínsku a také Břeclavsku staré ekologické zátěže v podobě nedostatečně zlikvidovaných sond a reliktů po průzkumu a těžbě probíhající v letech 1925-1965. Celkem 462 ks ropoplynových sond a související kontaminace území se nachází na území obcí Hodonín, Lužice (mikroregion Hodonínsko), Tvrdonice, Kostice, Moravská Nová Ves a Týnec (mikroregion Břeclavsko). Území těchto ekologických zátěží se nachází i v oblasti NATURA 2000, biosférické rezervaci Dolní Morava a v oblasti s výskytem několika maloplošných chráněných území. Hrozí zde reálné riziko kontaminace povrchových a podzemních zdrojů pitné vody, a tím ohrožení horninového prostředí a přírodních ekosystémů, zejména chráněné oblasti přirozené akumulace vod „Kvartér řeky Moravy“, na pravém břehu Moravy až po hraniční tok řeky Dyje a zásob pitné vody pro obyvatele okresů Hodonín a Břeclav³⁷.

Od roku 1998, zejména po povodních v roce 1997, byly zahájeny práce směřující k postupné sanaci těchto objektů. Na likvidaci těchto starých zátěží se podílí Moravské naftové doly, Palivový kombinát Ústí a v biosférické rezervaci Dolní Morava je likvidace spolufinancována z Operačního programu Infrastruktura.

Socioekonomické důsledky těžby jsou spojovány zpravidla s vytvářením specifické sociální struktury obyvatelstva, kterou lze charakterizovat poměrně vysokou úrovní příjmů, která však není důsledkem vysoké kvalifikace pracovníků, ale těžké a nebezpečné fyzické práce. Po ukončení těžby pak dochází nejen ke zvýšení nezaměstnanosti, ale bývalí pracovníci dolů jsou do značné míry obtížně rekvalifikovatelní a uplatnitelní v jiných oborech. S tím zpravidla souvisí zvýšený výskyt některých sociálních patologií, jako je gamblersství, alkoholismus, konzumace drog apod. Okres Hodonín je okresem s nevyšší nezaměstnaností v Jihomoravském kraji, proto se zde velmi nepříznivě odráží její další zvyšování při útlumu či úplném ukončení těžby.

Předchůdce Lignitu Hodonín, s.r.o., Jihomoravské lignitové doly byly největším zaměstnavatelem v regionu (původně 3 500 zaměstnanců s těžbou více než 2 mil. tun ročně). Ještě v roce 2004 byla společnost Lignit Hodonín jedním z nejvýznamějších zaměstnavatelů na Hodonínsku (392 zaměstnanců) a průměrná těžba byla kolem 500 tisíc tun lignitu.

Už v téže roce však měla být těžba z důvodu vyčerpání stávajícího ložiska ukončena a všichni zaměstnanci propuštěni. Vstup nového obchodního partnera, vypracování nového obchodního plánu na otevření ložisek kvalitnějšího ortolignitu a státní podpora umožnila tato pracovní místa zachovat. Podnik tak nadále fungoval až do konce roku 2009, kdy upadl do konkurzu (Kroes, 2005). Koncem srpna 2010 koupila podnik společnost UVR Mníšek pod Brdy, na kterou tak přešel všechen majetek i zaměstnanci. Společnost zatím nechce těžbu obnovit. Většina zaměstnanců podala výpověď už na přelomu roku, protože nedostávala mzdu. Ve firmě jich zůstalo asi 50, zajišťujících údržbu dolu pro případ, že by se těžba obnovila.

³⁶ Environmentální zátěže ve správě DIAMO, s. p., Stráž pod Ralskem: Informační materiál [online]. 7. doplněné vydání. Stráž pod Ralskem: DIAMO, s. p., Stráž pod Ralskem, leden 2010 [cit. 2010-08-03]. Dostupné z WWW: <<http://www.diamo.cz/zivotni-prostredi/view-category>>.

³⁷ Současnost - lokalita Hodonín. In Palivový kombinát Ústí, s.p. [online]. Ústí nad Labem: Palivový kombinát Ústí, s.p., 2009 [cit. 2010-09-18]. Dostupné z WWW: <<http://www.pku.cz/pku/site.php?location=3&type=mnd&page=1>>.

Dalším výrazným zaměstnavatelem na Hodonínsku je skupina Moravské naftové doly. I zde však počet zaměstnanců každoročně klesá (882 v roce 2002, 600 v roce 2006).

V případě těžby ropy a zemního plynu se objevují rozpory mezi zástupci obecní samosprávy, krajské samosprávy a samotných občanů diferencovaně podle regionů. Zatímco v případě těžby v obcích Ždánického lesa (např. Dambořice, Uhřice, Žarošice) si obyvatelé na těžbu ropy nestěžují a využívají bohatých příjmů plynoucích do rozpočtu obce, na Břeclavsku vznikají časté spory. Příkladem je spor v Břeclavi, kdy na jedné straně místní zastupitelstvo těžbu povolilo, i přes to, že těžba v lokalitě Kančí obora se střetává s vodohospodářskými zájmy regionu, na straně druhé Jihomoravský kraj stejně jako ochránci přírody poslal na MŽP ČR zamítavé stanovisko. (Smolová, Szczyrba, Jurek, 2007).

Rosicko

Mikroregion Rosicko je značně ovlivněn těžbou černého uhlí, která zde probíhala do roku 1992. U Oslavan se uhlí začalo těžit již roce 1783 (Kolejka, 2006). Tehdy to bylo jediné místo na Moravě, kde se kopalo uhlí (Plchová, 1999). Průmyslová exploatace severně od Zbýšova nastala počátkem 19. století. Během tohoto století vzniklo v pásu uhlo-nosných vrstev mezi dnešní Zastávkou a Oslavany osm významných hlubinných dolů, přičemž těžních jam bylo více (Kolejka, 2006). Rosicko-oslavanský revír umožnil rozvoj Brna jako průmyslového střediska Rakouskouherské monarchie.

Již během 19. století si těžba vynutila výrazné změny ve využití krajiny: výstavbu dělnických kolonií v uvedených obcích, přičemž město Zastávka bylo založeno na „zelené louce“ roku 1840 jako středisko hutnictví a železářství. Počátkem druhé poloviny 19. století byla oblast těžby napojena na odbytíště železnicí. Těžba poprvé kulminovala v letech před první světovou válkou, odbyt uhlí posílilo jeho spalování v oslavanské elektrárně (první přespolní velkoelektrárně od roku 1913, železniční spojení od 1912), tehdy největší v rakousko-uherské monarchii. Po druhé světové válce pokračoval, po poklesech v době hospodářských krizí (1919-1920, 1929-1932), rozvoj těžby uhlí. Města Oslavany, Zbýšov a Rosice se rozšířila o havířská sídliště. Od 60. let těžba postupně utichala a ve druhé polovině 80. let zcela ustala (Kolejka, 2006). Útlumový program vyhlášený vládou ČSFR přinesl pro rosicko-oslavanský uhelný revír ukončení těžby v roce 1991. Dne 31. prosince 1991 byla ukončena těžba uhlí z dolu Jindřich II, který byl od roku 1969 centrální těžní šachtou revíru. V roce 1992 probíhala ještě těžba z 2. patra dolu Antonín. Vytěžené uhlí sloužilo pro vlastní kotelní řád, ale pro zápar ve stařinách musela být i tato těžba ukončena. Poslední vůz černého uhlí z dolu Antonín a tudíž i z revíru byl tedy vytěžen 18. února 1992 (Plchová, 2006).

Za celé období zde bylo vytěženo 64 743 124 tun černého uhlí, z toho 21 142 220 tun po roce 1946 (DIAMO 2010). Oslavanská elektrárna ukončila činnost roku 1993 a záhy byla odstraněna (Kolejka, 2006). Zbytkové zásoby uhlí ve výši 26 002 237 tun byly rozhodnutím ministra pro hospodářskou politiku a rozvoj ČR dnem 2. 6. 1991 odepsány, a to vynětím z evidence (Plchová, 2006).

Osud důlních objektů byl rozmanitý. Některé nadzemní stavby byly beze zbytku odstraněny, jiné stojí opuštěné doposud, některé se používají pro drobnou výrobu či skladovací účely, zejména po politicko-ekonomických změnách v roce 1989. Odklon od těžebního, železářského a cukrovarnického průmyslu v průběhu posledních cca 70 let s jeho celkovou redukcí v průběhu 90. let vedl k opuštění a chátrání řady objektů, případně k postupnému narušování těžebních, komunikačních a průmyslových tvarů reliéfu. Podobně zemědělská krajina zaznamenala změny v důsledku omezování rostlinné výroby v náročnějších podmínkách (sklonitější svahy, vlhká údolní dna). Na jiné extrémní plochy spontánně expandoval les (stržové zářezy, železniční násypy a zářezy, haldy hlušiny, části brownfieldů). Příkladem úspěšné revitalizace části brownfieldů po oslavanské elektrárně jsou objekty společnosti Metaldyne. Krajina v pásu při západním okraji Boskovické brázdy v tzv. Rosicko-oslavanském kamenouhelném revíru představuje

mozaiku objektů a ploch přímo či nepřímo dotčených těžbou a průmyslovou či zemědělskou výrobou sloužících místnímu i vzdálenějšímu trhu v návaznosti na bývalý uhelno-železářský boom (Kolejka, 2006).

Povrchové areály dolů Kukla, Jindřich, Ferdinand a Františka a část odvalů byly odprodány a převedeny na cizí subjekty k jinému využití. Hlavní důlní díla Jindřich II a Kukla byla zlikvidována. Podzemí revíru je zatopeno. V roce 2001 byla uvedena do provozu nová čistírna důlních vod. Jsou sledovány a sonovány poklesy na poddolovaném území, lidvidují se hlavní důlní díla. Kontaminované důlní vody volně vytékají z Dědičné štoly, dále jsou čištěny a vypouštěny do řeky Oslavy. Vzniklý hlušinový odval Kukla o ploše téměř 90 000 m² byl rekultivován a zalesněn. Rekultivace má probíhat až do roku 2016, čištění vod, monitoring a sanace poklesů pak do roku 2021. Celkové náklady jsou odhadovány na 595 milionů Kč.

Tišnovsko

Moravská ložiska uranových rud leží na Českomoravské vrchovině v pruhu mezi Žďárem nad Sázavou a Tišnovem (Zimák, 1992). Jediným těženým dobývacím prostorem uranových rud v ČR je v současnosti Rožná (nenachází se na území Jihomoravského kraje). V rámci Jihomoravského kraje se uranová ruda dříve těžila na Tišnovsku v dobývacím prostoru Olší, který se rozkládá na katastrálních územích obcí Drahonín, Olší, Bor, Litava, Střítež a Moravské Pavlovice. Ložisko Olší bylo těženo důlním závodem Rudý Říjen Olší od 1. 10. 1959 (vznik samostatného závodu) do 31. 12. 1988, kdy závod zanikl a zbytky rudy byly vytěženy závodem Rožná (Címala, 1997). Celková plocha dobývacího prostoru činila 6,29 km² a vytěžilo se zde celkem 2 922,2 t uranu (na celkové produkci uranu se podílelo si 20 % (Címala, 1997)). Hloubka dobývání byla 900 m pod povrchem. Ruda byla zpracovávána na chemické úpravně v Rožné (DIAMO, 2010).

V současné době je důl zlikvidován, podzemí zatopeno a povrch částečně zrekultivován. Využitelné objekty byly odprodány a na lokalitě je provozována čistírna důlních vod a provádí se dlouhodobý monitoring. Kontaminované důlní vody jsou řízeně čerpány a čištěny. Vyčištěné vody pak odtékají do vodoteče Hadůvka. Hlušinový odval Drahonín – Olší o ploše 190 000 m² je rekultivován a zalesněn. Celková sanace a likvidace lokality byla dokončena v roce 2007 společností DIAMO, s.p. a až do roku 2021 bude probíhat čištění vod, monitoring a údržba. Celkové náklady jsou odhadnuty na 327,6 mil. Kč (DIAMO, 2010).

Mikroregiony v okolí Moravského krasu - Šlapanicko, Blanensko, Kuřimsko, Tišnovsko

V Moravském krasu a jeho okolí se nachází významná oblast těžby vápenců. Mezi největší vápencové lomy v České republice patří Mokrý u Brna na Šlapanicku o rozloze 265,9 ha. Zde se nachází také ložisko Ochoz u Brna I a i přes četné střety zájmů byl v roce 2002 schválen dobývací prostor Líšeň II. Další těžená ložiska jsou Lažánky na Tišnovsku, Čebín na Kuřimsku a Holštejn na Blanensku, kde byl v roce 1993 schválen nový dobývací prostor Dolní Poříčí.

V roce 1998 došlo ke sloučení společnosti Cement Bohemia Praha, a.s. a společnosti Cementárny a vápenky Mokrý, a.s. Vznikla společnost Českomoravský cement, a.s., která se podílí na celkovém ročním objemu těžby vápenců v ČR více než pětinou. Společnost těží vápence ve dvou regionech, které jsou nejvýznamnějšími krasovými oblastmi v ČR: Moravský kras a Český kras (Smolová, 2008).

Těžba vápenců naráží na střety se zájmy ochrany přírody, protože vápencová území v Jihomoravském kraji jsou pro svou vysokou přírodní hodnotu prohlášena za chráněná území přírody Moravský Kras a Pavlovské vrchy. Regionální surovinová politika navrhuje při využití ložisek tato opatření: Ochoz u Brna, Holštejn-Malá Dohoda, Mikulov: dotěžit

a sanovat, Ochoz u Brna-Skalka, Líšeň-Lesní Lom: přehodnotit zbytkové zásoby, Horákov: ponechat jako rezervu a Mokrá u Brna: těžit na základě nově vypracovaného plánu otvírky, přípravy a dobývání a EIA (Klír, 2009).

9.2. Těžba ropy – případová studie Dambořice

Obec Dambořice se nachází na jižní Moravě v severozápadní části okresu Hodonín ve vzdálenosti 36 km jihovýchodně od Brna. Obec má 1 332 obyvatel³⁸. Patří ke starobylým osadám; první písemná zmínka o obci pochází z roku 1141. Dambořice jsou známé svým bohatým kulturním vyžitím (Martinské hody, Soutěžní festival folklórních souborů), vinnými sklepy, historickou židovskou obcí a v poslední době především těžbou ropy. Tato oblast bývá často s trochou nadsázky nazývána moravský Dallas či malý Kuvajt. Ropné ložisko Dambořice bylo objeveno v roce 1986 a velikostí objevených geologických zásob ropy se řadí mezi největší dosud objevená ložiska ropy v České republice (Bittner, 2005). Ropa se zde těží od roku 1993.

Ze socioekonomických vlivů převažují v obci Dambořice ty pozitivní. Negativa byla vnímána především při počátcích těžby, kdy nákladní vozy převážely přes obec tuny materiálů potřebných k přípravě těžebních polí. To se odrazilo na stavu místních komunikací a dokonce popraskalo zdívo některých domů. Těžařská firma Moravské naftové doly, a.s. však nechala většinu cest opravit a finančně se vyrovnala s majiteli poškozených domů.

Těžba je v obci vnímána pozitivně samozřejmě díky finančním prostředkům plynoucím do obecního rozpočtu. Obec získává jednak úhradu z dobývacího prostoru ve vymezení na povrchu v rozmezí 100 Kč až 1 000 Kč na hektar, odstupňovanou s přihlédnutím ke stupni ochrany životního prostředí dotčeného území, charakteru činnosti prováděné v dobývacím prostoru a jejímu dopadu na životní prostředí, kterou stanoví vláda nařízením. Dále získává 75 % z roční úhrady z vydobytých nerostů (zbytek jde do státního rozpočtu ČR). Přitom úhrada činí u ropy 5 % z tržní ceny vydobytých nerostů. Rozhodná je průměrná tržní cena v roce, ve kterém byly nerosty vydobyté³⁹.

Obr. 79 Dambořice – celkový pohled. Foto Z. Lipovská

Obr. 80 Dambořice – rekonstruovaná náves. Foto Z. Lipovská

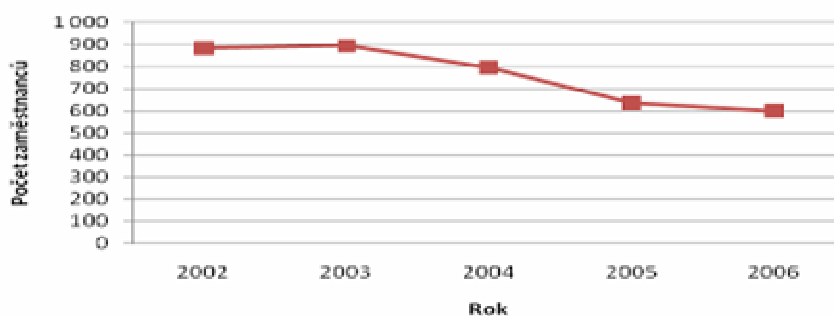
³⁸ K 1.1.2010, ČSÚ

³⁹ Zákon č. 44/1988 Sb., o ochraně a využití nerostného bohatství, (horní zákon), ve znění zákona ČNR č. 541/1991 Sb., zákona č. 10/1993 Sb., zákona č. 168/1993 Sb., zákona č. 132/2000 Sb., zákona č. 258/2000 Sb., zákona č. 366/2000 Sb., zákona č. 315/2001 Sb., zákona č. 61/2002 Sb., zákona č. 320/2002 Sb., zákona č. 150/2003 Sb., zákona č. 3/2005 Sb., zákona č. 386/2005 Sb., zákona č. 186/2006 Sb., zákona č. 313/2006 Sb., zákona č. 296/2007 Sb., zákona č. 157/2009 Sb., zákona č. 227/2009 Sb. (účinnost od 1.7.2010) a zákona č. 281/2009 Sb. (účinnost od 1.1.2011).

Tab. 34 Podíl příjmů z těžby ropy na celkových příjmech obce Dambořice [Kč]

Rok	Příjmy z těžby ropy	Celkové příjmy	Podíl příjmů z těžby ropy
2003	32 751 000	56 551 000	57,9 %
2004	35 000 000	57 254 000	61,1 %
2005	37 000 000	53 524 000	69,1 %
2006	44 269 000	77 872 000	56,8 %
2007	64 000 000	118 555 000	54,0 %
2008			
2009	55 000 000	115 662 500	47,6 %
2010	37 900 000	95 296 600	39,8 %

S přítokem peněz samozřejmě souvisí rozvoj obce. Dambořice mají dvakrát vyšší rozpočet než okolní obce podobné velikosti, kde se ropa netěží. To se odráží na vzhedu obce. V Dambořicích se opravily chodníky, místní komunikace, kompletně bylo upraveno centrum obce, rekonstruovaly se obě místní školy, hasičská zbrojnice, oba kostely, postavily se tři bytové domy, multifunkční dům (s byty a prostorami k podnikání), kanalizace, čistírna odpadních vod, dětská hřiště a víceúčelové hřiště.

Graf 20 Počet zaměstnanců skupiny MND. Zdroj: Výroční zprávy skupiny Moravské naftové doly, údaje za další roky společnost neposkytlá.

Dalším pozitivním faktorem těžby je tvorba pracovních míst. Přesný počet obyvatel Dambořic zaměstnaných v Moravských naftových dolech není k dispozici. Dle místního starosty, pana Josefa Kratochvíla, se dá odhadovat na 20 lidí, což je jen přibližně 2 % obyvatel v produktivním věku. Vliv těžařské společnosti na zaměstnanost obce tedy není příliš významný, navíc je celkový trend počtu zaměstnanců této společnosti klesající (viz Graf 20Graf 20).

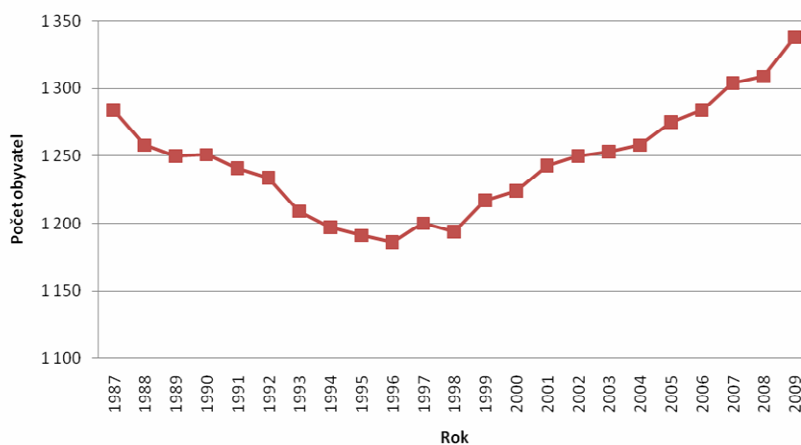

Obr. 81 Dambořice – zásobníky ropy. Foto Z. Lipovská

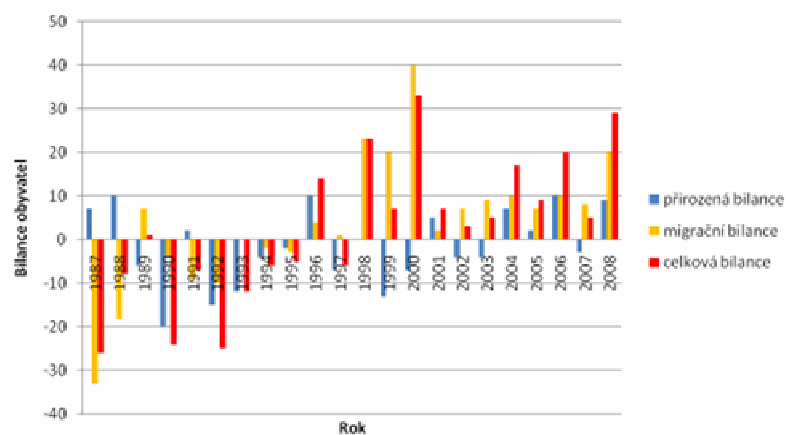
Obr. 82 Dambořice – kozlík. Foto Z. Lipovská

Pokud sledujeme vývoj počtu obyvatel Dambořic za poslední dvě dekády, je patrný přelom v polovině 90. let, kdy se úbytek obyvatel zastavil, a začalo docházet k přírůstku (viz Graf 21). Tato skutečnost má s velkou pravděpodobností souvislost právě s těžbou a rozvojem obce. Podle vyjádření starosty obce je i v současnosti velký zájem o stavební pozemky v katastru Dambořic. Za loňský rok bylo evidováno celkem 70 žádostí a obec má skoupenou dostatečně velkou plochu, aby všem těmto žádostem bylo vyhověno.

Graf 21 Demografický vývoj obce Dambořice v letech 1987-2009

Zdroj: ČSÚ Praha

Graf 22 *Bilance obyvatel v letech 1987-2008*

Obr. 83 *Dambořice – rekonstrukce základní školy. Foto Z. Lipovská*

Obr. 84 *Dambořice – nová výstavba. Foto Z. Lipovská*

10. Význam živého folkloru a kultury vína pro rozvoj venkova

Folklor je soubor kulturních jevů realizovaných formami ústní, hudebně-zpěvní, herní, taneční a dramatické přímé, neboli kontaktní komunikace. Konkrétně vydělujeme folklor slovesný, hudební, taneční, dětský a lidové divadlo. Folklorní tvorba vznikala v tradičním prostředí převážně anonymně, bez písemné fixace. Některé folklorní žánry ztratily svou společenskou funkci a tím i životnost, jiné se neustále vyvíjejí a přijímají podněty z daných společenských podmínek. Nejde tedy rozhodně o uzavřený systém (Krist, 2006).

Folklorismus přenáší jevy lidové kultury z původního života do jiného kontextu, velmi často s novými funkcemi. Lexikografický výklad slova folklorismus je daleko užší než význam, ve kterém se používá. Do folklorismu řadíme využití lidové písně, hudby, tance, slovesných projevů nebo obřadního folkloru (Pavlicová, Uhlíková, 1997).

Lidovou religiozitu lze definovat několika způsoby, např. z hlediska funkce pro její nositele, na základě jejího popisu, vzniku či výčtem projevů. V komplexu lidové religiozity, tak jak je dnes popisována v českých zemích, je možné rozeznat dva základní inspirační zdroje. Roli prvního zdroje hraje křesťanství, kdy se lidová religiozita rozvíjí v rámci křesťanských pojmů a předpokladů. V druhém případě se religiozita nerozvíjí pod jednotným pojmoslovím. To, co ji spojuje, je přesvědčení o možnosti přímého nebo zprostředkovaného vyjevování a ovlivňování budoucnosti. Často se však oba inspirační zdroje natolik proplétají v konkrétních projevech lidové religiozity, že nemůžou plnohodnotně plnit funkci jejich samostatných pododdílů. Převahu jevů s kolektivním charakterem nelze chápat tak, že by lidová religiozita nepostihovala člověka na individuální úrovni. Kolektivní religiozita pramení z religiozity individuální. Čestnost výskytu i forem individuální lidové religiozity, která je více vázána na duchovní sféru člověka, však nedovoluje její uchopení podobnými kategoriemi jako kolektivní lidovou religiozitu, která je více spojena s ritualizovaným a veřejným chováním (Krist, 2006).

10.1. Kultura vína na jižní Moravě

Vinařství na Moravě je velmi hluboce zakořeněno. První zmínku o pěstování révy vinné a následného zpracování na víno zaznamenal kronikář Václav Hájek z Libočan v České kronice. Roku 892 kníže Svatopluk poslal českému vévodovi Bořivojovi k oslavě narozenin jeho syna Spytihněva sud znamenitého moravského vína. V tu dobu se jednalo v Čechách o neslýchaný dar a hotový div, jenž zapůsobil na Bořivojovu ženu Ludmilu. Ta obětovala část daru bohyni Krosině a rozkázala přivést a vysázet révu vinnou z Moravy do Čech. Tak dala moravská réva základ vinařství v Čechách, zejména v oblasti Mělnicka.

Pěstování révy vinné na Slovácku se sem pravděpodobně dostalo v době, kdy hranice římského impéria byly posunuty za Rýn a Dunaj. V historických pramenech lze dohledat, že imperátor Probus zaměstnával římské vojáky v době klidu vysazováním vinic a stal se tak zakladatelem podunajského vinařství. K rozšíření vinařství na Moravě přispělo i přijetí křesťanského náboženství, které používá víno při svých obřadech jako symbol krve Páně.

Největší rozvoj moravského vinařství lze datovat do doby 16. a počátku 17. století, kdy vinice zabíraly výměru víc jak 30 000 ha. Krutou ránu vinařství zasadila 30letá válka. Bylo zničeno 3/5 vinic tj. 20 000 ha. Kyjovsko a Ždánsko nebylo velmi mnoho postiženo. Až roku 1785 lze z josefínského katastru vyčíst, že se podařilo znovu obnovit válkou poničené vinice a výměra už zase čítala 30 000 ha. Pěstovaly se zde tyto odrůdy: ryzlink, cynifádl (sylvánské zelené), muškatel (veltínské zelené), burgundské, pozdní černé (frankovka), tramín, vonné, salvon (veltínské červené), časlador (chrupka) a jiné.

Búdy na Slovácku jsou zvláštností, kterou bychom jinde marně hledali. Búda není vlastně sklep, ale pouze předsklepí, nazývané též „presúz“ nebo také „šija“, kterou se po schodech dolů teprve vchází do sklepa. Sklep se nachází hluboko pod zemí, kdežto búda

je postavena na povrchu. Búda je malá chaloupka, která je k vlastnímu sklepu přistavena, splňuje účel zadržování slunečních paprsků a tak přispívá k udržení stejnoměrné teploty ve sklepech. Búda plní i další funkce. Kromě toho, že se zde víno lisuje a uchovávají se zde nářadí potřebné k výrobě vína, tak se zde nachází i příjemný kout, ve kterém je lavice se stolem, kamna na zatopení, po stěnách visí různá moudra týkající se vína a diplomy z výstav vín. Dodnes se naleznou v búdách kolosální 200 až 300 let staré lisy, které byly postaveny na míru přímo v lisovně. Také sudům byla věnována velká péče. Bednáři sestavovali sudy o velikosti 50 až 100 vědrech přímo ve sklepech a životnost takového sudu byla i přes sto let. Nevýhodou bylo znemožnění jakékoliv manipulace s ním. Slovácké budy najdeme například ve Vlčnově, Veletinách, Mutěnicích, Blatnici pod Svatým Antonínkem a jinde.

Sklepy se stavěly přímo ve vesnici, ale také poblíž vinohradů (př. Plže u Petrova, Velké Bílovice, Mutěnice, Dubňany, Šidleny v Miloticích, Slavín v Ratíškovcích, Hýslý, Vlkoš aj.) tak vznikaly typické sklepní uličky, mnohdy i samotná osada z takových sklepů, jež lákají v dnešní době kolemjdoucí k posezení při dobrém pití a jídle. Nadarmo se v tomto kraji neříká „Dobré jídlo, dobré pití, to je základ živobytí“

Vzorová vinice byla pýchou rodu. Nevěsta vlastníci vinohrad byla vždy považována za bohatou, protože v dřívějších dobách bylo vinařství výnosným oborem zemědělského podnikání. Z generace na generaci se předávají zkušenosti týkající se výroby vína a tak se tato tradice dochovala dodnes. Pochlubit se dokonalým vínem a přetruhnout svého kamaráda vinaře je hybná páka pokroku vinařství po stránce jakostní a naši vinaři se nemusí za své víno stydět ani v cizině.

V České republice se nacházejí dvě vinařské oblasti a to oblast česká a oblast moravská na celkové ploše 18 710 ha. Každá oblast se dále dělí na podoblasti. Česká oblast zaujímá rozlohu 730 ha registrovaných vinic se dvěma podoblastmi, a to podoblast Mělnickou, jenž se 2/3 plochy vinic a podoblast Litoměřickou.

Moravská oblast se rozkládá na ploše 17 980 ha registrovaných vinic. Největší moravskou podoblastí je Pavlovická podoblast s 5 143 ha, následuje podoblast Mikulovská s 4 736,8 ha, po té podoblast Slovácká s 4 513,8 ha a nejmenší moravskou podoblastí je Znojemská podoblast s rozlohou 3 462 ha.

Druhovská skladba vinic je velmi rozmanitá. Nejvíce se pěstují odrůdy Müller Thurgau, Ryzlink rýnský, Svatovavřínecké, Modrý Portugal, Rulandské modré, Rulandské šedé, Rulandské bílé, Zweigeltrebe, Tramín červený, Chardonnay a Muškát moravský.

Zpracování vína prodělalo v průběhu času velký pokrok stejně jako technologie pěstování vína. Veškerá práce ve vinohradě však ani v dnešní moderní době nemůže být dělána strojově. I nyní je zapotřebí, aby se ručně vinohrad v brzkém předjaří ostříhal a následně vyvázal. Ostatní práci už nahrazují moderní stroje, které ušetří vinařům nemálo času. Při výrobě vína se dnes používají moderní technologie, např. metoda řízeného kvašení, která dodá vínu výrazné aroma a plnou chuť.

Seznámit se prostředím, kde se víno vyrábí, skýtají nejrůznější akce spolků vinařů typu otevírání sklepů. Jedná se o akce, kde vinaři poskytnou svůj vinný sklep k prohlídce, ochutnání a občerstvení návštěvníkům. Tyto akce navštěvují jak lidé z měst a druhého koutu země, tak i lidé přespolní, aby mohli porovnat vína vinařů kamarádů.

Moravské vinařské stezky je dlouhodobý projekt ochrany kulturního dědictví a rozvoje vinařské turistiky na jižní Moravě pod záštitou nadace Partnerství. Každá z 10 vinařských oblastí má svůj vlastní okruh vinařských stezek a všechny okruhy jsou propojené pátevní Moravskou vinnou stezkou vedoucí ze Znojma do Uherského Hradiště. Kyjovská vinařská stezka, značená zeleným žúdreem na žlutých tabulkách s kolem, patří mezi náročnější stezky zejména pro prudká stoupání a táhlé sjezdy v podhůří Chřibů a pro kopcovitý reliéf na okraji Ždánického lesa. Tato trasa nabízí své skvosty v podobě biologicky hodnotné a pestré krajiny. Je doporučována především milovníkům přírody. Stezka netvoří uzavře-

ný okruh a svou trasou kopíruje spíše reliéf krajiny. Do Kyjovské vinařské stezky patří tyto obce: Archlebov, Bohuslavice, Bukovany, Čejč, Čeložnice, Dambořice, Hovorany, Hýsly, Ježov, Karlín, Kelčany, Kyjov, Lovčice, Moravany, Násedlovice, Nechvalín, Nenkovice, Ostrovánky, Sobůlky, Stavěšice, Strážovice, Větěrov, Vlkoš, Žádovice, Žarošice, Ždánice a Želetice.

V Kyjově se nacházejí hned tři sklepní uličky. V každé části města je jedna. V Nětčicích, Boršově a přímo v centru Kyjova, kde i samotná ulice je pojmenována U Sklepů. Ve sklepě U Petra, který nabízí ochutnávky a prodej vín několika pěstitelů z Kyjovska, byla v roce 2006 zřízena stálá vinařská expozice. V autentickém sklepním prostředí je možné si prohlédnout staré vinařské nářadí, nádoby, přístroje, ale třeba také pracovní kroje vinařů.

K vinařství a vínu patří i pěkná lidová písnička, kterou si vinař krátí práci ve vinohradě anebo si zpříjemní popíjení vína. Písni, které opěvují víno, je opravdu velmi mnoho a stačily by k vydání několika samostatných zpěvníků.

*Ráda předu, ráda len,
který teče z bečky ven,
ráda předu teňučko,
až je v bečce malučko.*

*Že prěj su já opilá,
šak sem ešče nepila,
enom takú krapečku,
štyry máze flašečku.*

10.2. Přezívající jihomoravský folklór

Moravská lidová hudba má celou řadu variant. Pro Jihomoravský kraj přichází v úvahu hudba jihovýchodní Moravy, konkrétně hudební subregiony Strážnické Dolňácko, Kyjovské Dolňácko, Horňácko, Podluží a Hanácké Slovácko. Lze říci, že Jihomoravský kraj představuje výrazně nejrozmanitější hudební region celého Česka (Moravské Slovácko). Hudební styl navazuje na východoevropské země – Slovensko, Maďarsko, Rumunsko, Ukrajinu a obsahuje rovněž cikánské prvky. Tyto styly se zde střetávají se západoevropskými. Typickými hudebními nástroji jsou cimbál a housle, doplněné basou a klarinetem.

Moravská lidová hudba se stala inspirací takových hudebních skladatelů, jako byli Leoš Janáček, Antonín Dvořák, Bohuslav Martinů, Vítězslav Novák. Mezi sběratele moravské lidové hudby v 19. století patřili František Sušil a František Bartoš. V současné době archivuje stovky písní Etnologický ústav AV ČR. Moravský lidový folklór ovlivňuje i další žánry, mimo jiné jazz (např. K. Velebný, E. Viklický) nebo populární hudbu (P. Ulrych a další) či rock (Čechomor, V. Redl).

Po roce 1948 přestala být lidová hudba novým režimem podporována. Situaci zachránil Brněnský rozhlasový orchestr lidových nástrojů, který v 50. letech minulého století začal provozovat moravskou folklórní hudbu na profesionální bázi. Tradiční lidové umění začalo být nahrazováno více či méně profesionálními skupinami, které se někdy od ducha původního folklóru odchylovaly, přecházely na „sterilní“ repertoár a celou záležitost postupně komercializovaly. Teprve od poslední dekády 20. století lze spatřovat určitý návrat ke kořenům.

V Jihomoravském kraji probíhá řada festivalů lidové hudby a tanců. K nejvýznamnějším patří Jízda králů ve Vlčnově, Podluží v písni a tanci ve Tvrdonicích, Mezinárodní folklórní festival ve Strážnici, Mezinárodní folklórní festival ve Svatobořicích-Mistříně, Horňácké slavnosti ve Velké nad Veličkou, Národopisný festival Kyjovska v Miloticích, Slovácký rok v Kyjově, Mezinárodní folklórní festival v Brně.

Mužský lidový tanec verbuňk se stal v roce 2005 součástí seznamu mistrovských děl ústního a hudebního dědictví lidstva UNESCO. Jde původně o tanec rekrutů, kterým prokazovali svou připravenost pro vojenskou službu. Dalším prvkem, usilujícím o toto zařazení, je Jízda králů ve Vlčnově, která se však pořádá i v dalších obcích. Tento zvyk vznikl na paměť porážky uherského krále Matyáše Korvína jeho tchánem českým králem Jiřím z Poděbrad u Bílovic u Uherského Hradiště v roce 1469.

Obr. 85 Hody v Pavlově (folklórním souborem je Šardičanka). Zvyky pronikají i do obcí, které měly před rokem 1945 převážně německé obyvatelstvo. Foto A. Vaishar

Současný jihomoravský folklór je směsí amatérských a profesionálních souborů, věnujících se jen částečně tradičním stylům. Časté je propojení s jinými hudebními styly a aplikace dalších hudebních nástrojů, například dechových. Zároveň proniká tento původní či transformovaný folklór v rámci globalizace i do zahraničí. Jenom na jižní Moravě je však spojen se svými kořeny, s lidmi, vesnicemi, krajinou, půdou.

10.3. Případová studie Kyjovsko

Oblast Kyjovska a samotné město Kyjov je jedním z významných středisek lidové kultury Slovácka. Veškeré folklorní dění v této oblasti má staletou historii a tradice jsou zde dodnes předávány z generace na generaci v živé a autentické podobě, ať už se jedná o lidové kroje, lidové písničky či zvykoslovné obřady.

Mezi rodinou obřadnost řadíme oslavy vztahující se k narození dítěte, svatbě nebo úmrtí. Narození dítěte dříve provázely pověry a obřady, které měly za úkol ochránit matku i dítě před zlem a dítěti zajistit šťastný život. Dříve musela být šestinedělka i s dítětem v koutě za plachtou a nesměla vycházet zpoza plachty ven. Věřilo se, že kdyby opustila

své lože, mohli by jí démoni zaměnit dítě, mohla by přijít o život, ale také mohla způsobit škodu v domě i na poli. Obyčej nošení do kouta se dochoval dodnes, avšak potlačil se jeho význam. Ženy přinášely matce rozmanité dary, většinou pokrmy (slepičí polévku, pečivo, nápoje, sladkou kořalku). Dnes se jedná o návštěvu příbuzných, kamarádů a kolegů z práce, kteří donesou dary matce a novorozenci. Církevní obřad křtin plní funkci přijetí dítěte mezi příbuzné a přijetí křesťanského náboženství. Ke křtu nesou dítě do kostela kmotři a přebírají spolu s rodiči odpovědnost za duchovní i společenskou výchovu dítěte a za dítě samotné, kdyby rodiče zemřeli.

Prvním zvykem, který předchází svatbě, je požádání o ruku nevěsty. Snoubenec navštíví rodiče své nastávající a požádá o svolení se svatbou s jejich dcerou. Jako pozornost donese matce nevěsty kytici květin. Po svolení rodičů následují zasnuby a zpravidla se ohlašuje termín svatby. S blížícím se datem svatby probíhá zvaní na svatbu. Nejbližší rodinu snoubenci chodí zvát osobně, ostatním rozesílají tištěné pozvánky na svatbu. Rozesílání tištěných pozvánek je novodobý zvyk, který zdomácněl až v polovině 20. století. Těsně před svatbou se snoubenci loučí se svobodou. Loučení se pořádá společně, ale je možné i pořádat zvlášť pro nevěstu a zvlášť pro ženicha. Svatební obřad může být církevní, odehrávající se v kostele nebo civilní, který se koná na radnici, zámku nebo jiném místě. K slavnostnímu obřadu snoubence doprovází svědci a svatební hosté. Během obřadu si snoubenci vymění na důkaz lásky prstýnky a políbí se. Při východu z radnice či kostela svatebčané vytvoří špalír a na novomanžele pohazují rýží. Následuje svatební hostina a veselí.

V současné době patří k pohřebním obyčejům v domě smutku večerní modlení a pohřební obřad samotný. Pohřební obřad se skládá z průvodu na hřbitov, církevního nebo necírkevního obřadu posledního rozloučení, rozloučení se zemřelým u hrobu, úkonů pozůstalých u hrobu a na závěr pohoštění po pohřbu. Nejokázalejší pohřby se strojí svobodným dívkám a chlapcům jako náhrada za nedožitou svatbu.

Další skupinou zvyků je roční cyklus, který začíná masopustem. Masopust má mnoho názvů: fašaňk, ostatky, šibřinky, voračky, končiny aj. Správně by mělo jít o masopustní pondělí, ale v praxi se masopustní obchůzka koná v sobotu. Stárci chodí s maškarami po vesnici dům od domu a vybírají vejce, slaninu a jiné dary. V průvodu bývá zpravidla přestrojený Žid, medvěd, jezdec na koni. Fašaňk končí pochováváním basy. Končí období veselí a tance, které vystřídá období dlouhého půstu.

Na smrtnou neděli nosí děti po vesnici „májky“ ozdobené pentlemi, obrázky a vyfouklými vajíčky a koledují. Dále se k smrtné neděli váže vynášení zimy nebo smrtky. Děti obcházejí vesnici s figurou, která znázorňuje smrt nebo zimu s převážně ženskou podobou. Období jarního obřadního cyklu vrcholí Velikonocemi. Kromě ryze křesťanských prvků se dochovaly ve velikonočních zvycích i prvky pohanské, související s kultem zemřelých, kultem matky země, s uctíváním vody a ohně. Jedná se o zákaz hýbání s půdou na Velký pátek, umývání se pod tekoucí vodou na Bílou sobotu a další obyčeje, které už v dnešní době nejsou tak mnoho rozšířeny. V křesťanství se vážou Velikonoce k znovuvzkříšení Ježíše Krista. Tento svátek patří k nejdůležitějším a největším oslavám křesťanského kalendáře. Velikonoce nemají fixní termín, ale slaví se vždy první neděli po prvním jarním úplňku. Velikonocím předchází přípravné období jarního půstu a vrcholí ve velikonočním, nebo také zvaném pašijovém týdnu. Pašijový týden začíná na Květnou neděli a končí velikonoční nedělí. K nejznámějším zvykům patří v tomto týdnu velikonoční klepání. Jedná se o obchůzku chlapců s různými hrkačkami a vařečkami od Zeleného čtvrtku do Bílé soboty. Chlapci ohlašují čas místo kostelních zvonů, které podle tradice odletěly do Říma. Velikonoční pomlázka, nebo také na Kyjovsku zvaná šlaháčka, v jiných regionech nazývaná mrškačka, mrskut, šmigrus apod. je velmi oblíbená. Chlapci obcházejí se spletenými vrbovými pruty (žíla, pomlázka, pletenec, tatar aj.) dívky a tradičně je mrskají. Dívky na oplatu podarují chlapce nazdobeným vajíčkem a pentlí.

V předvečer prvního máje ve všech obcích na Kyjovsku staví odvedenci spolu s chasou vysokou máj, kterou pak domácí chasa hlídá, aby ji přesporní neodnesli. Ze svatodušních zvyků jsou na Kyjovsku rozšířeny honění krále a královničky. Jízda králů je rozšířenější na Uherskohradištsku ve Vlčnově a Hluku.

Konec žní se oslavuje „dožatou“ nebo „dožínkami“. Sekáči a žnečky, dnes členové národopisných souborů, ozdobí kosy, srpy, hrábě a vezou na voze poslední snop nebo věnec z obilí hospodářů, který je za dobrou práci obdaruje a pohostí. Na Kyjovsku je významnou událostí také zarážení hory. Hora se zaráží koncem srpna nebo začátkem září, kdy začínají dozrávat hrozny. Zarážení hory se dřív dělo slavnostně a obřadně. Jakmile je hora zaražená, nesmí nikdo do vinohradu vstoupit. Hrozny se mohou sbírat až tehdy, když je hora znovu otevřená. Počátek vinobraní nebo také otevírání hory se v dnešní době už zpravidla nepraktikuje. Dříve bylo toto právo slavnostně vyhlášeno v neděli před kostelem a v pondělí zahájili všichni vinaři sběr hroznů.

Obr. 86 Krása lidových krojů je kulturním bohatstvím jihomoravského venkova. Foto Z. Ošťádalová

Obr. 87 Lidové zábavy však nejsou jen záležitostí krojovaných souborů. Foto Z. Ošťádalová

Vyvrcholením hospodářského roku je posvícení, na Kyjovsku zvaném hody. Jedná se o tradiční slavnost obce, vázané k posvěcení kostela anebo ke dni patrona kostela. Ve většině obcí hody spadají do období, kdy se chýlí ke konci polní práce. V mnohých obcích je to až první neděle po svatém Martinu. Přípravy na hody se odehrávají již delší dobu před samotnými hody. V tomto období se volí starší a mladší stárci a stárky, kteří mají celé hody pod svou ochranou, a jejich pomyslná vláda trvá celý rok, dokud nejsou zvoleni noví stárci. Samotné hody začínají stavěním májky, v neděli celá chasa navštíví v kostele Mši svatou a po svátečním obědě, který představuje zpravidla tradiční pečená husa, zelí a knedlík, obchází vesnici. V čele hodového průvodu je nesen buď Právo (nazdobený kužel představující pomyslnou vládu nad vesnicí) anebo Kačer (přivázaný kačer k židliče, která je ozdobená různými pentlemi, umělými květy, krušpánkem či rozmarýnem). K tradici kačera se váže ještě jeden akt, který se nazývá mlácení kačera. Na závěr hodového průvodu chasa postaví kačera doprostřed kruhu a chrání jej před ostatními návštěvníky, kteří by jej chtěli ukrást. Pokud se chasa nepodaří kačera uchránit, je vystavena potupě. Hodové veselí vrcholí taneční zábavou, která se může konat i v dalších dnech.

Ve výročních obyčejích zimního období vynikají svátky svatého Mikuláše a Vánoce. Mikulášská obchůzka se koná v předvečer svátku svatého Mikuláše. Obchůzky se účastní masky v podobě Mikuláše v tradičním převleku za biskupa, čerta a anděla. Tato trojice pořádně vystraší děti, načež je obdarovává různými laskominami a ovocem. Vánoce jsou církevním svátkem, oslavujícím narození Ježíše Krista. Podle církevního kalendáře svátky začínají Štědrým dnem 24. prosince a končí na Tři krále 6. ledna. Štědrý den se vyznačuje přísným půstem, který je zakončen velkolepou štedrovečerní hostinou. V dnešní době

se po hostině nadělují dárky blízkým, dříve byla štědrovečerní nadílka neznámá. O Štědrém večeru obchází vesnici koledníci, kteří zpívají vánoční písně a jsou následně obdarováni. Svátek Tří králů je také církevním svátkem na počest biblických mudrců z Východu, kteří se přišli do Betléma poklonit narozenému Ježíši a donesli mu dary v podobě kadidla, myrhy a zlata. Dnes je tento svátek převzat pod záštitu katolické charity, která koledováním vybírá dobročinné dary od lidí.

Festival Slovácký rok v Kyjově patří k největším folklórním a kulturním akcím na Kyjovsku a má tradici od roku 1921. Nejprve byly slavnosti pořádány častěji a v nepravidelných lhůtách. Poprvé to bylo roku 1921 a následovaly roky 1922, 1927, 1931, 1938, 1961. Od roku 1971 se tato akce pořádá v pravidelných čtyřletých intervalech. Naposledy byl Slovácký rok v roce 2007. Vždy se koná v polovině srpna a trvá 4 dny, během kterých se představí desítky národopisných souborů a muzik z Kyjova i širokého okolí a tyto dny patří lidovým tradicím, písním, tancům a zvykům. Celá slavnost má za úkol nejen seznámit širokou i mimokyjovskou veřejnost se skvosty lidového umění na jihovýchodní Moravě, ale také propagovat kroje a udržovat je při životě, stejně jako lidové umění samotné. Program Slováckého roku tvoří mimo jiné také akce, které se pravidelně opakují každý rok. Mezi ně patří zejména přehlídka dechových hudeb, stavění a kácení máje, večerní klenotnicový pořad, lidový jarmark, přehlídka krojů Kyjovska a krojovaný průvod městem. Vyvrcholením a zlatým hřebem celého festivalu bývá velkolepá jízda králů. 18. Slovácký rok v Kyjově se bude konat 11. až 14. srpna 2011.

*Ej, ztepilí šuhaji v čižmách vy,
ej, děvčata v suknici rudé,
vždy veselo bývalo v Kyjově,
vždy veselo v Kyjově bude.
Tak jako to táhne z vonných rév,
tak jako ty kypíš, má sloko,
tak hoří ta ohnivá slovácká krev,
tak ret pálí a srší oko.*

*Kdo chce nás bít, kdo chce nás urazit?
My nevíme o pánu žádném,
jak veselo dovedem žít a pít,
tak vesele na poli padnem.*

(Petr Bezruč, Kyjov)

10.4. Vliv folkloru a kultury vína na rozvoj jihomoravského venkova

Otázkou samozřejmě je, jak se tyto atraktivity v konkrétním území jižní Moravy vzájemně propojují a jak přispívají či mohou přispívat k regionálnímu rozvoji. Jednou ze zvláštností je, že jihomoravští vinaři jsou pravděpodobně jedinou výraznou skupinou českých zemědělců, kteří spojují primární výrobu, zpracování produktů a navazující služby, takže realizují aktivity ve všech třech sektorech ekonomiky.

Vinařství má na rozvoj slováckého venkova nemalý vliv. Díky dynamicky vzrůstající oblíbenosti vína a touhy lidí po poznání kraje, místa či přímo vinného sklepa odkud pochází právě to jejich oblíbené víno, dochází k finančnímu přínosu ze zmíněné turistiky. A tak se roztáčí koloběh finančních toků, díky kterému dochází k rozvoji vinařství samotného, ale i dalších veřejných komodit jako jsou např. silnice, vodovody, kanalizace, kulturní střediska aj. Vlivem finančního přínosu z vinařství mohou místní lidé nalézt zaměstnání ve vinařských závodech, a tak se vinohradnictví a vinařství podílí na snižování nezaměstnanosti, která v květnu 2010 okrese Hodonín činila 14,2 %. Do oblasti přitékají nemalé

finanční zdroje, tvoří se pracovní místa, mladí lidé se nestěhují do měst, ale zůstávají v rodném kraji, kde zakládají rodiny.

Hypoteticky lze uvažovat o následujícím pozitivním vlivu folklóru a kultury vína na regionální rozvoj Moravského Slovácka:

- Zachování, podpora a rozvoj regionální identity, která působí jako významná obchodní známka (trade mark). Jde o marketingový nástroj, jehož hodnota je těžko vyčíslitelná. Vedle toho však pozitivně působí také na stabilitu populace ve smyslu vazby k regionu, obci, půdě.
- Rozvoj poznávacího a kulturního cestovního ruchu, propojujícího veškeré atraktivity mikroregionu (krajinu, architektonické a církevní památky, gastronomii, kulturní zvyky a festivaly). Jeho propojení s turistickými cestami, cyklostezkami, hipostezkami. Vazba na ubytovací a stravovací kapacity a další turistickou infrastrukturu.
- Podpora specializované zemědělské výroby v komplexním cyklu pěstování, zpracování, marketingu, služeb. Podpora navazujících ekonomických aktivit včetně výuky a výzkumu. Spolupráce s podobnými regiony především v Dolních Rakousích.

Uvedené hypotetické předpoklady bude vhodné prověřit v dalším výzkumu. Obtížnost spočívá v tom, že efekty mohou být ekonomické i mimoekonomické, krátkodobé i dlouhodobé.

11. Obnovitelné energetické zdroje a krajina jihomoravského venkova

Za obnovitelné zdroje energie (OZE), které lze v současné době technologicky využívat za účelem výroby elektřiny, tepla a dopravních paliv, je obecně považována biomasa (včetně biopaliv a bioplynu), solární, vodní, větrná a dále též geotermální energie. V kontextu Jihomoravského kraje připadají všechny zmíněné alternativní zdroje⁴⁰ v úvahu a hrají významnou roli při zabezpečování regionální soběstačnosti v dodávkách energie. Zajištění regionální soběstačnosti a bezpečnosti dodávek energie nabývá v současné době na významu. Těchto atributů při současném plnění požadavků Kjótského protokolu je možné dosáhnout diverzifikací a decentralizací dodávek energie právě formou OZE, čímž se také snižuje závislost na nestabilních cenách a dodávkách ropy a zemního plynu (většinou též z nestabilních zemí), dochází k vázání finančních prostředků v regionu a ekonomická pozice území je tak nadále posilována. Důležité je též současné snižování energetické náročnosti. „Oddělení růstu ekonomiky od růstu spotřeby energie významně zvýší odolnost hospodářství vůči turbulentnímu vývoji na energetických trzích. I když v nejbližší době nehrozí vyčerpání fosilních paliv, je nutné i z důvodu rostoucích cen, zaměřit se na dostupné domácí zdroje, hlavně na obnovitelné zdroje energie.“ (Urban, 2007)

Česká republika je vázána evropskou směrnicí o obnovitelných zdrojích energie⁴¹ zvýšit podíl energie z alternativních zdrojů do roku 2020 na 13% podíl na celkové energetické spotřebě (závazek byl stanoven na základě hodnot roku 2005, kdy podíl výroby elektřiny z OZE činil 4,3 %). Dle údajů Energetického regulačního úřadu (ERÚ)⁴² byla v polovině roku 2009 dosažena hodnota 6,5 %, dílčí indikativní cíl pro rok 2010 je stanoven dle zákona na hodnotu 8 %.

Dle údajů a odhadů ERÚ je v ČR dominantním obnovitelným zdrojem vodní energie, dále biomasa a spalování biomasy spolu s fosilními palivy a produkce bioplynu, nejméně se podílí sluneční energie, přičemž lze soustavně meziročně sledovat nárůst jednotlivých podílů (např. oproti roku 2000, kdy OZE tvořil jen vodní potenciál). V roce 2010 ERÚ předpokládá dominantní podíl biomasy na celkové produkci obnovitelné energie (více než třetinový), podíl vodní energie odhaduje na více než čtvrtinu, necelou pětinu dle odhadů produkují větrné elektrárny, zbytek pak připadá na bioplynové statice a fotovoltaika (celkem cca 6 %).

V produkci obnovitelných zdrojů energie má v územní dimenzi prvořadý význam venkovský prostor. Obnovitelné zdroje tak představují obrovský potenciál rozvoje nejen marginálních oblastí. Potenciál rozvoje spočívá mimo výše uvedeného čistě ekonomického významu též v souvislosti se stimulací malého a středního podnikání, ve vzniku nových pracovních příležitostí a v růstu regionální zaměstnanosti. V neposlední řadě má substituce části dodávek energie obnovitelnými zdroji též samozřejmě pozitivní dopad na kvalitu životního prostředí a sekundárně na kvalitu života obyvatelstva, což opět posílí pozici venkovského prostoru.

⁴⁰ Pouze využívání geotermální energie je v podmínkách kraje spíše individuálního charakteru a nebude proto v dalším textu dále rozváděno. Širší využití lze očekávat pouze v oblasti rozvoje lázeňství (perspektivní jsou zejména oblasti Lanžhot a Břeclav).

⁴¹ (2001/77/ES, v ČR definována zákonem 180/2005 v pozdějším znění)

⁴² Roční zpráva o provozu ES ČR 2009. Internetová aplikace dostupná z: http://www.eru.cz/user_data/files/statistika_elektro/rocní_zprava/2009/index.htm

11.1. Význam obnovitelných zdrojů energie pro energetiku a rozvoj Jihomoravského venkova

Obecně se soudí, že v České republice (a i celé střední Evropě) má z obnovitelných zdrojů největší potenciál využitelná energie z fytohmasy, jejíž produkce je vázána výhradně na venkov a v souvislosti se zvyšováním zaměstnanosti a sociální soudržnosti má právě tento zdroj prvořadý význam (oproti větrné a solární energetice, která generuje minimum pracovních příležitostí pro venkovské obyvatelstvo). Více o potenciálu jednotlivých perspektivních obnovitelných zdrojů hovoří například Dítl (2008). Skutečnost, že obnovitelné zdroje energie (a zejména pak produkce biomasy) jsou v současné době výzvou pro rozvoj venkovského prostoru, potvrzují i závěry nerůznějších studií, které poukazují na nedostačené využití skutečného potenciálu v rámci Evropy i ČR (na regionální úrovni například tzv. Pačesova zpráva).

Jihomoravský kraj splňuje všechny předpoklady k významnému rozvoji produkce obnovitelných zdrojů energie a vytvoření si stabilní pozice v dodávkách energie z alternativních zdrojů v rámci Česka. Jihomoravský kraj je tradičně spojován se zemědělskou produkcí. V souvislosti s transformací agrárního sektoru je však zatížen řadou problémů, které lze využít právě ve prospěch produkce obnovitelné energie. V každém případě je nutné i efektivní funkci venkova významně diverzifikovat (více viz např. Prag, 2002). V kraji je určitý podíl půdy ležící ladem, kterou lze využít pro produkci biomasy, která má v současné době největší technický potenciál. Vysoký podíl zornění zase předurčuje dodávku odpadní zemědělské biomasy. Lesní hospodářství nemá v regionu dominantní pozici, přesto lze potenciál okrajově spatřovat i v dendrobiomase.

Vzhledem ke klimatickým podmínkám ČR hraje významnou roli v Jihomoravském kraji též solární energie. V kraji jsou indikovány v rámci ČR nejvyšší roční průměrné teploty vzduchu a průměrné teploty v letním půlroce (duben-září), zejména pak v nejnižších oblastech. Klimatické podmínky kraje na druhé straně příliš nepřispívají k rozvoji větrné energie, přesto je zde řada plánovaných projektů. Tradičním a dominantním obnovitelným zdrojem v regionu je potenciál vodních toků a nádrží.

Ačkoliv lze konstatovat, že potenciál kraje vzhledem k dominantnímu venkovskému a zemědělskému charakteru je možné spatřovat v současnosti mimo jiné v produkci obnovitelné energie, existuje pro jeho využití řada bariér. Mezi ty hlavní patří vliv na celkový charakter regionu (změna struktury využití půdy, proměna tradičního pojetí regionu), lokálně vliv na krajinný ráz (zejména větrné a solární elektrárny), bariéry spojené specificky s provozem solárních elektráren (zábor půdy, dlouhá regenerace půdy po ukončení provozu) a další. Problémem je též cena obnovitelných zdrojů, která je několikanásobně větší než ceny energií z konvenčních zdrojů. Vzhledem k navyšování konečné ceny energií v souvislosti se zvyšujícím se podílem energie z obnovitelných zdrojů, je tento trend obyvateli vnímán negativně. Toto je např. podle Hohmeyera (1998) hlavní bariéra pro větší podíl energie z obnovitelných zdrojů na trhu; nástroj řešení pak spatřuje v internalizaci externalit do konečné ceny konvenční energie. V České republice lze hovořit o částečné internalizaci v souvislosti se započatou ekologickou daňovou reformou (daně z energií, zemního plynu apod.). Dle údajů ERÚ se obnovitelné zdroje na celkové ceně elektřiny v roce 2009 podílely 5 % v případě maloodběratelů a 7,5 % v případě velkoodběru. V letošním roce se očekává další nárůst ceny elektřiny (původně až o 22 %, po státní intervenci významně nižší) v souvislosti s velkým množstvím nově připojených solárních elektráren.

Širší podpora obnovitelných zdrojů energie často naráží též na negativní vnímání místními obyvateli. Pro obnovitelné zdroje energie je specifické, že často dochází ke střetu dvou veřejných zájmů – ochrany přírody a krajiny na jedné straně a snižování spotřeby fosilních zdrojů substitucí alternativními zdroji na straně druhé. Řadu nástrojů, kterými lze dosahovat podpory obyvatelstva, nabízejí různé formy plánování ve venkovském prostoru (krajinné plánování, komunitní plánování, omezeně též územní plánování). Johansson

(1993) zdůrazňuje nutnost precizně informovat a soustavně vzdělávat širokou veřejnost v oblasti zavádění a akceptace obnovitelných zdrojů energie v krajině a zejména ji integrovat přímo do rozhodovacího procesu.

Důležitá je též politická regionální podpora využití obnovitelných zdrojů. V Jihomoravském kraji je tato problematika řešena ve dvou rozvojových dokumentech – Programu rozvoje Jihomoravského kraje (2007-2009) a Strategii rozvoje Jihomoravského kraje (2007-2016). V těchto koncepcích je v souvislosti s obnovitelnými zdroji energie konstatován trend vzrůstajícího významu lesnictví (předpokládá se zalesňování zemědělské půdy a produkce dřevní hmoty jako obnovitelného zdroje energie). Strategie pak vymezuje konkrétní podporovaná opatření zaměřená na produkci, zpracování a využití biomasy, a diverzifikaci zemědělské a lesnické produkce v této souvislosti. Dále je podporována produkce a zpracování technických obilovin na bioethanol. Koncepce se však již detailněji nezaměřují na solární či větrnou energetiku. Tato problematika je okrajově řešena v samostatné Územní energetické koncepci Jihomoravského kraje z roku 2008 (dále jen Koncepce, podrobněji viz následující kapitoly).

11.2. Biomasa

Jak již bylo uvedeno výše, z obnovitelných zdrojů energie má v Česku největší využitelný potenciál biomasa. Výhodou je její snadná skladovatelnost a možná garance vyrovnaných dodávek. Za biomasu je možné považovat veškerou hmotu biologického původu (dendromasa, fytomasa, biomasa živočišného původu). Nejperspektivnější je pak zemědělská biomasa získávaná buď přímo cílenou produkcí (obiloviny, olejniny, textilní rostliny, trvalé travní porosty) či formou rostlinných zbytků ze zemědělské výroby a údržby krajiny (seno a sláma, jejichž objem s útlumem živočišné produkce roste). Perspektivní jsou i další cíleně pěstované plodiny – hořčice, laskavec, topinambur, křídlatka, šťovík, ozdobnice, rákos, psineček a také rychle rostoucí dřeviny pěstované na zemědělské půdě – topoly, vrby, akáty.

Substituce potravinářských komodit energetickými plodinami odpovídá požadavku evropských struktur na diverzifikaci zemědělství. Tento způsob hospodaření přináší kromě naplnění prioritního energetického cíle řadu dalších benefitů – například zadržení vody v krajině, efektivizaci rostlinné produkce apod.

V Česku je nejvíce využívána dřevní biomasa⁴³, nevyužitý potenciál je již však malý. Tuto skutečnost potvrzuje i zpráva Evropské agentury pro životní prostředí⁴⁴. Potenciál pro těžbu je zde indikován v prostoru střední Evropy, zároveň je však konstatováno, že v České republice je vzhledem k ochraně přírody a biodiverzity potenciál téměř vyčerpán.

Biomasa je využívána jednak při výrobě tepla (zejména v centrálních vytápěcích systémech, samostatně i formou spalování s konvenčními palivy), při kombinované výrobě elektřiny i tepla, v produkci bioplynu (možno též např. z odpadů z čistíren odpadních vod) a biopaliv (zejména bioetanol a metylester řepkového oleje, tzv. bionafta).

Problémem je v případě biomasy nutnost dopravy vstupního materiálu k technickému zařízení, což navyšuje náklady i produkci skleníkových plynů. Hraniční efektivní dojezdová vzdálenost tak většinou bývá stanovena na vzdálenost 50 km. Sezónnost produkce zase zvyšuje náklady na skladování. Navíc hrozí riziko růstu cen v souvislosti se vzrůstající potřebou biomasy a s tím souvisejícím růstem poptávky a následně exportu⁴⁵.

Pěstování energetických plodin přináší změny struktury osevních ploch. V současné době však bohužel chybí regionální statistiky, které by přinesly přehled o těchto konkrétních

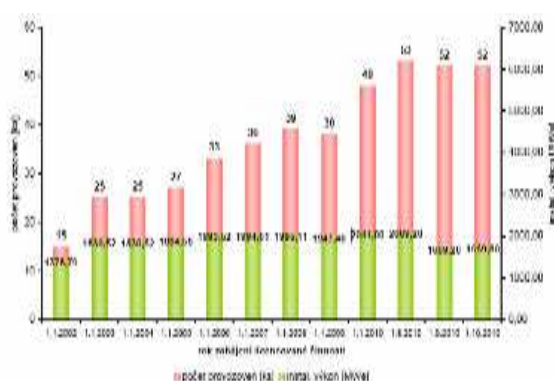
⁴³ Zejména odpadní produkt těžby či dřevovýroby.

⁴⁴ European Environmental Agency Annual Report 2007 and Environmental Statement 2008

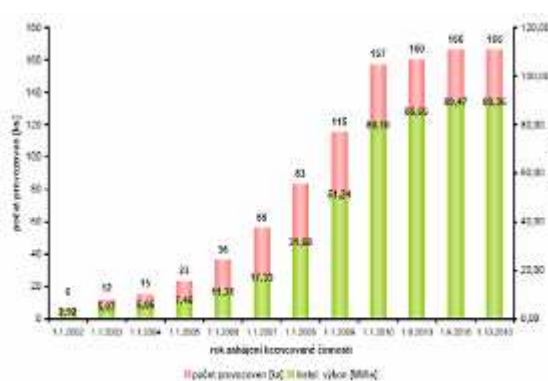
⁴⁵ největším importérem v EU je Rakousko

ních změnách. Je však zřejmé, že energetické plodiny mohou být řešením pro plochy ne-perspektivní pro potravinářskou produkci (např. půdy po záplavách), erozně ohrožené pozemky apod. Některé energetické plodiny navíc působí na půdu regeneračně.

Z přiloženého grafu je patrné, že trend využití biomasy při výrobě tepla formou spalování není v ČR příliš expanzivní – nárůst počtu provozoven i instalovaného výkonu je jen velmi pozvolný (nejvýrazněji mezi lety 2002/2003 a 2009/2010). V kontextu ostatních obnovitelných zdrojů, jejich odhadovaného potenciálu a velkého množství půdy nepotřebné pro produkci potravin a krmiv je biomasa v ČR nejperspektivnějším alternativním zdrojem k zajištění závazků EU.

Graf 23 Vývoj využití biomasy v ČR v letech 2002-2010. Zdroj: ERÚ

Graf 24 Vývoj podílu bioplynu v ČR v letech 2002-2010. Zdroj: ERÚ

Bioplyn je optimálně využitelný na kogeneraci – výrobu tepla a elektřiny. Vykazuje významný přínos pro rozvoj venkova v souvislosti se zaměstnaností. Další motivací může být mimo kontext rostlinné produkce využití odpadů (komunální a průmyslový odpad, kaly z čistíren odpadních vod apod.). Od roku 2002 se začínají v Česku objevovat bioplynové stanice. V současné době se v ČR vyskytuje cca 160 bioplynových stanic; zhruba deseti-na je lokalizována na území Jihomoravského kraje. Informační systém EIA eviduje za letošní rok v kraji sedm nových záměrů v různém stádiu procesu (bioplynové stanice v Kyjově, Uherčicích-Velkých Němčicích, Slavkově u Brna, Bratčicích, Moravské Nové Vsi, Bučovicích, Hroznové Lhotě). V roce 2009 to bylo 6 záměrů. V počtu bioplynových stanic tak dochází k významnému nárůstu; za poslední období je však patrná mírná stagnace.

Biopaliva lze dělit na *kapalná, tuhá i plynná* či dle původu biomasy na *lesní, zemědělská a ostatní zbytková*. Produkce biopaliv v Česku dosahovala v roce 2008 celkem 76 mil. litrů⁴⁶ a náleží ji tak 9. místo mezi zeměmi EU. Meziročně došlo k více než zdvojnásobení produkce. V České republice je situace specifická nulovou podporou domácí výroby biopaliv, jejich vysokou dovážkou a legislativní povinností přidávat do fosilních paliv 5,75 % podíl biopaliv (platí pro rok 2010). V případě biopaliv je nutné poukázat na problém vysoké energetické náročnosti výroby. Lihovary zaměřené na jejich výrobu, jsou lokalizovány v Ústeckém a Středočeském kraji. Z důvodu velké transportní vzdálenosti v současné době není pro kraj produkce biomasy pro výrobu biopaliv relevantní.

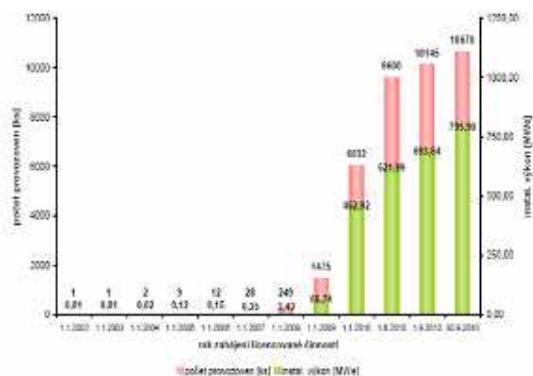
⁴⁶ <http://www.scienceshop.cz/default.asp?lang=cz&ids=0&ch=393&typ=1&val=99294> (30. 8. 2010)

11.3. Větrné a solární elektrárny a jejich vliv na krajinu

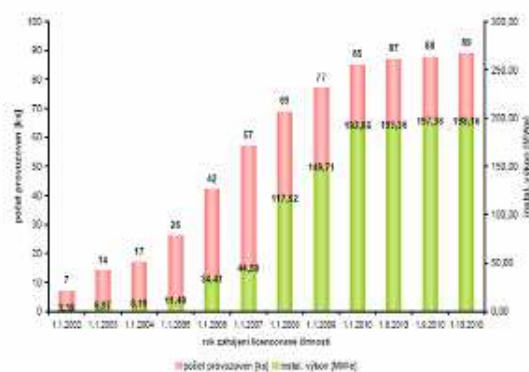
Dle údajů České společnosti pro větrnou energii (Cinková, Příkryl, 2010) je v Česku v současné době instalováno celkem 192 MW výkonu větrných elektráren (v roce 2009 bylo přidáno 42 MW). V letošním roce se předpokládá přírůstek cca 25 MW. Ve srovnání s fotovoltaickou energií je celkový výkon a nová připojení významně nižší (meziročně došlo k enormnímu nárůstu instalovaného výkonu solárních elektráren z 65,7 MW na současných 1 054 MW), což neodpovídá celoevropskému trendu. Nová připojení větrných elektráren byla v Evropě v roce 2009 téměř 2,5krát větší než nová připojení fotovoltaik.

Příčinu je nutné vidět v disproporcionální (nadměrné) podpoře garantovaného výkupu energie ze slunečních elektráren jak v kontextu ostatních zemí Evropy, tak i ostatních obnovitelných zdrojů. Situace je dále pravděpodobně podmíněna i specifickými podmínkami Česka pro rozvoj větrné a solární energetiky a nejvyšší kolísavostí a nespolehlivostí dodávek v případě větrné energie. „Schopnost operativně plánovat výrobu elektřiny z větrných elektráren závisí na přístupu k přesným meteorologickým údajům a předpovědím. Kvalitní předpověď je důležitá nejen pro vlastníka větrné elektrárny a pro provozovatele přenosové soustavy, ale ovlivňuje i tvorbu cen elektřiny na krátkodobých regionálních trzích. Předpověď energie větru je nejpodstatnější faktor pro vstup elektřiny z větru na trh s touto komoditou.“ (Janíček, 2009a). Neschopnost přesně predikovat dodávky energie samozřejmě ale platí i pro sluneční energii, nikoliv však v takové míře. Zde je spíše problémem nízká roční využitelnost instalovaného výkonu, neboť jak uvádí Janíček (2009b) „v průběhu roku je v našich zeměpisných šířkách jen asi 2 000 hodin se slunečným svitem, avšak získané množství elektřiny odpovídá jen 1 000 hodinám s maximálním výkonem.“

Připojené grafy dokumentují trendy ve vývoji počtu provozoven a instalovaného výkonu solárních a větrných elektráren v ČR za období 2002-2010. U solárních elektráren byl zaznamenán nejprudší nárůst uvedených veličin mezi lety 2008 a 2010 (a zejména pak v průběhu roku 2010), u větrných elektráren pak mezi lety 2005 až 2008, v posledním období dochází k mírné stagnaci.

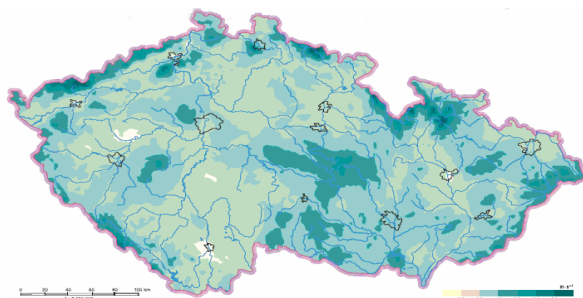
Graf 25 Vývoj počtu a instalovaného výkonu slunečních elektráren v období 2002 až 2010. Zdroj: ERÚ

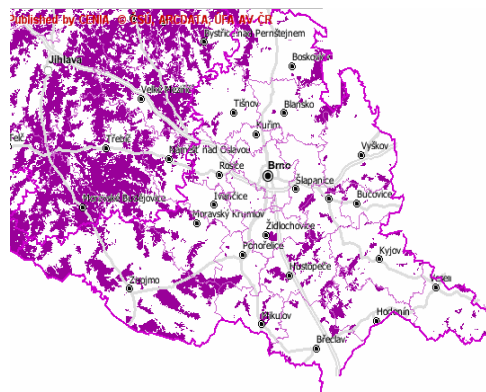
Graf 26 Vývoj počtu a instalovaného výkonu větrných elektráren v období 2002 až 2010. Zdroj: ERÚ

Jihomoravský kraj je z hlediska rychlosti větru potřebného pro získávání energie významně podprůměrný. Oblasti s hodnotami nad 5 m.s^{-1} (někdy s též uvádí až $6,5 \text{ m.s}^{-1}$), které jsou takto optimálně využitelné, se střetávají s ochranou přírody a krajiny, či zasahují do tažných tras velkých ptáků (např. čápů). Průměrná roční rychlost větru je znázorněna na Mapka 11, další obrázek prezentuje území vhodná pro instalaci větrných elektráren. Tato území se nacházejí zejména na území okresu Znojmo (koresponduje s lokalizací

realizovaných elektráren, pro srovnání je zobrazena i část území kraje Vysočina, kde četná optimální území téměř přesně kopírují administrativní hranici mezi kraji).

Mapka 11 *Průměrná roční rychlost větru [m.s⁻¹]*
Zdroj: ČHMÚ, *Atlas podnebí Česka 2007*⁴⁷

Mapka 12 *Území s dostatečným potenciálem pro rozvoj větrných elektráren*
Zdroj: CENIA⁴⁸

Negativních vlivů, které lze v případě větrných elektráren identifikovat, je celá řada. Mezi ty nejvýznamnější patří právě střet s migračními tahy ptáků a vliv na krajinný ráz, který se může negativně projevit i na rozvoji cestovního ruchu (plánované záměry neodpovídají koncepci rozvoje kraje v této oblasti). Ovšem podle Kaltschmitta (2007) četné studie sice potvrzují negativní vnímání větrných turbín v krajině ze strany návštěvníků, zároveň však pro ně toto není důvodem pro změnu dovolenkové destinace. Stejný autor dále uvádí další možné vlivy, které však již nemají tak významný dopad na lokalitu – jde například o odraz slunečního záření od větrné turbíny (tzv. disko efekt), zastínění, hluk, zábor půdy. Přesto mohou i tyto důvody ve specifických případech vést k zamítnutí záměru (blízkost zástavby, zábor kvalitní orné půdy atd.)

V kontextu zemědělského charakteru jihomoravského venkova může být sice vizuální impakt větrných elektráren zpochybňován, v případě tohoto regionu by však měla být rozhodující výhradně efektivnost instalace, která však s ohledem na specifické klimatické podmínky kraje není příliš perspektivní (ani Koncepce nepředpokládává masivní rozvoj větrné energetiky v kraji). Následující obrázek zachycuje prostorové a funkční řešení větrných elektráren. Problematikou využití větrné energie v Česku se zabýval na příklad Tetkovský et al. (2010).

⁴⁷TOLASZ, Radim. *Atlas podnebí Česka [kartografický dokument]*. [Radim Tolasz ... et al.]. 1. vyd. Praha : Český hydrometeorologický ústav ; Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2007 255 s, il., tab., mapy. ISBN 9788086690261 (ČCHMU). ISBN 9788024416267 (UP).

⁴⁸http://geoportal.cenia.cz/mapmaker/MapWin.aspx?M_Site=cenia&M_Lang=cs

Obr. 88 Pět větrných turbín v prostoru severovýchodně od obce Břežany (okres Znojmo), vpravo detail jedné z turbín.

Zdroj: www.mapy.cz, vlastní úpravy.

V kraji jsou v současné době významné instalace jen v okrese Znojmo – v obcích Břežany, Tulešice a Bantice⁴⁹ s roční souhrnnou výrobou 9 243 MWh⁵⁰ v roce 2009 (pátá nejvyšší výroba v rámci krajů ČR).

Obr. 89 Osamělá turbína v Rešicích, okres Znojmo. Foto A. Vaishar

V kontrastu se závěry Koncepce i s klimatickými prvky kraje je zde plánováno mnoho projektů, v současné době je vydáno souhlasné stanovisko v procesu posuzování vlivů na životní prostředí (EIA) pro instalace v Pavlicích (3 VTE), Vranovské Vsi (5 VTE), ve Veselí nad Moravou (3 VTE) a Kuželově, a v dalších lokalitách proces EIA ještě probíhá (např.

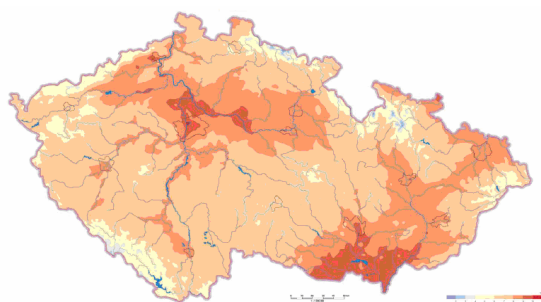
⁴⁹ V současné době je provozována jen jedna elektrárna, plánováno je však dalších 17 (Bantice by se tak zařadily mezi největší větrné parky v České republice).

⁵⁰ http://www.csve.cz/pdf/cz/1003_Vyroba-a-vykon-podle-kraju_brezen10.pdf.

Vranovská Ves, Tavíkovice, Čermákovice). V řadě případů je naopak uděleno nesouhlasné stanovisko (Větrný park Rešice, Větrný park Vrbice, Větrné elektrárny Stálky ad.)⁵¹. Většinou je důvodem negativního stanoviska předpokládaný vliv na zvláště chráněná území a území soustavy Natura 2000.

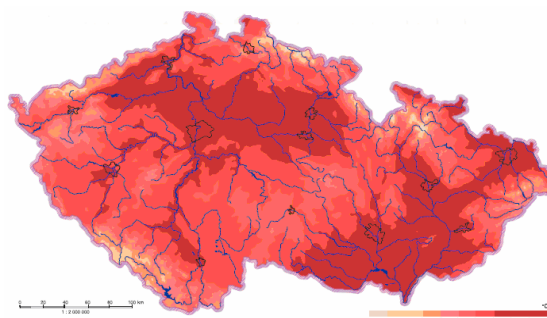
11.4. Solární elektrárny

Rozvoj solární energetiky je pro Jihomoravský kraj v posledním období symptomatický, od letošního roku však již není v souvislosti s legislativními změnami⁵² tolik výhodný. Přesto jsou stále podmínky pro elektrárny připojené v roce 2010 velmi lukrativní a je evidentní snaha o co nejvyšší počet připojených instalací podle stávajícího znění. Nová připojení budou nadále mimo jiné provozovatelem sítě posuzována s ohledem na spolehlivost dodávky elektřiny, aby bylo možné vyloučit neočekávané poklesy či nárůsty napětí v síti. Z důvodů kolísavého napětí v distribuční a přenosové síti jsou Českou fotovoltaickou průmyslovou asociací podporovány spíše střešní instalace a drobné projekty přispívající k regionální zaměstnanosti a určené k místní spotřebě. Vhodnými projekty jsou též takové, které se realizují v prostorách tzv. brownfieldů. Na druhé straně se ale můžeme obávat v budoucnu vzniku nových, tzv. „solárních brownfieldů“ (a to zejména na jihomoravském venkově). Životnost solárních panelů, která je vyhláškou 475/2005 Sb. stanovena na 20 let, vyvolává otázku, zda bude i po skončení provozuschopnosti do instalace reinvestováno (to v menší míře platí i pro větrné elektrárny). Chystané legislativní změny reinvestice významně oslabují.

Mapka 13 Průměrná roční teplota vzduchu [°C].

Zdroj: Atlas podnebí Česka, ČHMÚ 2007

Mapka 14 Průměrná teplota vzduchu v teplém období [°C].

Zdroj: Atlas podnebí Česka, ČHMÚ 2007

Nejpříznivější podmínky pro výstavbu solárních elektráren jsou v rámci celého Česka v okresech Znojmo a Břeclav. V těchto oblastech se průměrná roční teplota vzduchu pohybuje okolo hodnot 9-10 °C. Průměrné teploty se v letním půlroce (duben-září) pohybují na většině sledovaného území v rozmezí 14-18 °C (s dominancí výskytu teplot okolo 18 °C).

⁵¹ Informační systém EIA, dostupné z <http://tomcat.cenia.cz/eia>.

⁵² Vyhláška o podmínkách připojení k elektrizační soustavě – netýká se jen fotovoltaiky.

Dle údajů ERÚ⁵³ bylo v kraji k 30. 11. 2009⁵⁴ v provozu 20 slunečních elektráren (SLE) nad 0,5 MW součtového instalovaného výkonu. Mezi nejvýznamnější zdroje se řadily SLE v Syrovicích a Ořechově (okres Brno-venkov) a v Sudoměřicích a Dubňanech (okres Hodonín). Nejvyšší souhrnnou výrobu vykazoval okres Brno-venkov (6 SLE) a Znojmo (9 SLE); v okrese Břeclav byly instalovány jen dvě SLE s roční výrobou elektřiny 0,534 GWh. V Jihomoravském kraji je obecně hrubá roční produkce elektřiny nejvyšší (dle ERÚ 29,4 GWh, druhá pozice připadá na Jihočeský kraj s produkcí 16,9 GWh).

S ohledem na klimatické podmínky kraje je možné spatřovat jistý omezený potenciál pro další rozvoj. Důležitý by měl být výběr lokality (preferance brownfieldů) a dále garance provozu nad dobu životnosti solárních panelů či legislativní zajištění sanace pro ukončení životního cyklu (například povinnost vytvářet rezervní fond). Od příštího roku se alespoň de lege ferenda počítá se státní dotací výkupních cen elektřiny pouze u solárních elektráren, které budou postaveny na střechách domů a instalace na zelené louce tak budou výrazně omezeny (dotační politika nepočítá s instalacemi nad 30 kW a s instalacemi na pozemcích, zároveň by mělo být zdraženo vynětí půdy ze zemědělského půdního fondu). Na zpomalení trendu výstavby velkých fotovoltaických elektráren v kraji poukazuje i skutečnost, že v současné době byl v rámci již ukončeného procesu EIA posuzován pouze jeden záměr (Kobeřice u Brna, okres Vyškov).

Obr. 90 Solární elektrárna v Syrovicích. Foto H. Vavrouchová, 2010

⁵³Roční zpráva o provozu ES ČR 2009. Dostupné z:

http://www.eru.cz/user_data/files/statistika_elektro/rocní_zprava/2009/index.htm

⁵⁴Meziročně však došlo k prudkému nárůstu počtu nových instalací i instalovaného výkonu v kraji, v současné době však není publikována kompletní statistika. Největšími zdroji v kraji je ke konci roku 2010 SLE v Žabčicích, Zakřanech, Vlkoši a Vranovské Vsi. Meziroční nárůst celkového počtu provozoven (bez omezení instalovaného výkonu) se v kraji téměř dvojnásobil na současných cca 1500 slunečních elektráren.

11.5. Vodní elektrárny v Jihomoravském kraji

Dle Územní energetické koncepce Jihomoravského kraje (Koncepce) je potenciál energetického využití vodních toků v kraji v rámci republiky nejméně příznivý, zejména v souvislosti s malými spády a nízkou vodnatostí. Přesto v objemu výroby a využití potenciálu patří kraj k předním producentům. Mezi toky s největším potenciálem patří dolní tok Moravy, řeky Dyje, Svatka, Svitava a Jihlava. Ostatní toky mají hydroenergetický potenciál spíše zanedbatelný. Ačkoliv je potenciál kraje z hlediska jejího využití nadprůměrný, nelze jeho využití dle Koncepce považovat za ukončené. Zvýšení využitelnosti potenciálu je možné dosáhnout rekonstrukcí, modernizací a optimalizací provozu stávajících elektráren. Výstavba nových zdrojů se nepřepokládá.

V Jihomoravském kraji se zachází zhruba šest desítek malých vodních elektráren (MVE). Celkový výkon těchto elektráren je cca 33,6 MW a výroba dosahuje téměř 80 000 MWh. Nejvíce vodních elektráren je lokalizováno v okrese Blansko (13 MVE na řekách Svitavě a Bělé) a dále pak v okresech Znojmo (12 MVE na řekách Dyji, Rokytné a Jevišovce) a Brno-venkov (12 MVE na řekách Svatce, Jihlavě a Bobravě). Největší výkon i výroba je produkována na území okresu Znojmo ($\frac{2}{3}$ celkového výkonu a cca polovina celkové výroby kraje), dále pak v okresech Brno-město a Břeclav. Mezi největší zdroje patří zejména nádrže Vranov (okres Znojmo), Nové Mlýny (okres Břeclav) a Kníničky (okres Brno-město). Právě realizace těchto nádrží zanechaly v krajině nejvýznamnější stopy, přiložené mapové podklady rámcově dokumentují míru antropogenního vlivu na vývoj krajiny v dimenzi environmetální i sociální.

Mapka 15 Krajina severozápadního okraje města Brna na mapách II. vojenského mapování (1836-1852) a aktuální ortofotosnímek (Kníničky)

Zdroj: www.mapy.cz.

Mapka 16 Krajina v okolí města Vranov nad Dyjí na mapách II. vojenského mapování (1836-1852) a aktuální ortofotosnímek (Vranov)

Zdroj: www.mapy.cz

Mapka 17 *Krajina současných Novomlýnských nádrží na mapách II. vojenského mapování (1836-1852) a aktuální ortofotosnímek (Nové Mlýny).*

Zdroj: www.mapy.cz

Shrnutí

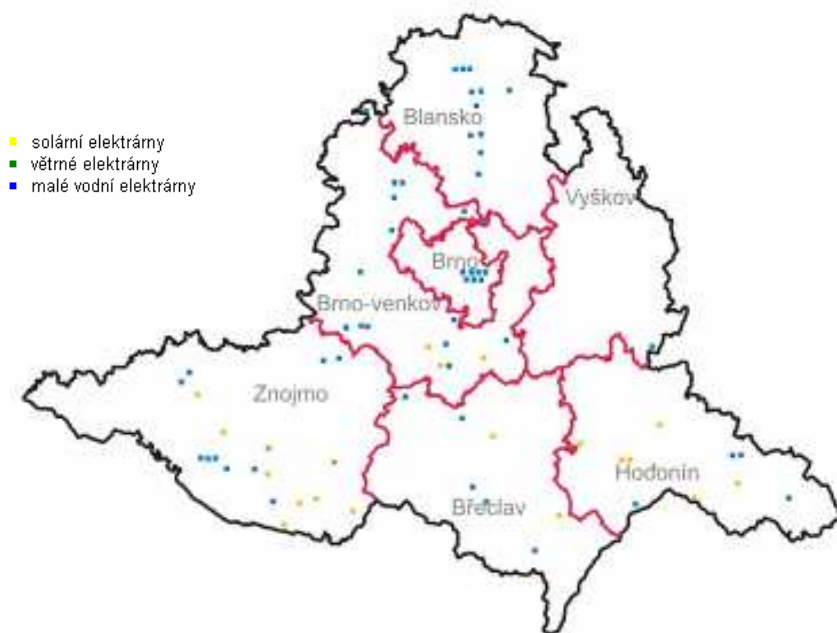
Obnovitelné zdroje energie představují v souvislosti s požadavkem na diverzifikaci zemědělství a údržbu krajiny velký potenciál pro rozvoj venkovských oblastí. V Jihomoravském kraji, který lze považovat za zemědělský region s výrazně venkovským charakterem, je využití tohoto potenciálu na vysoké úrovni, přesto stále ještě existují rezervy. Jihomoravský kraj by se vzhledem ke svým geografickým podmínkám a specifickému systému hospodaření mohl stát předním producentem alternativní energie v České republice a posílit tak svoji pozici. Stávající kapacity výroby energie z obnovitelných zdrojů jsou zobrazeny na přehledové mapě kraje (Mapka 18).

Nejvyšší produkce energie z obnovitelných zdrojů připadá na okres Znojmo (celkově i v rámci jednotlivých zdrojů a také z hlediska počtu zdrojů), druhou pozici zaujímají okresy Břeclav a Brno-město (zejména v souvislosti s využitím hydroenegetického potenciálu).

Nejmenší dosud nevyužitý potenciál rozvoje vykazuje větrná energie, která je v kraji determinována podprůměrnými klimatickými podmínkami a střety se zájmy na ochranu přírody a krajiny. Situaci v regionu lze s ohledem na klimatické podmínky, které navíc násobí riziko obtížné předpověditelnosti dodávky energie, hodnotit jako předimenzovanou a výstavba dalších VTE by neměla být podporována. Poměrně malý potenciál pro další rozvoj má i vodní energie, která je v kraji využívána nadprůměrně a zvýšení výroby je efektivní spíše v souvislosti s modernizací a optimalizací stávajících provozů.

Jistý nevyužitý potenciál je možné spatřovat v produkci solární energie, tento je však velmi omezený a vyžaduje citlivá řešení. Dle chystaných legislativních změn by již neměly být tolik podporovány velké projekty, což přispěje k rozvoji drobných záměrů, zejména střešních instalací na rodinných a panelových domech či veřejných budovách (na střeších či v jejich obvodových pláštích). Z tohoto pohledu je kraj vzhledem ke klimatickým charakteristikám velmi perspektivní a rozvoj tohoto fenoménu je v kontextu regionální

soběstačnosti velmi žádoucí. Největší potenciál má však celorepublikově produkce biomasy a bioplynu.

Mapka 18 Souhrnná mapa významných obnovitelných zdrojů energie v Jihomoravském kraji (solární, větrné a malé vodní elektrárny).

12. Jihomoravský venkov a problematika ukládání odpadů

Jedním z velkých environmentálních problémů současnosti je otázka odstraňování tuhých odpadů. Samozřejmou politikou by měla být minimalizace produkce odpadů, případně jejich recyklace, předpokládající třídění. Ve skutečnosti probíhají v tomto směru v poslední době spíše nepříznivé změny. Moderní technologie produkují „moderní“, to znamená přírodě stále vzdálenější odpady. Obalové materiály jsou tvořeny namísto původního dřeva a papíru stále více plasty, které jsou v přírodě mnohem obtížněji rozložitelné a také obtížněji recyklovatelné.

Pokud jde o likvidaci, uplatňují se v zásadě tři způsoby: biologické způsoby rozkladu organického odpadu, energetické využití spalováním nebo zplynováním a skládkování. Z různých důvodů ekonomických, organizačních a percepčních (odpor obyvatel proti výstavbě spaloven) je v našich podmínkách stále nejfrekventovanější metodou likvidace tuhých odpadů skládkování.

Je zřejmé, že skládky tuhého odpadu se nacházejí vesměs ve venkovském prostoru. Určitým posunem proti minulosti je eliminace naprosté většiny neřízených skládek, které se nacházely prakticky u každé vesnice, a koncentrace svozu odpadů na několik vybraných a řízených skládek v kraji. Odpadové hospodářství včetně skládkování je pro venkov jedním z odvětví budoucnosti. Na druhé straně s ním je spojena řada environmentálních rizik. Z různých druhů odpadů byla pro analýzu vybrána skupina biologicky rozložitelných komunálních odpadů (BRKO).

12.1. Způsob nakládání s biologicky rozložitelnými odpady v Jihomoravském kraji

Komunálních odpadů je cca 12 % z celkového množství odpadů produkovaných v České republice. Lze je členit na odpady biologicky rozložitelné, recyklovatelné, inertní, složené a nebezpečné domácí odpady.

Biologicky rozložitelný komunální odpad tvoří asi 40-50 % komunálního odpadu. Proto je v současnosti nakládání s BRKO věnována maximální pozornost ze strany odborníků odpadového hospodářství i ze strany zastupitelů měst a obcí. Mezi biodegradabilní komunální odpady patří zejména potraviny a kuchyňský odpad, zelený odpad (odpad z parků, hřbitovů a veřejných prostranství, zbytky trávy, květín a živých plotů) a také papír (který je však zároveň recyklovatelným odpadem).

Přes veškerou snahu Ministerstva životního prostředí ČR, jehož úkolem je především zajistit správně fungující legislativní prostředí, zůstává nakládání s biologicky rozložitelnými komunálními odpady v Česku stále problémem. Nedaří se odklonit deponování BRKO na skládky odpadů. Ukládání BRKO na skládky odpadů je provázeno řadou negativních vlivů, z nichž nejdůležitější jsou následující:

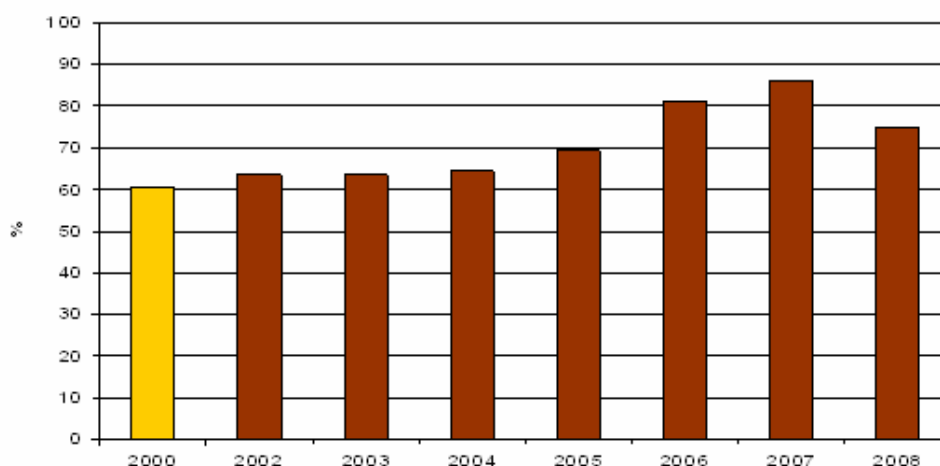
- Vyloučení organické hmoty z koloběhu látek. Organické látky obsažené v BRKO jsou jednosměrně přesouvány z místa vzniku (tj. z biologicky aktivních ploch) a trvale ukládány do tělesa skládky.
- Biochemické degradační procesy způsobují úbytek pevné části odpadů i změnu jejich objemu a tak vedou ke zvýšené míře sesedání a tvarovým změnám tělesa skládky i po jejím uzavření a rekultivaci.
- Při biochemických degradačních procesech se v anaerobním prostředí vyvíjí skládkový plyn (směs CO₂, CH₄ a dalších plyných látek), který je třeba jímát a zneškodňovat. I když pomineme nepříliš doložený vliv skleníkových plynů CO₂

a CH₄ na změnu klimatu, je třeba skládkový plyn zneškodňovat z důvodů nebezpečí výbuchu.

Pro firmy, zajišťující svoz odpadů, je levnější formou nakládání s odpady jejich trvalé uložení na skládky, než jejich materiálové či energetické využití, například ve spalovnách komunálních odpadů. V současné době jsou v ČR v provozu tři spalovny komunálního odpadu, a to v Liberci, Praze a Brně. Přitom tradice spalování odpadů v Jihomoravském kraji je velmi časná. První spalovna komunálního odpadu v celém Rakousko-Uhersku byla vybudována v Brně v roce 1904 a sloužila do roku 1941. Současná spalovna je v provozu od roku 1989.

O nepříznivé situaci vypovídá i fakt, že mezi cíle Plánu odpadového hospodářství (POH) České republiky, které se nedaří plnit, spadají zejména cíle, vztahující se k nakládání s komunálními odpady:

- Snížit hmotnostní podíl komunálního odpadu ukládaných na skládky o 20 % do roku 2010 ve srovnání s rokem 2000.
- Zvýšit materiálové využití komunálního odpadu na 50 % do roku 2010 ve srovnání s rokem 2000.
- Snížit maximální množství BRKO ukládaných na skládky tak, aby podíl této složky činil v roce 2010 (2013, 2020) nejvíce 75 % hmoty (50 %, 35 %) z celkového množství BRKO vzniklého v roce 1995.

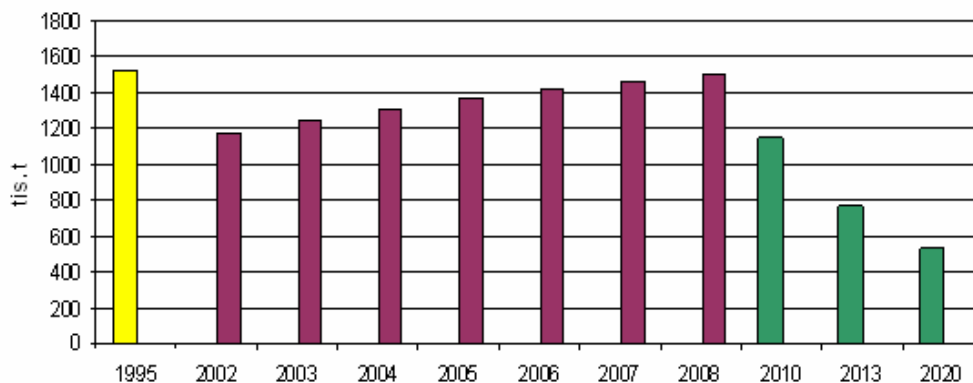

Graf 27 Podíl KO odstraněných skládkováním z celkové produkce KO v ČR

Ke snížení podílu BRKO, deponovaného na skládky, by měla přispět novela plánu odpadového hospodářství, která byla přijata v roce 2009. Tato novela zpřístupnila finanční prostředky z operačního programu životního prostředí pro energetické využití odpadů. Úkolem Plánu odpadového hospodářství ČR je také určit rámec pro plány odpadového hospodářství jednotlivých krajů. Mezi významné úkoly Jihomoravského kraje, vztahující se k problematice nakládání s biologicky rozložitelnými komunálními odpady, patří:

- Snížit podíl skládkovaných biologicky rozložitelných komunálních odpadů.
- Preferovat spalování směsného komunálního odpadu s energetickým využitím před jeho skládkováním.
- Snížit podíl skládkovaných energeticky využitelných odpadů.
- Snížit hmotnostní podíl odpadů ukládaných na skládky s výhledem dalšího postupného snižování.

Přesto, že první vyhodnocení cíle „snížení podílu skládkovaných BRKO“ proběhne v roce 2011, z dosavadních celostátních údajů je pravděpodobné, že se tento úkol nepodaří splnit. Z tohoto důvodu je ČR vystavena hrozbě sankcí ze strany Evropské komise, která směrnicí 1999/31/ES o skládkách odpadů požaduje redukci BRKO deponovaných na skládky.

Graf 28 Předpokládané snížení maximálního množství BRKO ukládaného na skládky

Jihomoravský kraj se s touto problematikou snaží vypořádat vybudováním Integrovaného krajského systému nakládání s odpady. V rámci tohoto projektu kraj zvýšil hustotu sběrných dvorů, podpořil výstavbu kompostáren a bioplynových stanic, rekultivaci staré skládky a nákup nových strojů a zařízení. Celkové náklady na podporu těchto projektů činily v roce 2008 cca 639 mil. Kč.

Tab. 35 Roční produkce BRKO⁵⁵ (20 02 01)

Odpad [1000 kg]	2005	2006	2007	2008
Jihomor. kraj	88 124	12 185	13 745	23 960
Brno	6 757	4 492	4 804	11 212
rozdíl	81 366	7 693	8 941	12 748

Tab. 36 Roční míra kompostování BRKO (20 02 01)

Odpad [1000 kg]	2005	2006	2007	2008
Jihomor. kraj	1 206	2 298	1 676	3 109
Brno	0	678	560	1 795
rozdíl	1 206	1 620	1 116	1 314

⁵⁵ Český statistický úřad

Z hodnot uvedených v tabulkách vyplývá, že by se každý rok mělo na venkově jihomoravského kraje zpracovat a využít zhruba 6 až 11,5 tis. tun biologicky rozložitelných komunálních odpadů.

V roce 2010 bylo v Jihomoravském kraji (s výjimkou Brna) provozováno celkem 14 kompostáren pro zpracování BRKO o celkové roční kapacitě přibližně 65 000 tun. V roce 2011 je předpokládáno otevření kompostáren v obcích Únanov a Krásensko. V tomto výčtu nejsou uvedeny kompostárny zemědělských podniků, jež pracovávají pouze své vlastní suroviny. Jednotlivé kompostárny byly osloveny a požádány o vyplnění dotazníku, pomocí nichž jsme se snažili zmapovat situaci nakládání s BRKO v Jihomoravském kraji.

Místo: Boskovice

Provozovatel: SITA Moravia, a.s.

Rok zahájení provozu: 2006

Použitá technologie: kontejnerové kompostování

Roční projektovaná kapacita kompostárny: 995 tun

Možnost navýšení roční kapacity kompostárny: až na 1 500 tun

Vytížení projektované kapacity: cca 90 %, tj. < 900 tun

Kompostárna zpracovává biologicky rozložitelný komunální odpad, odpady ze zelených ploch a rovněž biologicky rozložitelné odpady pocházející z podnikatelské sféry z obcí Boskovice, částečně z obce Tišnov a od podnikatelských subjektů z Boskovického regionu.

V současné době se neplánuje rozšíření zájmové oblasti pro jiné obce. Při navýšení kapacity kompostárny bude rozšíření počtu obcí možné.

Výstupní materiál má společnost SITA Moravia, a.s. registrovaný dle zákona o hnojivech. Kompost je používán pro terénní úpravy i rekultivaci. Za dobu provozu kompostárny bylo pro údržbu zeleně dodáno přibližně 10 tun kompostu.

Obr. 91 Kontejnerové kompostování
v Boskovicích. Foto B. Stejskal

Obr. 92 Areál kompostárny ve Slavkově.
Foto B. Stejskal

Místo: Ostrov u Macochy

Provozovatel: Zemspol a.s.

Použitá technologie: otevřené žlaby v zastřešené hale

Roční projektovaná kapacita kompostárny: 1400 tun

Možnost navýšení roční kapacity kompostárny: až 3000 tun (v případě úspěšného projektu)

Vytížení projektované kapacity: 100 %

Kompostárna zpracovává biologicky rozložitelné odpady pocházející z údržby městské zeleně a od podnikatelských subjektů z Blanska, čímž vyplní přibližně 1/3 své kapacity. Možnost rozšíření zájmové oblasti pro jiné obce bude možná až v případě navýšení kapacity kompostárny.

V kompostárně zpracovávají suroviny na dva výstupní produkty. Z vlastních surovin vyrábí granulované organické hnojivo Organoferm, které nabízeno na trhu v baleních 2 až 15 litrů. Druhým vý-

stupem z odděleného kompostovacího cyklu je kompost vyrobený z odpadů z městské zeleně (včetně odpadů z obce Blansko). Tento kompost je využíván na vlastních polnostech.

Místo: Kyjov

Provozovatel: EKOR, s. r. o.

Použitá technologie: kontejnerové kompostování

Roční projektovaná kapacita kompostárny: 2500 tun

Možnost navýšení roční kapacity kompostárny: ne

Vytížení projektované kapacity: 100 %

Kompostárna v Kyjově zpracovává čistírenské kaly a biologicky rozložitelné odpady pocházející z údržby městské zeleně obcí Kyjov a Svatobořice a od podnikatelských subjektů. V současné době není možné, z důvodu vytížení kapacity, rozšířit zájmovou oblast pro jiné obce. Výstupem kompostárny je výrobek registrovaný dle zákona o hnojivech. Kompost je využíván na zemědělských pozemcích, pro terénní úpravy a údržbu městské zeleně.

Místo: Slavkov u Brna

Provozovatel: Technické služby Města Slavkova u Brna

Rok zahájení provozu: 2009

Použitá technologie: kompostování na volné ploše (pásová hromada)

Roční projektovaná kapacita kompostárny: 950 tun

Možnost navýšení roční kapacity kompostárny: ne

Vytížení projektované kapacity: > 50 %, cca 500 tun

Kompostárna ve Slavkově využívá vytříděný biologicky rozložitelný komunální odpad od občanů a odpady pocházející z údržby městské zeleně. V současné době se neuvažuje o rozšíření počtu obcí, které by mohly do kompostárny dodávat odpady.

Výchozí kompost není registrován dle zákona o hnojivech a město Slavkov jej využívá pro potřeby rekultivace a údržbu městské zeleně v obci.

Místo: Mutěnice

Provozovatel: Skládka Hraničky, spol. s r. o.

Rok zahájení provozu: 2009

Použitá technologie: kompostování na volné ploše (pásová hromada)

Roční projektovaná kapacita kompostárny: 1000 tun

Možnost navýšení roční kapacity kompostárny: ano, ale není požadavek

Vytížení projektované kapacity: < 50 %, cca 450 tun

Surovinovou skladbu kompostárny v Mutěnicích zajišťují kaly z čistírny odpadních vod, odpad produkovaný občany obcí Mutěnice, Hodonín a Břeclav, odpad pocházející z údržby městské zeleně a rovněž od podnikatelských subjektů. O rozšíření počtu obcí, které by mohly dodávat materiál do kompostárny, se v současné době neuvažuje. Kompost z Mutěnické kompostárny není registrován dle zákona o hnojivech a využívá se pro potřeby údržby městské zeleně a pro rekultivaci.

Místo: Kozlany

Provozovatel: Respono, a. s.

Použitá technologie: kompostování na volné ploše (trojúhelníková zakládka)

Roční projektovaná kapacita kompostárny: 1000 tun

Možnost navýšení roční kapacity kompostárny: ano, ale není požadavek

Vytížení projektované kapacity: > 50 %, cca 550 tun

Kompostárna v Kozlanech využívá biologicky rozložitelný odpad pocházející od občanů, z údržby městské zeleně i od podnikatelských subjektů. Svoze obce jsou kromě Kozlan i Bučovice, Nemojany, Křenovice, Lysovice, Ivanovice na Hané, Luleč, Nížkovice, Vážany u Vyškova, Nevojice, Zbýšov, Hoštice-Heroltice, Hrušky, Bohdalice-Pavlovice, Dobročkovice, Hvězdlice, Kojátky, Medovice a Rousínov. Rozšíření počtu obcí je možné.

Výsledný produkt není registrován dle zákona o hnojivech a využívá se pro účely rekultivace.

Místo: Velké Pavlovice

Provozovatel: Hantálky, a.s.

Rok zahájení provozu: předpoklad pro rok 2011

Kompostárna ve Velkých Pavlovicích bude využívat biologicky rozložitelný odpad a odpad pocházející z údržby městské zeleně v obci Velké Pavlovice. Kompost bude využívat pro potřeby terénních úprav v obci a pro účely městské zeleně.

Místo: Velká nad Veličkou

Provozovatel: Obec Velká nad Veličkou

Použitá technologie: kompostování ve kretech

Roční projektovaná kapacita kompostárny: 2 000 tun

Možnost navýšení roční kapacity kompostárny: ne

Vytížení projektované kapacity: 500 tun

Ve Velké nad Veličkou využívají pro produkci kompostu kaly z čistírny odpadních vod, biologicky rozložitelný odpad od občanů i podnikatelských subjektů a odpad pocházející z péče o městskou zeleň. Kompost není obcí zaregistrován dle zákona o hnojivech a obec jej využívá pro účely rekultivace.

Místo: Moravská Nová Ves

Provozovatel: Městys Moravská Nová Ves

Použitá technologie: kompostování ve kretech

Roční projektovaná kapacita kompostárny: 145 tun

Možnost navýšení roční kapacity kompostárny: ne

Vytížení projektované kapacity: 40 - 100 tun

Kompostárna v Moravské Nové Vsi je provozována neziskovou organizací a občanským sdružením a není provozována celoročně. Suroviny získává od občanů obce a výsledný kompost je používán pro účely rekultivace. Kompost není poskytován pro tržní účely.

Místo: Ratíškovice

Provozovatel: ZERA, a.s.

Použitá technologie: kompostování ve kretech, spodní provzdušňování

Použití bioaktivních prostředků: bylo zkoušeno, momentálně nikoliv

Roční projektovaná kapacita kompostárny: 20 000 tun

Možnost navýšení roční kapacity kompostárny: 22 000 tun

Vytížení projektované kapacity: 16 000 tun

Kompostárna v Ratíškovicích zpracovává odpady pocházející z údržby městské zeleně a od podnikatelských subjektů, např. ZOO Hodonín dodává kompostárně podestýlku drůbeže, kravský hnůj a kejdu. Jelikož kompostárna není vybavena drtičem, musí se materiál dovézt již podrcený. Možnost rozšíření počtu obcí, které mohou do kompostárny dodávat materiál, bude možné po dohodě. Produkt kompostovacího procesu má společnost ZERA, a.s. zaregistrovaný pod názvem Zeraganic.

Místo: Strážnice

Provozovatel: obec Strážnice

Roční projektovaná kapacita kompostárny: 700 tun

Kompostárna, provozovaná obcí Strážnice, zpracovává biologicky rozložitelný odpad pocházející od občanů obce a z údržby městské zeleně.

Místo: Vítonice

Provozovatel: SETRA spol. s r.o.

Roční projektovaná kapacita kompostárny: 30 000 tun

Místo: Vlasatice

Provozovatel: SETRA spol. s r.o.

Z kompostáren, provozovaných společnostmi SETRA spol. s r.o., se nám nepodařilo získat verifikované údaje.

Místo: Žabčice

Provozovatel: .A.S.A. Žabčice, spol. s r.o.

Roční projektovaná kapacita kompostárny: 10 000 tun

Kompostovací technologie: kompostování v lichoběžníkových krechtech

Množství zpracovávaných surovin: 7 000 tun

Kompostárna v Žabčicích zpracovává kaly z čistíren odpadních vod, biologicky rozložitelný odpad od občanů a podnikatelských subjektů obce a odpad pocházející z údržby městské zeleně.

Úhrada za uložení odpadu: 500-700 Kč/t

Místo: Únanov

Provozovatel: dobrovolný svazek obcí Kompostárna Únanov

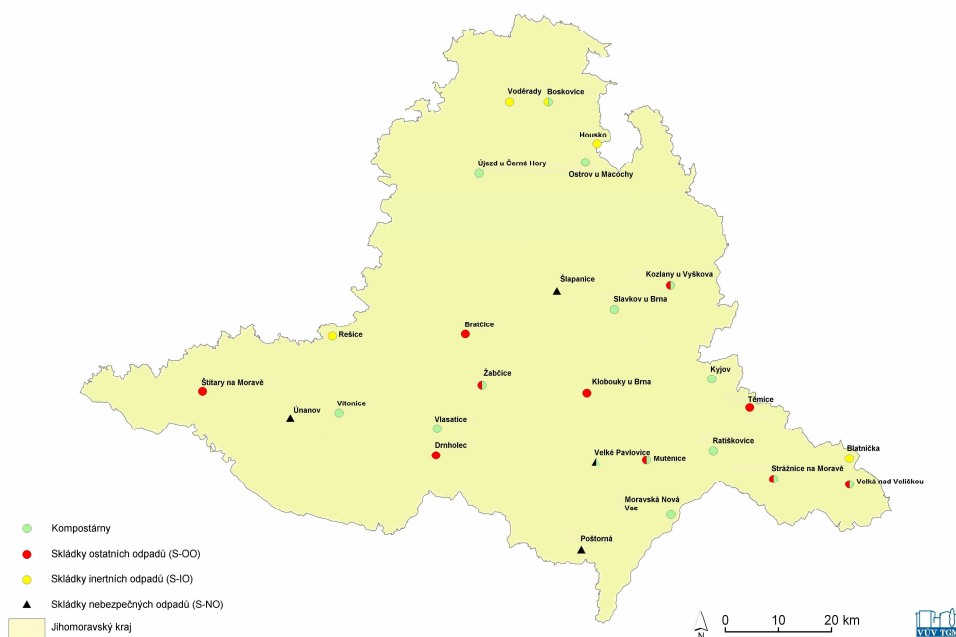
Rok zahájení provozu: předpoklad pro rok 2011

Roční projektovaná kapacita kompostárny: 5 000 t

Místo: Blansko

Provozovatel: obec Blansko

Rok zahájení provozu: předpoklad pro rok 2011

Mapka 19 Umístění provozovaných kompostáren a skládek odpadů v Jihomoravském kraji

Venkov Jihomoravského kraje má veškeré předpoklady pro úspěšné řešení problematiky nakládání s biologicky rozložitelnými odpady. V první řadě to je tradice zemědělské výroby. Kompostárny, produkující z odpadů kvalitní kompost, který není sám o sobě hnojivem v pravém slova smyslu, ale výrazně zlepšuje kvalitativní parametry půdy, nabízí materiál velice vhodný pro zemědělské využití. Již řád Templářů vyvinul v průběhu

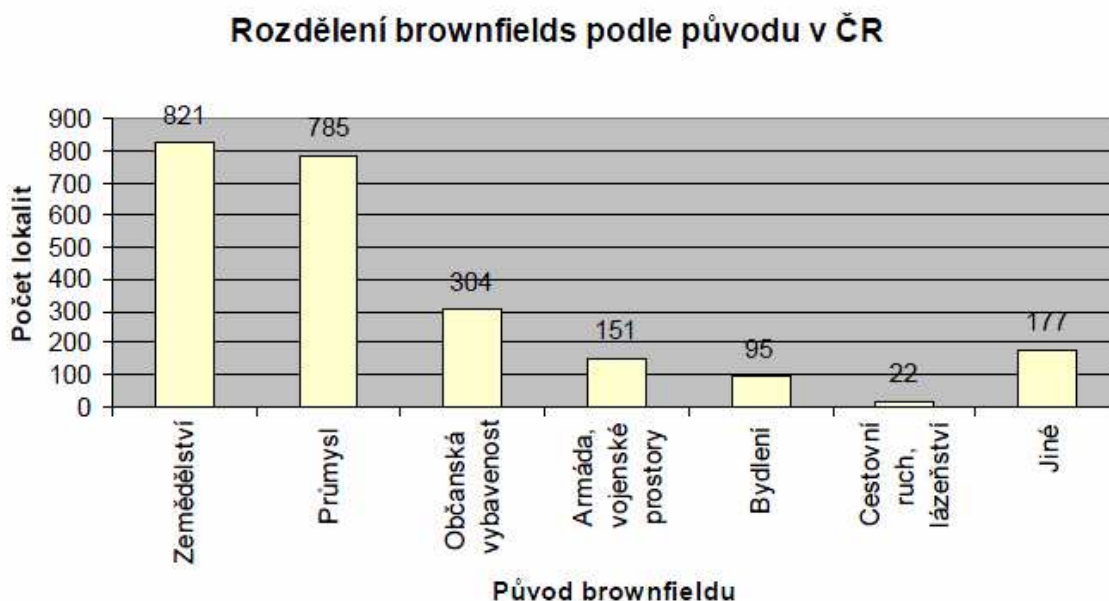
své existence metodiku užívání kompostů z různých materiálů pro odlišné plodiny. Je nutno zmínit, že spolupráce zemědělských podniků a kompostáren není zrovna optimální, částečně kvůli špatné informovanosti a převládající nedůvěře zemědělců vůči finálnímu výstupu kompostárny, částečně kvůli důvodům finančním. Vyřešení tohoto problému je běh na dlouhou trať; pozitivní zprávou je, že tento běh již byl odstartován.

Další výhodou Jihomoravského venkova jsou vhodné pozemky pro nakládání s biologicky rozložitelným odpadem. Od konce druhé světové války až po čas revoluce byla zemědělská výroba na venkově, nejen jihomoravském, velice rozšířená. Dnes máme k dispozici areály po bývalých zemědělských družstvech, které zůstávají nevyužité a chátrají. Nabízí tak široké spektrum možností využití. Zpevněné betonové plochy, zázemí pro techniku i personál a zdroj biologicky rozložitelných odpadů představují dobrou startovní pozici pro kompostárny. Nabízí se i možnost zpracování odpadů anaerobní digestí v bioplynových stanicích pro již fungující zemědělské podniky.

V neposlední řadě je devizou Jihomoravského venkova pro nakládání s biologicky rozložitelnými odpady schopnost poskytnout průceschopné lidi, kteří mají k práci v zemědělství a v kompostárnách kladnější vztah, než populace městská. Ve spojení s moderními technologiemi a technikou tak vytváří obyvatelé Jihomoravského venkova vhodné podmínky pro úspěšné zpracování biologicky rozložitelných odpadů a jejich vrácení do koloběhu živin v přírodě.

13. Jihomoravský kraj a brownfieldy

I jihomoravský venkov se v posledních 20 letech potýká s problémem regenerace nevyužívaných nebo částečně využívaných tzv. brownfieldů. Za brownfieldy lze považovat opuštěné nebo nefunkční pozemky, objekty, areály, které nelze efektivně využívat, aniž by proběhl proces jejich regenerace. Vyznačují se často nepřehlednými vlastnickými vztahy, zchátralými objekty a starými ekologickými zátěžemi. Investoři odmítají do těchto území vstupovat z obavy z vysokých nákladů spojených s asanací a předinvestiční přípravou. Brownfieldy mohou představovat závažnou překážku rozvoje obcí, estetickou závadu nebo místo koncentrace nepříznivých sociálních faktorů. Podle Národní strategie regenerace brownfields, vytvořené agenturou Czechinvest, existuje v Česku 2 355 lokalit o celkové rozloze 10 362 ha, které lze považovat za brownfieldy.

Graf 29 Rozdělení brownfieldů podle původu v ČR

Zdroj: Piecha – Kadeřábková 2009

Problém brownfieldů je znám především z měst, kde se nachází množství opuštěných průmyslových, dopravních, eventuálně vojenských areálů, jejichž další využití je problematické z hlediska ekonomického i environmentálního. Venkovské brownfieldy byly dosud víceméně na okraji pozornosti výzkumníků. Nicméně nejde o problém zcela zanedbatelný. I v rurálním prostoru (včetně malých měst) se nachází řada opuštěných areálů, čekajících na další využití nebo na likvidaci. Ostatně z výše uvedeného grafu je patrné, že nejpočetnějšími českými brownfieldy jsou brownfieldy zemědělské. Národní databáze brownfieldů agentury Czech Invest, doplněná o databázi Regionálního informačního servisu, uvádějí v Jihomoravském kraji následující areály v obcích do 5 tisíc obyvatel:

Tab. 37 *Brownfieldy v obcích Jihomoravského kraje s méně než 5 tisíci obyvateli*

Název	Obec	Plocha [m²]	Původní využití
Areál bývalých mrazíren	Višňové	44 000	průmysl
Budova bývalé mlékárny	Brankovice	800	průmysl
Bývalá fara	Veverské Knínice	1 700	služby
Bývalý hostinec	Nemochovice	1 100	služby
Cihelna	Sokolnice	15 195	průmysl
Cihelna	Ždánice	24 000	průmysl
Sklady cukru	Hrušovany nad Jevišovkou	12 477	zemědělství
Dvůr Časkovec	Diváky	26 500	zemědělství
Dvůr Vladimírov	Sokolnice	13 590	zemědělství
Hotel Pfan	Pohořelice	2 280	služby
Chemoplast	Klobouky u Brna	4 030	průmysl
Kasárna	Sokolnice	9 670	ozbrojené složky
Keramické závody	Šatov	108 820	průmysl
Keramika	Kunštát	2 740	průmysl
Mlýn Velký dvůr	Pohořelice	2 150	služby
Pivovar	Sokolnice	9 960	průmysl
Fruta	Vranovice	16 110	průmysl
Best Business	Kunštát	11 000	průmysl
Rota Pohraniční stráže	Březí	2 150	ozbrojené složky
Sodovkárna	Olešnice	1 200	průmysl
Statek	Únanov	80 000	zemědělství
Šroubárna	Předklášteří	13 000	průmysl
TBS	Telnice	25 000	průmysl
Vepřín	Bohuslavice u Kyjova	4 710	zemědělství
Zámek	Hrušovany nad Jevišovkou	10 880	bydlení
Zámek	Miroslav	14 410	bydlení
ZD - sklad	Kunice	3 580	zemědělství
Zemědělský areál	Pohořelice	62 000	zemědělství
Zemědělský areál	Dolní Dubňany	56 550	zemědělství
Základní škola	Bítov	2 500	služby
PPS Agro Strachotín	Popice	96 000	zemědělství
Areál Klatovka	Vranov nad Dyjí	21 500	služby
Koupaliště	Hvězdlice	5 700	rekreace
Bývalé středisko JZD	Vranovce	3 560	zemědělství
Bývalé zemědělské družstvo	Lovčičky	35 530	zemědělství
Fara	Blížkovice	830	církev

Hřiště	Olšany	3 820	sport
Jalovisko	Měnin	88 000	zemědělství
Kasárna	Bohdalice-Pavlovice	51 300	ozbrojené složky
Kino	Blížkovice	500	služby
Kravín	Hvozdec	17 000	zemědělství
Kulturní dům	Práče	1 780	služby
Oseva	Podivín	16 500	průmysl
Pivovar	Velké Němčice	710	průmysl
Skleníky	Žatčany	19 500	zemědělství
Sokolovna	Javůrek	3 300	služby
Topolový hájek	Tasov	22 000	zemědělství
Zemědělské družstvo Mašovice	Borotice	51 000	zemědělství
Žatčanský dvůr	Žatčany	19 500	zemědělství
Zámek	Velké Němčice	900	služby

Zdroj: Czech Incest, Regionální informační systém RIS

Již ze skutečnosti, že obě uvedené databáze se překrývají jen poměrně málo, lze usoudit, že přehled zdaleka není úplný. Ve venkovském prostoru Jihomoravského kraje se pravděpodobně nacházejí stovky chátrajících areálů zemědělské velkovýroby, zaniklých podniků malého průmyslu, těžebních aktivit, nádraží na zrušených železničních tratích nebo posádek pohraniční police. Svým způsobem mají charakter brownfieldů také některé chátrající areály historických budov. Dle odhadů agentury CzechInvest je v Jihomoravském kraji až 1 300 ploch, které lze označit jako brownfieldy. Nejčastěji jsou tyto plochy pozůstatkem po průmyslové (cca $\frac{2}{5}$ z nich) a zemědělské činnosti (cca třetina). U více než poloviny z nich není prokazatelně indikována ekologická zátěž.

Brownfieldy jsou v různém stavu. Některé z nich jsou opuštěné a výrazně chátrají. Jiné jsou využívány, ale toto využití bývá jen částečné nebo dočasné. Brownfieldy představují na jedné straně rozvojový potenciál – v případě, že se podaří využít je pro náhradní účel. Jde také o to, aby toto alternativní využití bylo v souladu s environmentálními požadavky. Na druhé straně však chátrající budovy a areály představují i estetický problém a někdy také riziko v případě, že se stanou útočištěm pochybných individuů. Grimski a Ferber (2001) připomínají, že v řadě evropských zemí představují rurální brownfieldy významnou výzvu pro místní úřady a samosprávu, jejichž síla však někdy na řešení problému nestačí a takovéto areály zůstávají prostě opuštěné.

Jedním z limitů, které brání jejich dalšímu využití, je kromě ekonomických otázek nedořešení vlastnických vztahů a nutnost likvidace starých zátěží, někdy i samotná zchátralost budov a objektů, která vyžaduje větší investice než alternativní výstavba na zelené louce. Proto se v otázce brownfieldů angažují často také obce. Velmi nepříznivým faktorem bývá čas, neboť nevyužívané areály chátrají velmi rychle.

14. Spolupráce: význam sdružení obcí, místních akčních skupin a euroregionů, územně plánovací dokumentace

Česká územní struktura je typická existencí malých a velmi malých obcí. Integrace obcí, která proběhla ve většině evropských států, byla po roce 1989 nejen zastavena, ale byl nastartován opačný proces. Došlo k odtržení značného množství i velmi malých obcí od jejich středisek. V některých případech vznikla oddělením jen některých obcí u původních středisek nespojitá území. Až později byla stanovena minimální velikost obce pro odtržení na 1 000 obyvatel.

Malé a velmi malé obce (do 200 obyvatel) velmi často postrádají finanční i lidské zdroje pro svůj prostý provoz, nemluvě o rozvoji. To platí jak pro plnění úkolů obcí ve sféře státní správy, tak i samosprávy. Přitom opětovná integrace není v současné době politicky průchodná. Zrušení okresních úřadů v rámci územně správní reformy zapříčinilo, že nejbližším nadřízeným orgánem státní správy pro obce je až teritoriálně i hierarchicky vzdálený krajský úřad. Proto bylo nutno nalézt řešení celé situace, i když na většině území Jihomoravského kraje se specifickou sídelní strukturou velkých a středně velkých venkovských obcí, je tento problém méně naléhavý než v ostatních krajích.

14.1. Státně správní struktura: obce s rozšířenou působností a pověřené obecní úřady

Ve sféře státní správy proto vznikla struktura obcí s rozšířenou působností a pověřených obecních úřadů. Tyto úřady ovšem nejsou nadřízenými orgány jednotlivých obecních úřadů, pouze pro ně zajišťují takové služby, které není efektivní ani reálně zajišťovat v malých obcích. Samozřejmě, že poskytování odborných služeb jistou faktickou závislost vytváří. Spádová území obcí s rozšířenou působností pokrývají území státu jednoznačně a kompletně. Zmíněné uspořádání opět posiluje – podobně jako dříve středisková soustava osídlení – roli malých měst v rozvoji venkova.

Obecní (zpravidla městské) úřady obcí s rozšířenou působností (tzv. obcí III. stupně) jsou mezičlánkem přenesené působnosti státní správy mezi krajskými úřady a obecními úřady. Obecní úřady obcí s rozšířenou působností mají oproti ostatním obecním úřadům některé oblasti působnosti navíc, a to nejen pro svůj vlastní, základní správní obvod, ale zpravidla i pro další obce v okolí. Jejich přenesená působnost obsahuje zpravidla následující agendy: evidence obyvatel, vydávání cestovních a osobních dokladů, řidičských průkazů, technických průkazů, evidence motorových vozidel, živnostenské oprávnění, výplata sociálních dávek, sociálně-právní ochrana dětí, péče o staré a zdravotně postižené, vodoprávní řízení, odpadové hospodářství a ochrana životního prostředí, státní správa lesů, myslivosti a rybářství nebo doprava a silniční hospodářství.

Správní obvody rozšířené působnosti těchto obcí jsou vymezeny vyhláškou ministerstva vnitra č. 388/2002 Sb. výčtem obcí, které do nich spadají. V Jihomoravském kraji bylo vyčleněno 21 obcí s rozšířenou působností: Blansko, Boskovice, Brno, Břeclav, Bučovice, Hodonín, Hustopeče, Ivančice, Kuřim, Kyjov, Mikulov, Moravský Krumlov, Pohořelice, Rosice, Slavkov u Brna, Šlapanice, Tišnov, Veselí nad Moravou, Vyškov, Znojmo, Židlochovice. Jde o jedno velké město, pět měst střední velikosti a 15 malých měst.

Kromě městských úřadů obcí s rozšířenou působností, existují tzv. pověřené obecní úřady (obcí II. stupně), kterých je v Česku celkem 389. V některých případech jsou správní obvody jejich tzv. pověření totožné se správním obvodem jejich rozšířené působnosti, v jiných případech se správní obvod rozšířené působnosti dělí na několik správních obvodů pověřených obecních úřadů. Obec s pověřeným obecním úřadem se někdy označuje

jako obec II. typu. Většina obcí s pověřeným obecním úřadem je i obcemi s rozšířenou působností. V Jihomoravském kraji tvoří výjimku obce Adamov, Bzenec, Hrušovany nad Jevišovkou, Ivanovice na Hané, Klobouky u Brna, Letovice, Miroslav, Rousínov, Strážnice, Velká nad Veličkou, Velké Opatovice, Vranov nad Dyjí, Ždánice. Tím se seznam centrálních míst státní správy rozšířil o dalších 11 malých měst a dvě obce bez městského statutu – Vranov nad Dyjí a Velkou nad Veličkou. Výjimku tvoří Adamov, který nemá spádový obvod.

14.2. Samosprávná struktura: mikroregionální sdružení

Mikroregionální sdružení obcí (nesprávně nazývaná mikroregiony) vznikala původně na základě různých zákonů. V poslední době převažují sdružení podle zákona o obcích. Tato sdružení na jedné straně často kopírují přirozené mikroregiony a územní logiku. Na straně druhé může být jejich struktura ovlivněna například osobními vztahy mezi představiteli obcí, které mohou naopak proti územní logice působit.

Analýzou vývoje mikroregionů v Jihomoravském kraji se dlouhodobě zabývá Ústav územního rozvoje v Brně⁵⁶. Podle těchto analýz založily obce v Jihomoravském kraji mikroregiony podle tří hlavních principů: (1) jako reálný celek střediska osídlení a jeho zázemí využívající zvýšené efektivnosti rozvoje území jako soudržné entity, (2) jako územní (krajinou) zónu, v níž se jako účelná jeví společná podpora jednoho či více nosných prvků (cestovní ruch, lidová kultura, ochrana přírody a krajiny, služby, dopravní obslužnost apod.), (3) jako kombinaci obojího, kdy územní zóna, charakterizovaná něčím specifickým, je zároveň přirozeným zázemím střediska osídlení a jeho zázemí.

Celkem byly analyzovány 62 mikroregiony na území kraje, které v roce 2005 na ploše 5 535 km² sdružovaly obce s 575 tisíci obyvateli. Další práce⁵⁷ vymezila na základě ukazatelů nezaměstnanosti, podnikatelského prostředí, daňové výtěžnosti a demografických kritérií ekonomicky slabé mikroregiony kraje, které se nacházejí vesměs v periferních částech okresů Znojmo a Hodonín. Tento počín je velmi důležitý z hlediska regionální politiky, neboť největší sociální disparity neexistují mezi kraji či okresy (pro které se dělá většina celostátních analýz) ale uvnitř jednotlivých okresů mezi jejich centry a periferií.

14.3. Místní akční skupiny LEADER+

V samosprávné sféře řeší malé obce existující problémy spoluprací. Spolupráce by jim měla umožnit sdružovat finanční prostředky a lidské zdroje pro vybrané investice, společně plánovat aktivity ve svých mikroregionech a zlepšovat mezilidské kontakty. Jednotlivá sdružení obcí se mohou územně překrývat a nepokrývají celé území kraje beze zbytku. Celkově lze konstatovat, že české obce jsou velmi frekventovaně propojeny do sdružení různého typu, ale efektivita těchto sdružení není obecně příliš vysoká.

V souvislosti s evropskou iniciativou pro venkov LEADER+ začaly vznikat takzvané místní akční skupiny. I když podle regulí uvedené iniciativy nesmějí obce tvořit většinu těchto místních akčních skupin, probíhá i na tomto poli určitá integrace venkovského území. Členy místních akčních skupin se totiž někdy stávají sdružení obcí jako jeden subjekt. Významnou podmínkou obdržení evropské podpory je vytváření strategických plánů, které mohou ovlivňovat rozvoj venkova. Území místních akčních skupin mohou a také překračují okresní i krajské hranice.

⁵⁶ Např. Labounková, V. et al. (2005): Vývoj mikroregionů v letech 2002-2005 a zhodnocení přirozené soudržnosti současně existujících mikroregionů s důrazem na vyhodnocení nodálních mikroregionů s přirozenou spádovostí. Ústav územního rozvoje Brno, 32 s.

⁵⁷ Labounková V., Rohrerová, L.: Ekonomicky slabé mikroregiony v Jihomoravském kraji. Ústav územního rozvoje Brno, 25 s.

V Jihomoravském kraji se nachází 13 místních akčních skupin. Kromě toho jsou ještě další obce členy místních akčních skupin, jejichž hlavní části leží převážně na území sousedních krajů. V MAS Jemnicko je 6 obcí okresu Znojmo. Na území místních akčních skupin kraje Vysočina Zubří země a Most Vysočiny se nachází 13 obcí Jihomoravského kraje, které byly přesunuty z okresu Žďár nad Sázavou do okresu Brno-venkov.

Přesto jsou poměrně rozsáhlé části jihomoravského venkova, které nejsou pokryty iniciativou LEADER+. Tato území se vyskytují severně od Břeclavi, na západě okresu Znojmo a především v západní části okresu Brno-venkov – na Tišnovsku, Ivančicku a Pohořelicku s protažením na jih do prostoru Hrušovan nad Jevišovkou.

Tab. 38 Přehled místních akčních skupin LEADER+ v Jihomoravském kraji

Název	Středisko	Založení	Obcí	Rozloha [ha]	Obyvatel [2009]	Hustota	Nezaměstnanost [%]
Kyjovské Slovácko	Kyjov	2004	43	48 273	60 101	124	14,9
Boskovicko Plus	Boskovice	2006	51	33 695	34 073	101	12,6
Dolní Morava	Lanžhot	2004	21	34 206	43 564	127	17,3
Hornácko a Ostrožsko	Uh. Ostroh	2005	12(16) ⁵⁸	26 478	26 184	99	13,3
Mikulovsko	Mikulov		18	27 087	20 372	75	14,1
Moravský kras	Sloup	2006	44(54) ⁵⁹	51 336	42 124	82	10,7
Partnerství venkova	Vísky	2005	24	18 809	17 811	95	13,3
Znojemské vinařství	Znojmo	2005	41	48 374	33 338	69	16,8
Hustopečsko	Hustopeče	2007	29	37 097	36 421	98	12,0
Za humna-ma	Viniční Šumice	2006	37	29 824	44 835	150	9,1
Strážnicko	Strážnice	2005	11	14 758	16 619	113	14,5
Živé pomezí	Moravský Krumlov	2006	49	45 315	22 822	50	15,0
Společná cesta	Rostěnice-Zvonovice	2004	36	28 856	24 493	85	11,2

14.4. Euroregion Pomoraví

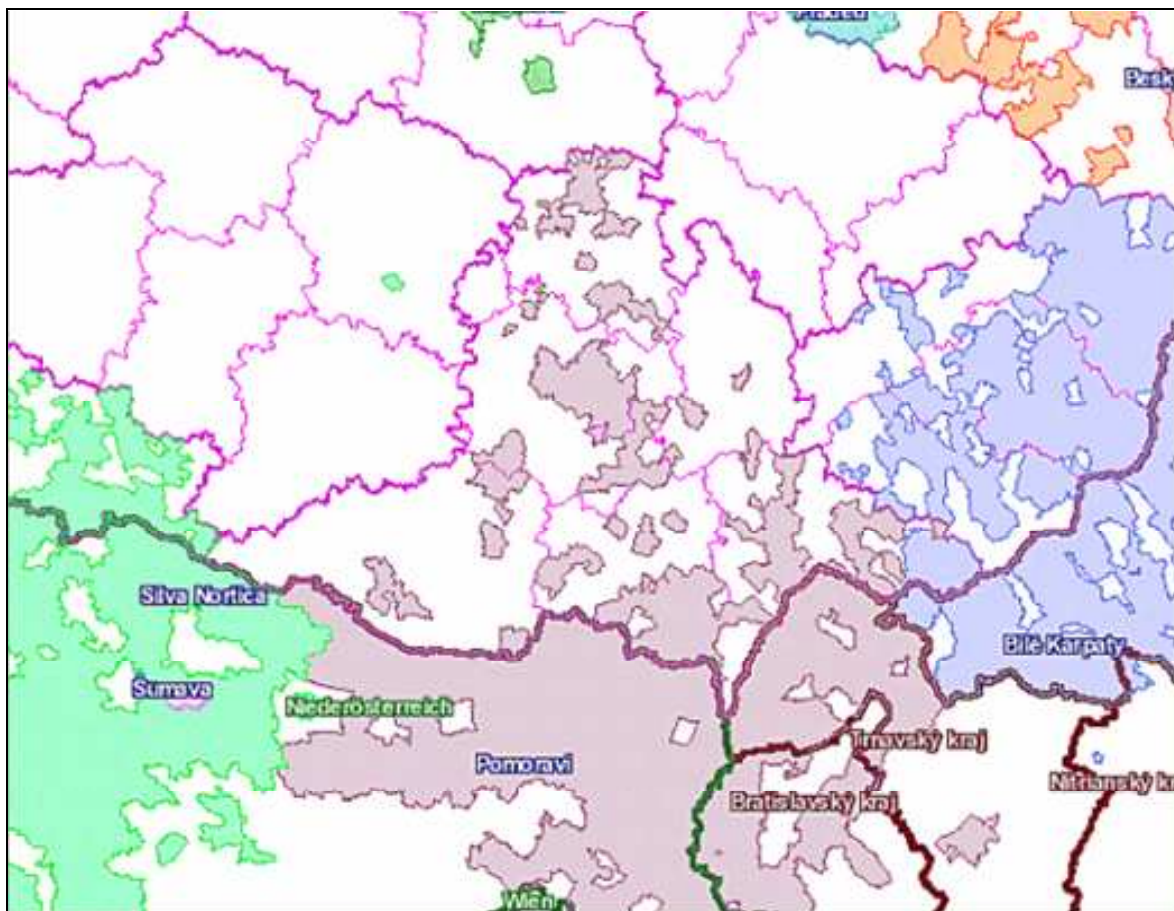
Specifickým typem územní spolupráce jsou takzvané euroregiony, jejichž cílem je podporovat přeshraniční spolupráci mezi státy Evropské unie a spolupráci mezi těmito státy a sousedními státy vně EU. Euroregiony teoreticky pokrývají celé české pohraničí. V případě Jihomoravského kraje připadá v úvahu trojstranný euroregion Pomoraví.

Z přiložené mapky je zřejmé, že účast jihomoravského venkova na aktivitách euroregionu Pomoraví je podstatně menší než v případě sousedních států. Na druhé straně sa-

⁵⁸ 4 obce včetně střediska jsou ze Zlínského kraje, okresu Uherské Hradiště

⁵⁹ 10 obcí se nachází v Olomouckém kraji, v okrese Prostějov

há dopad euroregionu hluboko do vnitrozemí, zatímco obce přímo v pohraničí se angažují méně.

Mapka 20 Euroregion Pomoraví

Zdroj: Euroregion Pomoraví [<http://www.somjm.cz/euroregion-pomoravi.html>]

15. Závěrečné poznámky

Je zřejmé, že jihomoravský venkov je silně diferencován. Existují významné rozdíly mezi venkovskými sídly v bezprostředním zázemí Brna, venkovskými sídly úrodných jihomoravských úvalů a venkovským prostorem jihomoravského periferního venkova. Primárním faktorem této diferenciaci byly přírodní podmínky pro rozvoj lidských aktivit: pro lokalizaci významných středisek, pro přístupnost a průchodnost terénu, pro rozvoj produktivního zemědělství.

Dalším faktorem diferenciaci je rozdílný postup kvalitativní urbanizace a urbanizační změny venkovských sídel samotných. Zatímco technická infrastruktura venkova se rychle přibližuje městské, významné rozdíly zůstávají v infrastruktuře sociální, která je funkcí omezených lokálních trhů. Otázkou je, do jaké míry a v jaké podobě se zachovávají rozdíly mezi městy a venkovem. Zdá se, že tyto rozdíly přetrvávají především v rovině sociální. Venkov nabízí ve srovnání s městy vyšší úroveň společenské kontroly a osobní bezpečnosti, v čemž spočívá pravděpodobně i významná část jeho atraktivity pro některé sociální skupiny obyvatel.

15.1. Silné a slabé stránky jihomoravského venkova, příležitosti a ohrožení

Vzhledem k diferenciaci jihomoravského venkova platí jednotlivé faktory omezeně pro jeho odlišné části. Jednou z hlavních výhod jihomoravského venkova je existence významného střediska města Brna, které poskytuje svému venkovu výborné zázemí služeb vysokého hierarchického stupně, pracovní příležitosti i kulturu v nejširším slova smyslu. V Brně jsou koncentrovány vysoké školy a výzkumné ústavy včetně pracovišť, zaměřených na rozvoj venkova a zemědělství. Proto jedním z významných faktorů diferenciaci jednotlivých mikroregionů jihomoravského venkova je jejich vzdálenost od Brna.

Významnou výhodou jihomoravského venkova (s výjimkou vnitřní periferie) je jeho vcelku dobrá průchodnost a dosažitelnost. Jižní Moravou procházejí významné evropské trasy ve směru severozápad – jihovýchod a sever – jih. Druhá z těchto cest navazuje na slavnou Jantarovou stezku, procházející Moravskou branou. Oba směry se setkávají jednak v Brně, jednak v Břeclavi, která je druhým nejvýznamnějším dopravním uzlem Jihomoravského kraje. I když přítomnost evropských dopravních tras nemusí přinášet jihomoravskému venkovu přímo rozvoj, bezesporu přispívá k jeho snadné dosažitelnosti.

Dobrá průchodnost je významným faktorem i na regionální a lokální úrovni. Tato okolnost je ještě podtržena důrazem Jihomoravského kraje na rozvoj veřejné dopravy, reprezentovaným vybudováním efektivního integrovaného dopravního systému Jihomoravského kraje, který přesahuje krajské hranice a tudíž umožňuje plnohodnotné napojení i okrajovým mikroregionům. Vedlejším účinkem dobré dosažitelnosti a průchodnosti je ovšem skutečnost, že pro obyvatele jihomoravských vesnic je zpravidla poměrně pohodlně dosažitelné i Brno a okresní střediska. Proto nemusí uspokojovat své potřeby v nejbližších lokálních a mikroregionálních centrech. To vede k procesu, který je někdy označován za stírání mikroregionalizace.

Pro Jihomoravský kraj jsou typické poměrně velké venkovské obce. Výjimkou z tohoto pravidla je západní pohraničí (Vranovsko) a vnitřní periferie. Velké venkovské obce vytvářejí dostatečné lokální trhy pro udržení základních služeb a pracovních příležitostí. Nejsou tudíž odkázány v takové míře na vyjíždku do větších středisek. Velké venkovské obce také zpravidla disponují určitým lidským kapitálem a rozpočty ve výši, umožňující efektivní financování rozvoje. Také technická infrastruktura velkých jihomoravských obcí je na vcelku dobré úrovni i ve srovnání s městy.

Jihomoravský kraj, zejména oba úvaly mají výborné přírodní podmínky pro produkční zemědělství. Tyto podmínky daly vzniknout pěstování speciálních plodin jako vinné révy, ovoce a zeleniny, které dotvářejí image kraje. Ladem leží pouze minimální rozlohy zemědělské půdy. V postproduktivní době sice tato výhoda jakoby ztrácela na významu. Nicméně otázky zásobování potravinami, potravinové bezpečnosti a nezávislosti mohou opět vystoupit do popředí ve světle měnící se globální ekonomické a politické situace nebo klimatických změn. Proto tento potenciál jižní Moravy nezasluhuje být odepsán.

Vzhledem k tomu, že - až na víceméně bodové výjimky - neproběhla v Jihomoravském kraji masivní urbanizace, založená na nalezištích nerostných surovin a těžkém průmyslu, je jihomoravská populace relativně stabilní. Dokonce i jihomoravské pohraničí a území bývalých německých ostrůvků okolo Brna, kde bylo po druhé světové válce vyměněno obyvatelstvo, vykazuje příznivější sociální vývoj ve srovnání s pohraničím západo- nebo severočeským. Určitým indikátorem tohoto stavu může být i přežívající folklór v části kraje nebo vyšší úroveň religiozity (signalizující spíše stabilitu populace a úroveň sociální kontroly než příslušnost k církvím).

Hlavní nevýhodou Jihomoravského venkova je jeho poloha v jihovýchodním kvadrantu republiky, to znamená odlehlost jednak od hlavních urbánních středisek (kromě Brna), soustředěných převážně v severní polovině státního území, jednak od rozvojových západních regionů. Z celoevropského pohledu se jižní Morava nachází na evropské periferii, byť ne na té nejzazší. Pokud ovšem tato poloha znamená zároveň určitou resistenci vůči hlavním globalizačním tendencím, nemusí se jednat vždy o slabou stránku.

Možné ohrožení může na druhé straně spočívat ve slabším zapojení jihomoravského venkova do evropské dělby práce, evropských obchodních a společenských struktur, evropského cestovního ruchu. To by mohlo mít za následek určité ekonomické zaostávání. Na druhé straně by jihomoravský venkov nebo jeho části mohl zůstat i v budoucnosti příjemcem evropských subvencí.

Hlavním problémem českého, v tom i jihomoravského venkova se zdá být nižší úroveň formálního vzdělání jeho obyvatel (kromě některých suburbanizovaných mikroregionů). To může signalizovat nedostatečný lidský kapitál pro rozvoj a problémy s efektivním využitím evropských dotací (zejména zda nastartují aktivity, které budou životaschopné i po ukončení podpory).

Určitou příležitostí pro rozvoj jihomoravského venkova může být přeshraniční spolupráce. Tato možnost je zatím spíše teoretická a její využití bude záviset na lidském faktoru i vytvoření institucionálních podmínek.

15.2. Výzvy a strategie pro jihomoravský venkov

V nejbližší době lze očekávat mimo jiné následující hlavní trendy a tendence, významné pro budoucnost jihomoravského venkova:

- Pokračující procesy suburbanizace, kontraurbanizace a amenitní migrace, které se mohou selektivně projevit na růstu počtu obyvatel určité části venkovských obcí a mikroregionů.
- Pokračující demografické procesy velmi nízké plodnosti žen, stárnutí obyvatel a zmenšování průměrné velikosti domácností. Tyto procesy mohou vyvolávat tlak na zvyšování počtu bytů na venkově i při stagnujícím nebo mírně klesajícím počtu obyvatel a mohou se projevit i v sídelních preferencích lidí.
- Pokračující trendy postindustriálního a postproduktivního vývoje, který bude provázen dalším přesunem pracovních sil z průmyslu a zemědělství (které jsou typické pro venkov) do služeb. Vzhledem ke stávající kvalifikaci venkovské populace není tento trend bezproblémový a adaptace na nové podmínky si vyžádá jisté úsilí (což je na druhé straně příležitostí pro rozvoj vzdělávacích aktivit).

- Trendy související s vyšším využíváním obnovitelných energetických zdrojů. Na prostá většina zdrojů vodní, geotermální, biologické, sluneční, větrné energie se nachází na území venkova. To může přinést změny ve využití venkovské krajiny a možnost udržení části pracovních příležitostí.
- Zvyšující se důraz na kvalitu životního prostředí, na malo- i velkoplošnou ochranu krajiny a životního prostředí. Tyto trendy budou přinášet nejen zkvalitňování života, ale na druhé straně i disproporce s regionálním rozvojem. Bude docházet ke klasickým konfliktům mezi soukromými a veřejnými statky, které jsou řešitelné v procesu demokratického vývoje občanské společnosti.
- Zvětšující se fond volného času u ekonomicky aktivních osob a především důchodců. V tomto ohledu se může projevit potenciál venkova jako místa trávení volného času, odpočinku a rekreace. S tím souvisí možný rozvoj služeb pro cestovní ruch a volný čas.
- Změny venkova se budou odehrávat v rámci prohlubujícího se procesu globalizace, který znamená unifikaci výrobních a spotřebních vzorců, o níž se však rozhoduje v několika málo světových centrech. Zároveň bude přes možné výkyvy pokračovat evropská integrace, což vytváří mimo jiné určitý potenciál přeshraniční spolupráce pohraničního venkova.

Z toho vyplývají i možné strategie dalšího rozvoje jihomoravského venkova, které lze v zásadě vymezit následujícím způsobem (s řadou přechodných typů a souběhů různých strategií).

- o Orientace na bydlení. Tato orientace znamená mimo jiné zajištění optimální sociální i technické infrastruktury (v závislosti na velikosti sídel), dopravních příležitostí, přírodního i sociálního prostředí včetně spolkového života obyvatel venkova. Zvláštním problémem je druhé bydlení a jeho vliv na venkovská sídla. Jiným speciálním problémem jsou suburbanizovaná sídla.
- o Orientace na rozvoj produkce. Tato strategie předpokládá podporu vytváření pracovních příležitostí – průmyslových a logistických parků, podporu rozvoje energetiky obnovitelných zdrojů, produktivního zemědělství. Je ovšem třeba usilovat o to, aby minimálně část vyrobeného zisku zůstala na venkově.
- o Orientace na rozvoj služeb. Perspektivními odvětvími služeb mohou být služby cestovního ruchu, služby pro seniory nebo služby náročné na plochu, které nevyžadují častý styk se zákazníky. To ovšem předpokládá ochotu obyvatel venkova sloužit zákazníkům. Zvláštním problémem může být soužití s ochranou přírody a krajiny.

Vybrané strategie budou záviset mimo jiné na struktuře obyvatelstva jednotlivých venkovských obcí. Jednotlivé sociální skupiny totiž mají někdy i podstatně rozdílné představy, názory a preference, týkající se budoucího rozvoje svých sídel. Zcela jistě se liší představy podle vzdělání, podle věku, rodinného stavu, zaměstnání a patrně i dalších charakteristik.

Některá venkovská sídla nemají objektivní předpoklady pro rozvoj v kvantitativním smyslu, aniž by jejich obyvatelé (mezi nimiž mohou převažovat důchodci a další osoby, žijící ze sociálních dávek) o takový rozvoj usilovali. Proto je třeba vizi budoucnosti takových sídel vidět v udržitelném vývoji, zaměřeném spíše na kvalitu.

15.3. Závěr

Jednotlivé mikroregiony Jihomoravského kraje mají různý polohový, přírodní, ekonomický či sociální potenciál pro rozvoj. Nicméně o využití těchto potenciálů rozhoduje lidský kapitál. Součástí lidského kapitálu jsou na jedné straně formální vzdělání, zkušenosti a schopnosti, na straně druhé skupina faktorů, souvisejících s motivací a připraveností ke

spolupráci. Motivační faktory jsou spojeny do značné míry se vztahem lidí k jejich vesnicím, mikroregionům, krajině. Existují příklady, kde se podařilo obrátit objektivní nevýhody určitých mikroregionů v potenciály a těchto potenciálů následně využít pro reálný rozvoj.

Nicméně důležité je, že jihomoravský venkov poskytuje nejen prostor pro řadu ekonomických aktivit, ale i pro alternativní způsob života lidí. Nejde o to, zda je tento způsob života lepší nebo horší ve městech, ale o prostou existenci alternativy. Ostatně společnost není jednotná, nýbrž se skládá z množství sociálních skupin, jejichž percepce, preference a životní strategie mohou být značně rozdílné.

Při naplnění očekávaných vývojových trendů lze očekávat výrazný, diferencovaný a mnohostranný rozvoj jihomoravského venkova. Jeho další sledování bude jistě předmětem následujících prací. Toto sledování bude pravděpodobně zaměřeno na více poměrně různorodých aspektů – na postup urbanizace, změny v kvalitě života, vývoj venkovské krajiny, demografický vývoj, využití venkova pro výrobu energie z obnovitelných zdrojů a pro odstraňování odpadů, rozvoj venkovského cestovního ruchu, na otázky spolupráce a řízení, diferenciaci venkova a mnoho dalších.

Summary

The South Moravian countryside is apparently subject to heavy differentiation. Significant disparities exist between the rural seats in the immediate hinterland of Brno, rural seats in the fertile South Moravian vales and the rural space in the peripheral countryside of South Moravia. The primary factor of the differentiation were the natural conditions for the development of human activities: for the location of important centres, accessibility and permeability of the terrain and the development of productive agriculture.

Another factor of the differentiation is an uneven progress in the qualitative urbanization and the urbanization changes of the actual rural seats. Whereas the rural technical infrastructure of the countryside is rapidly catching up with the urban one, considerable disparities remain in the social infrastructure which is the function of the limited local markets. The question remains the degree and form of the future disparities. It seems that they will stay preserved chiefly at a social level. In comparison with towns, the countryside provides a higher level of social control and personal safety – the most likely key aspects of its attractiveness for some social groups of the population.

With regards to the differentiation of the South Moravian countryside, the respective factors apply to its specific sections in a limited fashion. One of the greatest advantages of the South Moravian countryside is the existence of an important centre, the City of Brno, which provides its rural areas with excellent service support facilities at the top hierarchic level, job opportunities and culture generally. Brno concentrates universities and research institutes, including research centres focusing on rural development and agriculture. A significant factor of the differentiation of the respective microregions of the South Moravian countryside is therefore their distance from Brno.

An important asset of the South Moravian countryside (except for the internal periphery) is its relatively good trafficability and accessibility. Significant European routes pass through South Moravia in the north-west – south-east and north – south directions. The second of these routes copies the famous Amber Road through the Moravian Gate. Both directions conjoin in Břeclav, the second most important traffic junction of the South Moravia Region after Brno. Although the presence of the European transport routes does not automatically translate into the development of the South Moravian countryside, it certainly contributes to its good accessibility.

Good trafficability is a notable factor at regional and local levels. This circumstance is highlighted by the stress of the South Moravia Region on public transport represented by the construction of the efficient South Moravian Integrated Public Transport System which goes beyond the regional borders and thus enables a full-fledged connection also for the marginal microregions. A side-effect of the good accessibility and trafficability is, however, that the residents of the South Moravian villages can usually easily reach Brno and the district centres. Therefore they do not need to satisfy their needs in the nearest local and microregional centres. This leads to a process that is sometime referred to as the diminution of microregionalization.

The South Moravia Region is distinguished by relatively large rural municipalities. The exception form the western borderland (the Vranov region) and the internal periphery. The large rural municipalities constitute sufficient local markets for maintaining the basic services and job opportunities and they are thus not dependent on commuting to bigger centres too much. These municipalities also tend to dispose of a certain level of human capital and budgets which already allows for funding development effectively. Also technical infrastructure of the large South Moravian municipalities is at a relatively good level even when compared to towns.

The South Moravia Region, particularly the two vales, have outstanding conditions for productive agriculture. These conditions gave rise to the cultivation of special crops, such as grapevine, fruits and vegetables, that complement the Region's image. Only minimum

acreages of land lie fallow. Even though in the post-productive period this asset somewhat loses its significance, the issues of food supply, food safety and independence can again come to the fore in the light of the changing global economic and political situation or the climate changes. For this reason the potential of South Moravia ought not be undervalued.

With regards to the fact that, save for some local exceptions, the South Moravia Region did not experience massive urbanization based on deposits of mineral resources and heavy industry, its population is relatively stable. Even the South Moravian borderland and the territory of some former German enclaves around Brno, subject to an exchange of population in the wake of WWII, shows a better social trend than the borderland of the West or North Bohemia. An indicator of this situation can be, to some extent, the surviving folklore in some parts of the Region or higher religiosity (signalling rather the stability of the population and level of social control than affiliation to different churches).

The principal drawback of the South Moravian countryside is its location in the south-eastern quadrant of the republic which implies remoteness from the chief urban centres (apart from Brno) concentrated predominantly in the northern half of the national territory and from the western development regions. From the European perspective, South Moravia is located in the periphery, although not in its most extreme parts. But if this location concurrently also signifies certain resistance against the chief globalizing tendencies, it must not always be a weak point.

A possible threat, on the other hand, can rest in the integration of the South Moravian countryside in the European division of labour, trade and social structures or tourism. This could lead to some economic backwardness but with the implication that the South Moravian countryside or its parts could remain beneficiaries of the European subsidies.

The chief problem of the Czech and, in our case, also South Moravian countryside appears to be the lower level of formal education of its inhabitants (excluding some suburbanized microregions). This can be an indication of an inadequate human capital for development and of problems with efficient utilization of European subsidies (especially the issue of successful initiation of activities that will remain viable even after the termination of support).

One opportunity for the development of the South Moravian countryside can be the cross-border cooperation. This challenge is still rather at a theoretical stage and its application will depend on the human factor and the formation of institutional conditions.

In the near future, the following chief trends and tendencies of significance for the future of the South Moravian countryside can be expected:

Continuing processes of suburbanization, counter-urbanization and amenity migration that can selectively manifest in the population increment of specific segments of rural municipalities or microregions.

Ongoing demographic processes of very low fertility of women, population ageing and a decreasing average household size. These processes can induce pressure on the increase in the number of flats in the countryside even if the number of inhabitants stagnates or becomes slightly reduced and can become manifested even in the residential preferences of people.

Continuing trends of the post-industrial and post-productive development that will be accompanied by a further transfer of the labour force from industry and agriculture (characteristic of the countryside) to services. With respect to the present qualification of the rural population, this trend is not trouble-free and adaptation to the new conditions will require some effort (which is an opportunity for the development of educational activities).

Trends associated with an increased use of renewable energy sources. The absolute majority of sources of water, geothermal, biological, solar and wind energy are situated in

the countryside. This can introduce changes to the use of rural landscape and a possibility of retaining part of the job opportunities.

Growing emphasis on the quality of the environment and on small- and large-scale landscape and environment conservation. These trends will yield not only the improvement of life but also disproportions in the regional development. Traditional conflicts between private and public goods will occur that can be addressed within the democratic process of the civil society.

Growing amount of leisure time of economically active persons and pensioners in particular. In this regard, the potential of the countryside as a place for spending the leisure time, relaxation and recreation can come into play. This also implies a possible development of services for tourism and leisure.

The changes in the countryside will occur within the scope of the deepening process of globalization, i.e. the unification of production and consumption patterns determined in a handful of world centres. Concurrently, the European integration will continue which forms a potential for cross-border cooperation of the countryside in the borderland areas.

Possible strategies for further development of the South Moravian countryside ensue from the trends that can be in principle delimited as follows (with a range of transitional types and concurrence of various strategies).

Focus on housing. This focus implies among other things the assurance of optimum social and technical infrastructures (depending on the size of the seats), transport opportunities and natural and social environment, including associational life of the rural population. Specific problem are second homes and their impact on rural seats. Another special problem is presented by the suburbanized seats.

Focus on production growth. This strategy assumes support to the creation of job opportunities (industrial and logistic parks), development of renewable-energy industry and to productive agriculture. The effort needs be however directed toward keeping at least the minimum of the generated profit in the countryside.

Focus on the development of services. The tourist services, services for senior citizens or space-intensive services not requiring frequent contacts with the customers can form prospective service sectors. This however necessitates the willingness of the rural population to serve the customers. A particular problem can be the coexistence with nature and landscape conservation.

Selected strategies will also depend on the population structure of the individual rural municipalities. The respective social groups in fact sometime hold significantly different ideas, opinions or preferences as to the future development of their seats. These ideas undoubtedly vary according to education, age, family status, employment and apparently also other characteristics.

The individual microregions of the South Moravia Region are distinguished by diverse locational, natural, economic and social potential for development. However, putting these potentials to use depends on the human capital. Human capital on the one hand consists of formal education, experience and skills and of a group of factors associated with motivation and readiness for cooperation on the other. The motivational factors are to a great extent connected with the relationship of people to their villages, microregions and landscape. Examples exist showing that objective drawbacks of some regions were successfully transformed into potentials and these later utilized for real development.

It is nonetheless of significance that the South Moravian countryside provides space not only for a range of economic activities, but also for an alternative way of life. The point at issue here is not whether in cities it is better or worse but that simply an alternative exists. Society, for that matter, is not uniform but it is composed of a number of social groups whose perceptions, preferences and life strategies may vary substantially.

Literatura

- [1] Andrle, A. (2000): Suburbanizace velkých měst. Obec a finance 4/2000, 15.11.2000.
- [2] Bański, J. (2007): Geografia rolnictwa Polski. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne
- [3] Baše, M. (2009): Město – suburbie – venkov. Praha: Česká komora architektů.
- [4] Blažek, B. (2004): Venkovy. Praha: Era
- [5] Brestičová, Z. (2008): Analýza suburbanizace v zázemí města Brna s důrazem na kvalitu života [bakalářská práce]. Brno, Masarykova univerzita.
- [6] Cetkovský, S., Frantál, B., Štekl, J. et al. (2010): Větrná energie v České republice. Brno: Ústav geoniky AV ČR
- [7] Cílek, V. (2002): Krajiny vnější a vnitřní. Praha: Dokořán.
- [8] Cinková, P., Přikryl, J. (2010): Otazníky nad připojováním. PRO-ENERGY magazín 4(2), 54-57.
- [9] Cloke, P., ed. (2003): Country visions. Harlow: Pearson
- [10] Culek, M. et al. (1996): Biogeografické členění ČR. Praha: Enigma
- [11] Cuták, O (2008). Těžba lignitu v jihomoravském revíru na dole Mír v Mikulčicích, překonávání tektonické poruchy překopy. Zakládání. 20(1) 14-15.
- [12] Čiřmář, Z. (2004): 90 let tradice: Moravské naftové doly. Hodonín: Moravské naftové doly, a.s.
- [13] Demek, J., Mackovčín, P. eds. (2006): Hory a nížiny. Zeměpisný lexikon ČR. 2. vyd. Praha: Agentura ochrany přírody a krajiny České republiky
- [14] Dittl, P. (2008): Limitní možnosti obnovitelných zdrojů energie v ČR. In. All for power. 2(4), (23-26).
- [15] Giarchi, G. (2007): Challenging Welfare Issues in the Global Countryside. Oxford: Blackwell
- [16] Grimski, D, Feber, U. (2001): Urban brownfields in Europe. Land Contamination and Reclamation 9(1), 143-148
- [17] Grykień, S., Hasiński, W., eds. (2007): Przyrodnicze uwarunkowania rozwoju obszarów wiejskich. Warszawa: Komisja obszarów wiejskich PTG
- [18] Halfacree, K.H., 1993, Locality and social representation: space, discourse and alternative definition of the rural, Journal of Rural Studies 9(1), p.23-37.
- [19] Havelka E. (1939): Na našem Slovácku, svazek IV. Kyjovsko a Žďánsko ve svých obcích. Hodonín: učitelstvo národních škol
- [20] Helming, K. & Wiggering, H., eds. (2003): Sustainable Development of Multifunctional Landscapes. Berlin: Springer
- [21] Hill, M. (2003): Rural Settlement and the Urban Impact on the Countryside. Tunbridge Wells: Gray Publishing
- [22] Hohmeyer O., ed. (1998): Longterm integration of renewable energy resource into the European energy system. Heidelberg: Physica-Verlag.
- [23] Holloway, L. & Kneafsey, M. (2004): Geographies of Rural Cultures and Societies. Aldershot: Ashgate.

- [24] Honěk, J. (2001): Stavba a vývoj jihomoravského lignitového revíru. In: Honěk, J. et al.: Jihomoravský lignitový revír-komplexní studie. Sbor. věd. prací Vysoké školy báňské -TU Ostrava, Ř. horn.-geol., monografie 3, 47,45-53, 2001.
- [25] Honěk, J., Staněk, F., Hoňková, K., Jelínek, J. (2009): Uhelné sloje v jihomoravském lignitovém revíru. *Acta Montanistica Slovaca* 14(1), 43-54.
- [26] How much bioenergy can Europe produce without harming environment? (2006). [EEA Report No. 7/2007]. København: European Environmental Agency.
- [27] Hurt R. et al. (1970): Kyjovsko. Brno: Musejní spolek v Brně
- [28] Ilbery, B. (1998): The geography of rural change. Harlow: Pearson.
- [29] Jančák, V. (2001): Příspěvek ke geografickému výzkumu periferních oblastí na mikroregionální úrovni. *Geografie* 106(1), 26-35.
- [30] Janíček, F. et al. (2009a): Model trhu s elektřinou. Technické aspekty výroby, prenosu a distribúcie elektriny v Slovenskej republike. 1. vydání. Bratislava: Slovenská technická univerzita v Bratislave.
- [31] Janíček, F. et al. (2009b). Model trhu s elektřinou. Ekonomické aspekty výroby, prenosu a distribúcie elektriny v Slovenskej republike. 1. vydání. Bratislava. Slovenská technická univerzita v Bratislavě.
- [32] Johansson, T. B. et al. (1993): Renewable energy: sources for fuels and electricity. Washington: Island Press.
- [33] Kaltschmitt, M., ed. (2007): Renewable energy: technology, economics, and environment. Berlin: Springer-Verlag.
- [34] Kocourková, J. (1993): Přírodní prostředí vesnice. Edice Vesnice, sv.3. Brno: VÚVA
- [35] Krist Jan et al. (2006): Identifikace a dokumentace jevů tradiční lidové kultury v české republice, Strážnice: Národní ústav lidové kultury
- [36] Kubeš, J., ed. (2000): Problémy stabilizace venkovského osídlení ČR. České Budějovice: Jihočeská univerzita.
- [37] Labianidis, L., ed. (2004): The Future of Europe's Rural Peripheries. Aldershot: Ashgate
- [38] Lampič, B. Špes, M., ed. (2007): Sustainable development of small towns. Ljubljana : Univerza v Ljubljani.
- [39] Mackovčín, P. et al. (2008): Brněnsko. Chráněná území ČR, sv. 9. Praha: Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Brno: EkoCentrum.
- [40] Majerová, V. (2009): Český venkov 2008: Proměny venkova. Praha: Česká zemědělská univerzita.
- [41] Mander, Ü, Wiggering, H., Helming, K., eds. (2007): Multifunctional Land Use. Berlin: Springer.
- [42] Martiško, J. (2007): Přírodní parky Jihomoravského kraje. Brno: Jihomoravský kraj.
- [43] Moseley, M. J. (2003): Rural Development. Principles and Practice. London: Sage.
- [44] Novotná, M. ed. (2005): Problémy periferních oblastí. Praha: Karlova univerzita.
- [45] Ouředníček, M., Temelová, J., Macešková, M., Novák, J., Puldová, P., Romportl, D., Chuman, T., Zelendová, S., Kuncová, I. (2008): Suburbanizace.cz. Praha, Univerzita Karlova.

- [46] Palang, H., Sooväli, H., Antrop, M. & Setten, G., eds. (2004): *European Rural Landscapes*. Dordrecht: Kluwer.
- [47] Pavlicová, M., Uhlíková, L. (1997): *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezku*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury
- [48] Perlín, R. (2010). Theoretical approaches of methods to delimitate rural and urban areas. *European Countryside* 2(4), v tisku
- [49] Peša, Z. (2000a). Čítanka vlastivědy Olešnicka. MÚ Olešnice.
- [50] Peša, Z. (2000). Prvouka Olešnice a okolí. MÚ Olešnice.
- [51] Peša, Z. (2008a). Olešnice a Olešnicko. Dobrovolný svazek obcí Olešnicko.
- [52] Peša, Z., (2008b). Olešnice na počátku tisíciletí. Dobrovolný svazek obcí Olešnicko.
- [53] Peša, Z. (2010). Město Olešnice, zhodnocení volebního období let 2006-2010. MÚ Olešnice.
- [54] Peša, Z., 2009. Olešnice 1999-2009 aneb deset roků Vesnice roku, a až se to možná nezdá, je to i deset roků města. MÚ Olešnice.
- [55] Peša, Z., 2005. Mikroregion Olešnicko. Dobrovolný svazek obcí Olešnicko.
- [56] Piecha, M., Kadeřábková, B. (2009): *Brownfields – jak vznikají a co s nimi*. Praha: Ch. Beck
- [57] Plchová, J. (1999): *Rosicko-oslavanský uhelný revír 1760-1999*. Město Oslavany.
- [58] Prag, P. (2002): *Rural diversification*. 2. vyd. *Estates Gazette*.
- [59] Procházka, F., ed. (2001): Černý a červený seznam cévnatých rostlin ČR. Příroda, sv. 18, Praha: Agentura ochrany přírody a krajiny ČR
- [60] Quitt, E. (1970): *Mapa klimatických oblastí ČSSR*. Praha: Kartografie.
- [61] Schmied, D., ed. (2005): *Winning and Losing. The Changing Geography of Europe's Rural Areas*. Aldershot: Ashgate
- [62] Smolová, I. (2008): *Těžba nerostných surovin na území ČR a její geografické aspekty*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- [63] Smolová, I., Szczyrba, Z., Jurek, M. (2007): Současné trendy ve vývoji těžby nerostných surovin v ČR. *Geografická revue*. 3(1), 130-148.
- [64] Sýkora, ed. (2002): *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku.
- [65] Švandová, K. (2008): *Geologická stavba mikroregionu Podluží*. Brno: Masarykova univerzita.
- [66] Tapiador, F. J. (2008): *Rural Analysis and Management*. Berlin: Springer
- [67] Tolasz, R. (2007): *Atlas podnebí Česka [kartografický dokument]*. Praha: Český hydrometeorologický ústav; Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- [68] Topole, M., Bole, D., Petek, F., Repolusk, D. (2006): Spatial and functional changes in built-up areas in selected slovene rural settlements after 1991. *Acta Geographica Slovenica* 46(2), 189-249.
- [69] Urban, F. (2007): Potrebuje Slovensko obnovitelné zdroje energie? *PRO-ENERGY magazín* 1(1), 53-59.
- [70] Vaishar, A., Kallabová, E. & Zapletalová, J. (2003): New prosperity for marginal regions in Moravia? *Geographia Polonica* 76(1), 165-176

- [71] Vaishar, A., ed. (2008): Geografie malých měst. Brno: Ústav geoniky AV ČR
- [72] Vaishar, A., Zapletalová, J. (2007): Suburbanization in small towns - case study Modřice near Brno. *Analele Universitatii din Craiova - seria geografie*, sv. 10, s. 112-126
- [73] Vaishar, A. & Zapletalová, J. (2009): Sustainable development of rural microregions in the Czech borderland. *Moravian Geographical Reports* 17(4), 34-43
- [74] Vaishar, A., Hrádek, M., Kallabová, E., Kirchner, K., Klímová, A., Klusáček, P., Kolibová, B., Lacina, J., Munzar, J., Ondráček, S., Střítežská, Š.: *Krajina, lidé a povodně v povodí řeky Moravy*. Brno: Regiograph
- [75] Woods, M. (2005): *Rural Geography*. London: Sage
- [76] Woods, M. (2011): *Rural*. Oxon: Routledge
- [77] Zimák, J. (1992): Mineralogie a ložiska nerostných surovin. In: Demek J., Juránek, L., Květ, R., Novák, V., Pek, I., Quitt, E., Tolasz, R., Vlček, V., Vysoudil, M., Zapletal, J.: *Vlastivěda moravská*, sv. 1 (Neživá příroda), (s. 104-127). Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně

Seznam grafů

Graf 1 Využití ploch v Jihomoravském kraji.....	23
Graf 2 Druhy pozemků v Tišnově v r. 2009	35
Graf 3 Vývoj počtu obyvatel Tišnova.....	36
Graf 4 Vývoj počtu obyvatel v okresech Brno-město a Brno-venkov v období 2001 - 2008	41
Graf 5 Vývoj počtu obyvatel Lelekovic (vlevo) a České v období 1970 - 2008.....	42
Graf 6 Vývoj počtu obyvatel v Podolí (vlevo) a Velaticích v období 2001 - 2009	43
Graf 7 Vývoj počtu obyvatel 1869 – 2001 a 1990 – 2010	59
Graf 8 Věková pyramida Velkých Pavlovic 2001	60
Graf 9 Struktura obyvatelstva Velkých Pavlovic podle vzdělání 2001.....	60
Graf 10 Vývoj počtu obyvatel v mikroregionu Modré Hory 1869 – 2009	65
Graf 11 Využití země mikroregionu Modré Hory (2009)	66
Graf 12 Ekonomické aktivity podle odvětví (SLDB 2001)	68
Graf 13 Vývoj nezaměstnanosti v mikroregionu Modré hory leden 2005 – říjen 2010	69
Graf 14 Vývoj počtu obyvatel Olešnicka 1994 – 2010 (k 1. lednu).....	75
Graf 15 Zastoupení jednotlivých kategorií využití půdy v Mikroregionu Olešnicko.....	78
Graf 16 Vývoj počtu obyvatel jednotlivých úseků jihomoravského pohraničí v letech 1869-2001.	87
Graf 17 Vývoj nezaměstnanosti v jednotlivých úsecích jihomoravského pohraničí v letech 2005-2010.	90
Graf 18 Vývoj počtu obyvatel mikroregionu Vranova nad Dyjí 1869 - 2001	94
Graf 19 Nezaměstnanost na Vranovsku 2005-2010.....	99
Graf 20 Počet zaměstnanců skupiny MND. Zdroj: Výroční zprávy skupiny Moravské naftové doly, údaje za další roky společnost neposkytla.	110
Graf 21 Demografický vývoj obce Dambořice v letech 1987-2009	111
Graf 22 Bilance obyvatel v letech 1987-2008	112
Graf 23 Vývoj využití biomasy v ČR v letech 2002-2010. Zdroj: ERÚ.....	124
Graf 24 Vývoj podílu bioplynu v ČR v letech 2002-2010. Zdroj: ERÚ	124
Graf 25 Vývoj počtu a instalovaného výkonu slunečních elektráren v období 2002 až 2010. Zdroj: ERÚ.....	125
Graf 26 Vývoj počtu a instalovaného výkonu větrných elektráren v období 2002 až 2010. Zdroj: ERÚ.....	125
Graf 27 Podíl KO odstraněných skládkováním z celkové produkce KO v ČR.....	134
Graf 28 Předpokládané snížení maximálního množství BRKO ukládaného na skládky.....	135
Graf 29 Rozdělení brownfieldů podle původu v ČR.....	141

Seznam map

Mapka 1 Odolnost území jihomoravského kraje proti větrné erozi.....	16
Mapka 2 Potenciální ohroženost Jihomoravského kraje vodní erozí.	17
Mapka 3 Klimatické oblasti dle QUITTA. Zdroj: Tolasz 2007.....	19
Mapka 4 Krajinná typologie Jihomoravského kraje	24
Mapka 5 Projevy suburbanizace jižně od Brna. Zdroj: H. Kašpaříková 2009.....	46
Mapka 6 Poloha města Velké Pavlovice	57
Mapka 7 Velkopavlovická vinařská podoblast. Zdroj www.e-vinoteka.net	57
Mapka 8 Mapa mikroregionu.....	73
Mapka 9 Mapa mikroregionu	92
Mapka 10 Těžba nerostných surovin	103
Mapka 11 Průměrná roční rychlost větru [m.s^{-1}]	126
Mapka 12 Území s dostatečným potenciálem pro rozvoj větrných elektráren.....	126
Mapka 13 Průměrná roční teplota vzduchu [$^{\circ}\text{C}$].	128
Mapka 14 Průměrná teplota vzduchu v teplém období [$^{\circ}\text{C}$].	128

Mapka 15	Krajina severozápadního okraje města Brna na mapách II. vojenského mapování (1836-1852) a aktuální ortofotosnímek (Kníničky).....	130
Mapka 16	Krajina v okolí města Vranov nad Dyjí na mapách II. vojenského mapování (1836-1852) a aktuální ortofotosnímek (Vranov)	130
Mapka 17	Krajina současných Novomlýnských nádrží na mapách II. vojenského mapování (1836-1852) a aktuální ortofotosnímek (Nové Mlýny).....	131
Mapka 18	Souhrnná mapa významných obnovitelných zdrojů energie v Jihomoravském kraji (solární, větrné a malé vodní elektrárny).....	132
Mapka 19	Umístění provozovaných kompostáren a skládek odpadů v Jihomoravském kraji	139
Mapka 20	Euroregion Pomoraví	147

Seznam obrázků

Obr. 1	Meandry řeky Dyje. Foto P. Trnka	14
Obr. 2	Z cesty nad vinicí. Foto M. Flekalová	15
Obr. 3	Pouzdranská step, v pozadí Pavlovské vrchy. Foto P. Trnka.....	18
Obr. 4	Znojemsko – Hnanice. Foto P. Trnka.....	20
Obr. 5	Krajina u Velkých Bílovic. Foto M. Flekalová	25
Obr. 6	Tišnovská radnice.....	34
Obr. 7	Tišnov – jádro města	34
Obr. 8	Tišnov – vilová čtvrť, v pozadí gymnázium. Foto A. Vaishar	35
Obr. 9	Tišnov – jedna z honosnějších vilek. Foto A. Vaishar	35
Obr. 10	Tišnov – penzion pro seniory. Foto A. Vaishar	37
Obr. 11	Tišnov – rekonstruovaná panelová zástavba. Foto A. Vaishar	37
Obr. 12	Tišnov – nová výstavba bytových domů. Foto A. Vaishar	38
Obr. 13	Tišnov – nová výstavba rodinných domů. Foto A. Vaishar	38
Obr. 14	Lelekovice – bytová výstavba při severním okraji obce. Foto H. Kozáková.....	42
Obr. 15	Lelekovice – nadstandardní bytové domy v dominantní poloze. Foto H. Kozáková	42
Obr. 16	Česká – příklad suburbanizované výstavby. Foto H. Kozáková	43
Obr. 17	Podolí – kontrast původní obytné zástavby a satelitu. Foto G. Marciánová.....	44
Obr. 18	Podolí – západní suburbium. Foto G. Marciánová	44
Obr. 19	Podolí – komerční suburbanizace. Foto G. Marciánová	44
Obr. 20	Velatice – nepravidelná suburbanní zástavba. Foto G. Marciánová.....	44
Obr. 21	Suburbanizace jižně od Brna: Moravany. Foto H. Kašpaříková	45
Obr. 22	Modřice: původní zástavba. Foto A. Vaishar	48
Obr. 23	Modřice: residenční suburbanizace. Foto A. Vaishar	49
Obr. 24	Modřice: komerční suburbanizace. Foto A. Vaishar	50
Obr. 25	Modřice: průmyslová zóna. Foto A. Vaishar.....	51
Obr. 26	Krajina jižní Moravy přecházející z úvalů do kopců Ždánických vrchů. Foto M. Náplavová.....	54
Obr. 27	Jihomoravské krajině dominuje vápencové bradlo Pavlovských vrchů. Foto M. Náplavová.....	54
Obr. 28	Velké Pavlovice – radnice. Foto M. Náplavová	57
Obr. 29	Velké Pavlovice – vinařský podnik Vinium. Foto M. Náplavová.....	57
Obr. 30	Velké Pavlovice. Foto M. Náplavová.....	61
Obr. 31	Velké Pavlovice – školy. Foto M. Náplavová.....	61
Obr. 32	Velké Pavlovice: sýpky. Foto M. Náplavová.....	63
Obr. 33	Velké Pavlovice – kostel Nanebevzetí Panny Marie. Foto M. Náplavová	63
Obr. 34	Kobyly – obecní úřad. Foto M. Náplavová	67
Obr. 35	Vrbice – kostel. Foto M. Náplavová	67
Obr. 36	Hotel Kraví hora má podobu řady vinných sklepů. Foto M. Náplavová	70
Obr. 37	Ulice vinných sklepů ve Svobodné spolkové republice Kraví hora. Foto M. Náplavová	70

Obr. 38 Němčičky: nejnižší položený areál sjezdového lyžování ve střední Evropě. Foto M. Náplavová	71
Obr. 39 Němčičky: bobová dráha. Foto M. Náplavová	71
Obr. 40 Olešnice – náměstí. Foto L. Jakešová.....	72
Obr. 41 Olešnice – nákupní středisko. Foto L. Jakešová	72
Obr. 42 Pohled na Olešnici od jihu směrem k severozápadu. Foto L. Jakešová	74
Obr. 43 Nejvýznamnější olešnický podnik – Mlékárna Olešnice. Foto L. Jakešová.....	74
Obr. 44 Domy na svažitém náměstí. Foto L. Jakešová	75
Obr. 45 Olešnice – základní škola. Foto L. Jakešová.....	75
Obr. 46 Ulice Vejpustek. Foto L. Jakešová	76
Obr. 47 Pohled z moravské na německou stranu. Foto L. Jakešová.....	76
Obr. 48 Sokolovna – kulturní dům. Foto L. Jakešová	79
Obr. 49 Kostel sv. Vavřince. Foto L. Jakešová.....	81
Obr. 50 Evangelický kostel. Foto L. Jakešová.....	81
Obr. 51 Lidová architektura v Olešnici. Foto L. Jakešová.....	82
Obr. 52 Hlouškův mlýn v Olešnici.	82
Obr. 53 Lyžařský areál Olešnice.	83
Obr. 54 Krajiný ráz Olešnicka.	83
Obr. 55 Rozsíčka. Foto L. Jakešová	83
Obr. 56 Ústup. Foto L. Jakešová.....	83
Obr. 57 Kněževěs. Foto L. Jakešová	84
Obr. 58 Křtěnov. Foto L. Jakešová.....	84
Obr. 59 Lhota u Olešnice. Foto L. Jakešová	84
Obr. 60 Crhov. Foto L. Jakešová	84
Obr. 61 Lesná. Foto A. Vaishar.....	91
Obr. 62 Šumná. Foto A. Vaishar	91
Obr. 63 Štítary. Foto A. Vaishar	91
Obr. 64 Vranov nad Dyjí. Foto A. Vaishar	91
Obr. 65 Bítov. Foto A. Vaishar	94
Obr. 66 Starý Petřín. Foto A. Vaishar.....	94
Obr. 67 Podmyče. Foto A. Vaishar.....	95
Obr. 68 Starý Petřín. Foto A. Vaishar.....	95
Obr. 69 Podhradí nad Dyjí. Foto A. Vaishar	97
Obr. 70 Uherčice. Foto A. Vaishar	97
Obr. 71 Vratěšín. Foto A. Vaishar	97
Obr. 72 Stálky. Foto A. Vaishar.....	97
Obr. 73 Státní zámek Vranov – hlavní architektonická atraktivita mikroregionu. Foto A. Vaishar	100
Obr. 74 Důstojnou konkurenci mu představuje Státní hrad Bítov. Foto A. Vaishar	100
Obr. 75 Údolí Dyje pod hradem Cornštejnem. Foto A. Vaishar	100
Obr. 76 Dálkový pohled na obec Bítov. Foto A. Vaishar.....	100
Obr. 77 Šumná - jediná železniční stanice v mikroregionu. Foto A. Vaishar.....	101
Obr. 78 Štítary: obchodní dům Pavelec. Foto A. Vaishar	101
Obr. 79 Dambořice – celkový pohled. Foto Z. Lipovská	109
Obr. 80 Dambořice – rekonstruovaná náves. Foto Z. Lipovská.....	109
Obr. 81 Dambořice – zásobníky ropy. Foto Z. Lipovská.....	111
Obr. 82 Dambořice – kozlík. Foto Z. Lipovská.....	111
Obr. 83 Dambořice – rekonstrukce základní školy. Foto Z. Lipovská	112
Obr. 84 Dambořice – nová výstavba. Foto Z. Lipovská	112
Obr. 85 Hody v Pavlově (folklórním souborem je Šardičanka). Zvyky pronikají i do obcí, které měly před rokem 1945 převážně německé obyvatelstvo. Foto A. Vaishar.....	116
Obr. 86 Krása lidových krojů je kulturním bohatstvím jihomoravského venkova. Foto Z. Ošťádalová.....	118
Obr. 87 Lidové zábavy však nejsou jen záležitostí krojovaných souborů. Foto Z. Ošťádalová.....	118

Obr. 88 Pět větrných turbín v prostoru severovýchodně od obce Břežany (okres Znojmo), vpravo detail jedné z turbín.	127
Obr. 89 Osamělá turbína v Rešicích, okres Znojmo. Foto A. Vaishar	127
Obr. 90 Solární elektrárna v Syrovicích. Foto H. Vavrouchová, 2010	129
Obr. 91 Kontejnerové kompostování v Boskovicích. Foto B. Stejskal	136
Obr. 92 Areál kompostárny ve Slavkově. Foto B. Stejskal	136

Seznam tabulek

Tab. 1 Charakteristické klimatické prvky vybraných klimatických oblastí v Jihomoravském kraji	20
Tab. 2 Přehled chráněných a přírodně a kulturně hodnotných území v Jihomoravském kraji	21
Tab. 3 Využití půdy v Jihomoravském kraji [ha]	22
Tab. 4 Seznam malých měst Jihomoravského kraje s více než 5 tisíci obyvatel	26
Tab. 5 Města Jihomoravského kraje s méně než 5 tisíci obyvateli	27
Tab. 6 Velikostní struktura venkovských obcí Jihomoravského kraje	27
Tab. 7 Sídlní struktura Jihomoravského kraje (bez Brna) podle obvodů pověřených obecních úřadů 2001 (přepočteno na administrativní stav 2008)	28
Tab. 8 Počet obyvatel jihomoravského venkova	29
Tab. 9 Některé údaje o venkovském obyvatelstvu Jihomoravského kraje podle obvodů pověřených obecních úřadů	30
Tab. 10 Demografický vývoj jihomoravského venkova podle regionů za období 2005-2009	32
Tab. 11 Struktura trvale obydlených domů a bytů	36
Tab. 12 Struktura trvale obydlených domů a bytů 2001	47
Tab. 13 Průměrné hodnoty z let 1925 – 2003	58
Tab. 14 Druhy pozemků rok 2009	59
Tab. 15 Podrobnější vývoj počtu obyvatel od roku 1999	60
Tab. 16 Struktura ekonomických subjektů ve Velkých Pavlovicích	62
Tab. 17 Bilance obyvatel 2004 - 2009	65
Tab. 18 Obyvatelstvo podle stupně vzdělání (2001)	66
Tab. 19 Obyvatelstvo podle věku (2009)	66
Tab. 20 Ekonomická aktivita podle odvětví (SLDB 2001)	67
Tab. 21 Velikostní struktura podniků mikroregionu Modré hory	68
Tab. 22 Hromadná ubytovací zařízení v mikroregionu Modré Hory	70
Tab. 23 Charakteristiky bydlení (Zdroj: SLDB 2001)	76
Tab. 24 Zastoupení jednotlivých kategorií využití krajiny v ha	77
Tab. 25 Struktura půdy	78
Tab. 26 Počty Ekonomicky aktivních obyvatel	81
Tab. 27 Populační bilance jednotlivých úseků jihomoravského pohraničí za období 2004-2008	88
Tab. 28 Některé ukazatele struktury obyvatelstva 2001 [%]	88
Tab. 29 Podnikatelská aktivita v jihomoravském pohraničí k 31.12.2008	90
Tab. 30 Vranovsko - struktura využití země	93
Tab. 31 Vranovsko – struktura zemědělské půdy	93
Tab. 32 Bilance obyvatelstva v letech 2004 - 2008	96
Tab. 33 Tabulka Základní charakteristiky obyvatelstva obcí mikroregionu Vranov nad Dyjí	98
Tab. 34 Podíl příjmů z těžby ropy na celkových přímech obce Dambořice [Kč]	110
Tab. 35 Roční produkce BRKO (20 02 01)	135
Tab. 36 Roční míra kompostování BRKO (20 02 01)	135
Tab. 37 Brownfieldy v obcích Jihomoravského kraje s méně než 5 tisíci obyvateli	142
Tab. 38 Přehled místních akčních skupin LEADER+ v Jihomoravském kraji	146

Rejstřík

anketní šetření	46
Bantice	132
Bílé Karpaty	12
Bílovice nad Svitavou	28, 54
biodiverzita	36
biologicky rozložitelné komunální odpady	138
biomasa	126, 128
bioplyn	129
biosférická rezervace Dolní Morava	111
Bítov	96
Blansko	27, 144
Bobrava	50
Bořetice	67
Boskovice	27, 75, 141
Boskovická brázda	35
Bratčice	129
Brněnská vrchovina ...	12
Brno	10, 27
brownfieldy	133, 146
Břeclav	27, 90
Břežany	132
Bučovice	129
cestovní ruch ..	5, 53, 65, 73, 86, 104, 125
Cihelna Novosedly ...	110
cihlářské suroviny	110
Crhov	75
cyklotrasa	53
cykloturistika .	53, 65, 72, 85
Čebín	114
černé uhlí	108
černozemě	58, 61
Česká	43
Česká vysočina	12
Českomoravská vrchovina	12, 75
Českomoravské mezofytikum	18, 36
česko-rakouské pohraničí	95
Český masiv	12, 57
Dambořice	114
demografický vývoj	9, 32
Dolní Bojanovice	110
Dolní Věstonice	58
Dolnomoravský úval..	13, 57
Drahanská vrchovina .	15
Dubňany	109, 134
Důl Mír Mikulčice	14
Dyje 14, 18, 57, 97, 111, 135	
Dyjsko-svratecký úval	12, 57
ekologické zátěže	111
ekonomické subjekty ..	65
energetická základna .	57
energetické plodiny ..	129
energetické zdroje	5
euroregion	107
euroregion Pomoraví	152
eutrofizace vod	25
festivály	121
folklor	118, 154
geotermální energie .	126
globalizace	5
Halasovo Kunštátsko .	77
Hodonín	27, 90
Hodonínka	76
Holásky	46
Holštejn	114
Hornácko	32, 92
Hornosvratecká vrchovina	76
hraniční přechody	99
Hroznová Lhota	129
hrubý domácí produkt	11
Hrušovany nad Jevišovkou	92
Hrušovany u Brna	28
Hustopeče	56, 58
hustota obyvatelstva .	29, 97
hydroenergetický potenciál	135
chalupáři	88
CHOPAV	18
Chříby	57
Chvalatice	96
integrováný dopravní systém... 8, 43, 53, 80, 97	
Jevišovická pahorkatina	15
Jihomoravská lignitová pánev	108
Jihomoravský kraj ...	5, 8, 10, 14, 27, 28, 90, 120, 127, 140, 153
jihomoravský venkov ...	7, 8, 30, 153
Jízda králů	121
Karpatské mezofytikum	17
Kněžves	75
Kníničky	135
Kobylí	67
koeficient ekologické stability	69, 98
komerční suburbanizace	51
kompostárny	141
Korolupy	96
Kozlany	142
krajina	23
Křetínka	76
Křtěnov	75
kulturní krajina	60
kulturní step	60
Kunštát na Moravě	75
Kuřim	27, 43, 54
kvalita života	6
Kyjov ...	27, 56, 121, 129, 142
Lančov	96
Lanžhot	92
Lažánky	114
LEADER+	150
Lednice	28
Lednicko-valtický areál	21
Lelekovice	43
Lesná	96
lesní půda	8
lesnictví	5
Lhota u Olešnice	75
lidová kultura	118
lidová religiozita	118
lignitové doly	111
Litenčická pahorkatina	15
Litenčická vrchovina ..	12
lokální identita	54
Louka	75
Lubnice	96
Lužice	110
lužní lesy	57
malá města ...	4, 6, 27, 34
městys	28
mezilehlý venkov	5, 56
migrace	33
mikroregion Modré hory	67
Mikulčice	109
Mikulov	91
Mikulovská vrchovina	57
míra nezaměstnanosti	10, 94
místní akční skupiny	150
Modřice	47

Mokrá u Brna.....	113	Panonská provincie ...	12	spolková činnost	66
Morava	10	Panonské termofytikum	17, 36	spolkový život	86
Moravská Nová Ves 129, 143		Pavlovské vrchy. 12, 114		správní obvody	149
Moravská vinařská oblast.....	119	periferní oblasti	6	Stálky	97
Moravské naftové doly	109	periferní venkov	5	Starý Petřín	97
Moravské Slovácko ..	120	pěší turistika	72	Starý Poddvorov	110
moravské vinařské stezky	72, 119	Podhradí nad Dyjí	96	státní hranice	10
Moravský kras ...	12, 108, 113	Podmyče	97	státní správa	149
Moravský Krumlov	56	Podnebí	19	Strážnice	91, 143
Mutěnice	28, 142	Podolí	44	struktura obyvatelstva	63
nákupní rekreace.....	53	pohraničí.....	90	Střelice.....	54
Národní park Podyjí...97, 100		pohraniční venkov	6	suburbanizace .. 5, 9, 41, 154	
NATURA 2000	111	Ponávka	43	Sudoměřice.....	134
Nedvědecká vrchovina	76	populační balance.....	91	Svatobořice-Mistřín	28
Němčičky.....	67	pověřené obecní úřady	149	Svitava.....	76, 135
nezaměstnanost..32, 71, 83, 103		protipovodňová opatření	25, 76	Svobodná spolková republika Kraví hora	72
Nové Mlýny	135	průměrný věk.....	9	Svratka ... 35, 47, 57, 76, 135	
Nový Podvorov.....	110	průmyslová zóna	52	Syrovce	46, 134
obce s rozšířenou působností.....	149	Prušánky	110	Šafov	97
obecní úřady	149	přeshraniční spolupráce	154	Šardice	109
obnovitelné zdroje energie	126	rakouské pohraničí	90	Šlapanice	44, 54
obyvatelstvo	30	Ratíškovice 28, 109, 143		Štítary	97
odpadní vody.....	80	regionální identita	125	Šumná	97
odpadové hospodářství	138	rekreační objekty	79	technická infrastruktura	5, 34, 153
odstraňování tuhých odpadů	138	rezidenční suburbanizace	46	těžba nerostných surovin	108
okres Blansko.....	10, 75, 135	Rohatec	28	těžba ropy	114
okres Brno-město	10	Rosice	54, 112	těžba vápenců	113
okres Brno-venkov	10, 42, 134, 135	Rosicko-oslavanská pánvi.....	108	Tišnov	35
okres Břeclav	10, 56	rozvoj venkova.....	6	Trkmanka.....	58
okres Hodonín.....	10, 56	Řečkovicko-kuřimský prolom	15	Tulešice	132
okres Vyškov.....	10	řeka Jihlava	57, 135	Uherčice	97, 129
okres Znojmo	10, 56, 131, 134, 135, 136	řeka Morava.. 14, 18, 57, 111, 135		úmrtnost.....	9
Olešnice	75	sčítání obyvatelstva ...	31	Únanov	144
Olší.....	113	sdílení obcí	150	uranová ruda.....	113
Onšov.....	96	sesuvná území	25	ÚSES.....	21
orná půda.....	22	Schengenský prostor. 95		Valtice	92
Ořechov	134	skládkování	138	Velatice	44
Oslava.....	113	Slavkov u Brna 129, 142		Velká nad Veličkou ... 28, 92, 143	
Oslavany	112	Slovácký rok	124	Velké Opatovice.....	75
Oslonovice	96	slovenské pohraničí ...	90	Velké Pavlovice.. 58, 143	
Ostrov u Macochy	141	služby pro seniory.....	5	velké venkovské obce	153
		sociální infrastruktura... 5		velké vesnice	56
		Sokolnice	46	velmi malá sídla	87
		solární elektrárny	133	velmi malé obce	100, 149
		solární energie.....	126	venkov	5, 7
		spalovna komunálního odpadu	139	venkovská krajina	6
				venkovské obce	29
				verbuňk.....	121

Veselí nad Moravou ...	27	vodní nádrž Letovice ..	76	Zálesí	97
větrná energie.....	126	Vracovice	97	Západní Karpaty	12
větrná eroze.....	16	Vranov nad Dyjí ..	32, 92,	záplavová území ..	18, 61
větrné elektrárny	130	97, 135		Zastávka.....	112
Veverská Bítýška	55	Vranovská přehrada...	97	Zblovce.....	97
vinařská turistika	65	Vranovsko	92	Zbýšov	112
vinařství	67, 118	Vratěšín	97	zemědělská půda	8
vinná réva	154	Vrbice.....	67	zemědělství	5, 56, 58,
víno.....	65	výroba modrotisku.....	85	69, 93, 103, 125, 154	
Vířská přehrada	76	vysídlení.....	90	zimní sporty.....	85
Vítonice.....	143	Vysočany	97	znečištění ovzduší.....	20
Vlasatice	144	Vyškov	27	Znojmo	27, 91
vnitřní periferie	75	využití ploch	22	Žabčice	144
Vnorovy	28	využití země	6	Ždánický les ...	12, 15, 58
vodní elektrárny	135	vzdělání	32	železná opona.....	99
vodní energie.....	126	vzdělanostní struktura		železnice	56
vodní eroze.....	16	obyvatelstva	9		

Současný stav a vývojové tendence jihomoravského venkova

Antonín Vaishar (ed.), Milada Šťastná, Hana Vavrouchová, Bohdan Stejskal,
Lukáš Hlisnikovský, Lenka Jakešová, Tereza Kníezková, Hana Kozáková,
Zdeňka Lipovská, Gabriela Marciánová, Miloslava Náplavová, Kristýna Novotná,
Zuzana Ošťádalová

Vydavatel: Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno
Brno 2011

Tato publikace je výsledkem řešení projektu Interní grantové agentury
Agronomické fakulty Mendelovy univerzity v Brně číslo TP6/2010

a projektu 7. rámcového programu EU číslo 225204
Development of Europe's Rural Regions in the Era of Globalization (DERREG)

Recenzovali: Ing. Igor Kyselka, CSc., Doc. RNDr. Antonín Věžník, CSc.

Vydání: 1., stran: 166, technická redakce: Jana Pokorná
Tisk: Ediční středisko MENDELU, Zemědělská 1, Brno

ISBN: 978-80-7375-537-9